

КОРЛУТИН ДАВА

КОРЛУТИН ДАВА

КӨҢІТІН ДАВА

Нурви ботъд
шүүһэд барлсн үүдәврмүд

3-гч ботъ

Поэмс

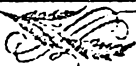
Элст
Барин гер “Герл”
2012

УДК 82-1 (470.47)
ББК 84 (2Р37)
К 886

Составитель Дорджиева Данара Басанговна

ISBN 978-5-7539-0731-8

© Кугультинов Д. Н., 2012
© Дорджиева Д. Б., составление, 2012
© Оформление. АУ РК «Издательский
дом «Герел», 2012.

ҮГ ИРВ

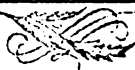
Чингиз Айтматовд

*«Душа моя, а все ли ты
свершила?»*

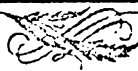
М. Дудин

Өрүнэс өр цээгл,
Өлсчөһөд дурндан идх
Өдмгт күрсн күншн, –
Өдр сө уга
Өргмжтэ көдлмштэн авгдж,
Ормасн бослго суулав.
Кесг седкл таалсн,
Кезэнэхэс, өдгэхэс ирсн
Үзгдл болж торлзвчн,
Үгд багтлго зовасн
Сана, эвинь олж,
Сагар эвкж, мошкж,
Зэңгдэхинь олад тээлж,
Зэрмднь диилвр бэрж,
Дарунь, түүнэнь ца,
Даву сээхнинь үзж
Бэрхэр, арһ-билгэн,
Бээсэн һарһж ноолдлав.
Аштнь түүг хавлсндан
Альхан илж инэлэв.
Болв үүдэврэн дуусч
Бүклднь умшснанны хөөн, –
Янз-утхнь мини
Ядсн сананла харһвчн,
Күслм тоолврин халхар
Күцсн болж медгдвчн,

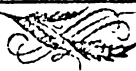

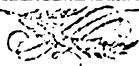
Дотр ухаарн би
Дуту болсинь медүв.
Ухана ца бээх
Улңхтлһни герлэр биш,
Тэвн насна дамшлын
Тэвцэр үүдсинь анхрж,
Һашу дөрж, өрлэ,
Һундлта орндан орлав.
Өдрэ сансн хамгм
Өмнм, невчкн зуур,
Эндү, чикэн үзүлж
Эрвлзэд билрж тольрв.
Унтсн боллав, зуг
Удлхн уга яһж
Бек һартан бэрж,
Би столыннь ца
Өмнкэрни суусан медхшив.
Өткн угаһар дүүрсн
Өрэд биш, столм
Теегин тал дунд,
Толһан өндр орад
Тэвгдсинь эс өврсэн
Тагчгар дотран өврнэв...
Унтад амрчксн мет,
Уужм, өөрхниг агчмд
Уралан, хооран нисч
Ухам амрар амһалж,
Жилвтж мини хээсиг
Жирилдсн жилмүд һатцас
Жолаһаснь нанур кетлнэ.
Цаасна цевр халхар
Ца-цааһасн асхрж,
Цецн, цаһан, хурц,

Цеңсн сээхн айста,
Урд мини билгэс
Уужм хол йовсн,
Күмнд соңсгдад уга
Күңкл шүлгин мөрмүд,
Цеңкр килнд цацгдсн
Цувсн теңгрин уйдлын
Цог одд мет,
Нег-негнәннь дару
Нигтэр бууж герлтнэ.
Ицж күмн күлэсн
Иим эвртэ шүлг
Бичхүв гиж кезэчн
Би санжасн угав.
Назр деер бээх
Һанцхн үнниг мандлулсн,
Сээнд кендчн үзгдх
Сана эс зүүсн
Минь эн шүлгм
Миңһн наадккас йилһрнэ.
Гейүрин һашун нульмсн
Гилвксн заляр герлтсн,
Байрин өргмжтэ инэднэ
Бахта чиндрэр ассн,
Күн болһн зүркэрн
Күлэж кезэнэс ядсн,
Келчкхлэ – күмниг хөвтэ
Кех,– негхн, мартгдсн,
Сувсрж, цусар ульңтрсн
«Сулдхвр» үгв тер,
Дуудж байрар делссн
«Дурнв?...» медхшив... зуг
Сидлһтэ үгин үзгүд

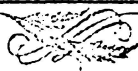
Сиилүлж цааснд би,
Харһу уга кех
Хээртэ наран мандлулж,
«Мэ!» – гиж делкэд
Манһдур бэрүлн гижэнэв.
Зөөрэс үнтэ гисн
Зөрг күңкл хойр
Зерглж ода мини
Зүркнд бээрэн олж,
Урд эс келсим
Улңхтж дотрасм харһна.
Делкэн зовлң-зөвүр
Дегц цугтнь үзж,
Дурни сидлһтэ дулаһар
Деед байрт хүврүлнэв.
Күн болһна чееж
Күндэр дарж, бүүл
Хавдаж баалад зовасн
Халта ара мет,
Худлыг сөңглж цеврлэд,
Хөв хартнь бэрүлнэв.
Туужд, күмни тооһас
Түрүн болж, би
Хөвтэ бүгд нарт
Харх байр үзснэс,
Нүднэсн асхрсн эмтэхн
Нульмсан нуулго арчнав...
Мандлгсн нарн дор
Мануртсн хальмг теегм,
Көк шалу ноһаһарн
Көлим таалж уняртна.
Хаврин хээрд багтсн,
Хэлэц, уха авлсн

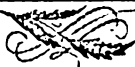
Эрвэкэ, цецгэ, шовуд
Элгсч бийлэм күүнднэ.
Цевр седклтэ нанд
Цуг олн теднэ
Келсн үг болһнь
Кецү сээнэр медгднэ.
Һанцар нисдг зокалта
Һард мини өөгүрм
Живрэрн шуугж мендлэд,
Жисэд хэврһшэн һарна,
«Һалв, дээснэс ээдго
Һард – һанц...» – гиж
Эсвтэ сана ардаснь
Эврэн һарм бичнэ...
Зуг... Акад юмн,
Зүүднэ йосн – соньн.
Толһаннь экнэ булнд
Тодрха кевэр би
Үнн биш, нөр
Үзжэхэн лавта меднэв.
Ода мини эн
Орчлң өврүлх шүлг
Би биш, талдан
Билгтэ күңкл шүлгч
Бичжэхинь ил үзж,
Дотран эн зүүднэсн,
Дораһур, хулхаһар, ядхдан
Дөрвн-тавн мөринь
Мартшгоһар тодлж авад,
Маңһдурт күргхэр зүткнэв...
Серүн нөр хойриг
Салһсн завсрин гегэнд
Алдрн гижэх, одак

Алдр шүлгин сүүлэс
Атхж бэрхэр седж,
Архан харһж гүжрүв.
Болв – көсрэ. Яахв?
Болсн уга... тольрв...
Налв дор негт
Назр, эс гихлэ
Чолу чикчксн мет,
Чод күнд... муурув...
Намчта шин торһниг,
Нарнд өгрэхэд хуврүлснэ
Салврха мет, өмнм
Сөөнэк зүүднэ салтрмуд,
Салу-салу үгмүд,
Хол, талдан планетэс,
Хоорндан залһлда кехэр
Гиичд ирсн улсас,
Назр деер үлдсн
Мөр мет, үгмүд
Мини ухандм эрвлзв...
Утхинь теднэ хэлэхлэ, –
Урдк мини шүлгүдэс
Дүнцүлж болшго сул,
Дутунь нанд медгднэ.
Урлданд тасрж һарад
Удлго төрх байран,
Агтм бүдрж унад
Алдад орксн мет,
Кермэс һарад космост
Кехэн кечкэд, хэрү
Кермүрн өөрдж йовад
Кабелэн таслчксн мет,
Хоосн үлдснэс седкл

Хорсч, хундл төрнэ...
Зуг яндг болвчн,
Зүүднд орсн шүлг,
Эндр өрүн харсн
Эн нарн мет,
Билэ, ирлэ, мандлла!
Би лавта үзлэв!
Тодлдг эс болвчн
Тодрхаһар түүг умшлав!
Андһарлж чигн чадхув –
Алдр үг!.. Болв
Альдас тер ирв?
Аль өвкнринм негнь
Күмни хол туужд
Күнкл болж төрэд,
Бичг меддго учрас
Билгиннь мергн үүдэвр
Толһаннь экнд барлсн
Тодлвр, үй-үйэр,
(Электрона, квантын умшт
Эрэлгдж, цагт геедрлго)
Ген дахж дамжад,
Гентки нанур күрэд,
Харнһу цээлһсн цэклһншн
Харгдж, уга болсмби?
Тиигжэһэд, шүлг биш,
Тенгр һатцас нисч,
Космосин аһу һатлж,
Күмни алькчн келнэ
Үгэр келгдэд уга,
Үнниг зөөсн көндэ
Дольгаг хавлж, би
Дотр санаһарн түүнэ

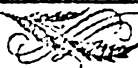

Утхинь тээлж, анхрж,
Ухандан, эндү тоолврар,
Шүлг гиж санад,
Шүтж итксн болвзгов?
Хэрү эн сурврмудт
Хээнэв... олад угав...
Өгэнь сээхн авцта
Өдрмүд, сармуд, жилмүд
Жирһл бээсн хөөн,
Жигтэ, күлэсн хэрү
Өөрхнд, холд, аштнь
Өгх гиж меңснэв.
Цуцрлт угаһар шунж
Цуг арһарн гүжрсн
Седклд шүлг нуувчан
Секх гиж иткнэв.
Зугл тер соньн
Зүүдн ирлэ, билэ!
«Һалв дээснэс ээдгө
Һард шовун өөдлж
Һанц ниснэ!» – гиж
Һарм лавта бичлэ!

1972 ж.

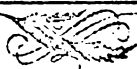

БАЛВ ДИЙЛСН ЦЕЦГ

(Тууль-поэм)

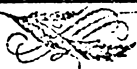
Олн жил хооранд
Орчлнгин нег захд,
Көк теңгр дор,
Көрстә һазр деер,
Евэгч нарни нилчд,
Йөрэлтә эврәннь алвтд,
Арвн хойр ахта
Альма күүкн бээж.
Аав-ээжиннь герәсәр
Арвн хойр көвүн,
Хәрд дүүһән өгглән,
Хамдан бээх йоста,
Өнр оларн адусан
Өскж, хэләж, харж,
Ө-һундл угаһар
Өнчән авхмн бээж.
Ахһрас ах Бадман
Алд тоомсрлж күндлэд,
Дү-дүүһән дараһарн
Делм күндлж өкәрлэд,
Уульх зовлң уга,
Удърдх көдлмш уга,
Өнр хөвтә бүл
Өдр болһниг угтж,
Жил, сариг давулж,
Жирһлин сээг эдлнә.
Өр цәэснәс авн
Өдр болһн селлцэд,
Тежәл цугт өгдг
Теегиннь өргн аһуд,

Шавшч нүд таалдг
Шалу көк ноһанд,
Киитн булгта һазрт
Кинж малан хэрүлнэ.
Серд гисн салькнд
Седклэн кеер сергэнэ.
Арвн хойрас наадкснь
Ахуһан гертэн хураж,
Альма бичкн дүүһэн
Альд тэвхэн медлго
Альхн деерэн бэрнэ,
Цуг сансн хамгинь
Цаг түдлго күцэнэ.
Ахнр-дүүнр цуһар
Асхар оларн хурж
Ард-өмнкэн тоолна.
Хоорндан уха селвлцж,
Хүүв-күр кеж,
Ховдг санан уга,
Бээхэрн байн болж,
Байрта мөнд-амулц,
Өрк-бүлэрн бүгд
Өндр теңгрт ханж,
Хамг сансан күцсн
Хөвтө бээцхэнэ. Зуг,
Күсл болсн хөв
Күрэд ирсн кемлэ,
Өдр-сөөһин сольлт,
Өөрхн-хол иргч,
Өкэһэд хэрү өндөтл
Өврмжтэ шулуһар шидрдж
Орж ирэд давна,
Медмжэн угаһар маңнад

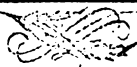
Мөрэн хурнясар үлдэнэ,
Толхан үс нежэдэр
Түүж цаһанар ширднэ.
Баһчудын ниид одахн
Бийэн тоолжасн Бадмин
(Тогтурта эмтин ахиннь)
Толһад буурл орв.
Аав уга болхла –
Ахнь аав гидг.
Ээж уга болхла –
Эгчнь ээж гидг.
Дамшлтта ах Бадмин
Даалһвр цуһар күцэж,
Түүнэс хорсан биш –
Тоомсрлсан гүжрж үзүлдмн.
Цасн, усн хээлж,
Цаг түргэр ниснэ,
Төгр, зогслт уга
Төгөнъ эргж дуһрна,
Жирһлин жигтэ утц
Жирилһж ардан үлдэнэ...
Нарта дулан өдрэр
Нигт көк ноһанд
Наадад тогльдг өкэр
Нилх туһл мет,
Дууһан дуулж одахн
Дурндан гүүж нааддг
Альвн-дольвн күүкн
Альма мел генткн
Наснь күрэд болвсрсн
Намчлсн уйн уласншн,
Сээхлэд хүврж үзгдэд,
Сана-седкл байрлулв.

Цаг түдсн уга, –
Цааһас, нааһас, цуг
Эргндк олн нутгудас,
Элвгэр, шалтг олж,
Гиичнр ирдг болж,
Гер дүүргж шууглдв.
Мергн залус, баһчуд,
Медмжэн угаһар тедн
Үүл, үт, хэлэцэр,
Үчүкн зуур, күүнэ
Авц, уха, эрдм
Алдл уга меддг
Дамшлтта өвгд, эмгд,
Даалһвран дотран бэрж,
Керг хоорнд, дораһур,
Күүк шинжлсинь лавта.
Ахнр аңхрсн бийнь,
Арһ уга, бас
Эс медсэр, хольшгар,
Эврәннь ухаһан далдлж,
Үүл кергинь хаһлж,
Үдшэж гиичнриг һарһдмн.
Ардаснь, нег-негэн
Ахнр-дүүнр хэлэж,
Тагчг невчк суужаһад
Таш хаһрад инэлддмн.
Үнрин сээһинь хоршаж,
Үүлн мет, зөг
Үүмүлж цуглуулсн, теегин
Үзл кеерүлсн цецгэшн
Альмад ахнрнь өрмдж,
Айстан ичашгон төлэд,
Анчинь өгдмн биш.

Удлхн уга, дэknэс
Уужм, өөрхн һазрас,
Хальмг улсин заяни
Хуучн авцин зокалар,
Төгэлнд нерэн дуудулж
Тоомср олсн көгшд,
Әрк, махн хамган
Өрвлл уга зөөж,
Зэнг күүкнд орулж,
Зальврж хэрүһинь күлэдмн.
Зуг, Альман ахнр,
Эвдрл-керүл угаһар
Эв-довинь олж,
Ицл, өңгэлт угаһар,
Ирсн улсиг һарһдмн.
«Көөркэ, мана дү,
Күүнэ хол һазрт,
Һарлцсн нутгасн уужм,
Һанцхарн бээх наснь
Күцэд уга», – гиж
Күүндж, хоорндан зөвшәрдмн.
«Эрте!» – гиж, цаг
Эдн хооран саадмн.
«Эрт» гиснь, болв,
Эрж сурсн бийнь,
Эргин цаад зогсхш,
Эс күлэсн бийнь,
Чаһи йиртмжин йосар,
Чамаг оньгтан авлго,
Эврэн нар урһаж
«Эндрт» хүврж ирнэ,
Хормаһаснь атхсн бийнь
Холдж «өцклдүрт» орна.

Эвдрл үрглжд уга
Эн йосна кемжэхэр
Онъдин дөрвн цагт
Орчлнд бээх хамг –
Утгж сунад сээхрдг
Урһмл модд, ноһан,
Өмтэ тоотд үнтэ
Өмдрлин йөрэлтэ жисэн –
Болвсрхнь ирхлэ – цецгэлэд,
Болзгнь ирхлэ – умкрад,
Эврәннь хаалһан утдулж,
Эргндэн мөңкд бээнэ.
«Ора», «эртин» хоорнд
Онһасн хөңгл үлднэ,
Түүнд аштнь, хөөннь,
Түңшсн саналдлһн багтна.
Кемдэн эс учрснь
Күүнд бэргдлго хуурна.
Альма күүкнэ ухата
Арвн хойр ахнр
Эн йиртмжин зокал
Эндг уга меднэ.
Дурта, ор һанцхн
Дү күүкндэн тегэд,
Олн нутгас зэңг
Орулсн улсин тооһас
Сээнэс сээнинь шүүх
Сана зүүсн бээнэ.

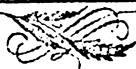
* * *

Буруг зөвэр тээлхлэ,
Булмгт шүдн хуһрдг.

Чикиг зөвэр тээлхлэ,
Чолун хад гекдг.
Ахнрин тоолсн тоолвр
Алдг уга бээж.
Зуг Альман хөвнь
Зөвэр хол бүүрлж.
Сарул, харнһу гилго,
Сэн мөрнэ гүүдлэр,
Дөчн йисн хонгт
Довтлж күрм һазрас,
Хальмг таңһчдан эргндэн
Хурц ухаһарн йилһрсн,
Туурсн зөрг-чидлэрн
Туужд нерэн орулсн,
Долан үйд тохмарн
Дүмбр цолан дуудулсн,
Тоомсрта Арш баатр,
Тооврин эдл-ууштаһинь,
Ухата, үүлтэ, көркхн,
Уульһн һольшг Альмаг
Ууһн көвүндэн авхар,
Арвн хойр ахурнь
Ачта гиичнр илгэж. .
«Зөв» гисн сээхн
Зэнг ирхиг күлэж.
Хадмуд көвүнд хээсн
Худнр болх улс,
Күүкэн хэрд өгх
Күндтэ оln ахнрнь,
Үг үгэн авлцж,
Үнн-седклэн келлцж,
Һазрин көрс чичрүлсн
Һалв-аюл көдлвү.

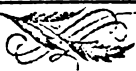

Дээлхэр сүрэлкж, ээмшгтэ
Дээсн генткн ирвү,
Үрглжин йөрэлтэ холд
Үй-үйэн көөж,
Нег-негэн хайшго
Ни-негн болх,
Тана-мана уга
Таңсг садн болх,
Урвшго андһар тэвж
Уух-идхэн эдлв.
Еңсгсн дууһар геглзгсн
Ятхин айс дахч,
Ядсн нээрт ирж
Яралдж зогссн күүкд,
Цевр, седкл таалсн,
Ценнсн дууһан дууллдв.
Дарунь селлцж, зогслго,
Далаһан сегсрүлж, дуйрж,
Көлөн мульжж нисэд,
Көвүд бахтж бииллдв...
Хэрхин өмн асхн
Хэрин тоомсрта гиичнр
Хөвтэ, хээртэ, йөрэлтэ
Хүрмин өдр заав.
Зөв болж ахнр
Заасн өдр батлв.
Аршин илгэсн худнриг
Ахлж ирсн залу
Өвртк хавтхасн адһлго
Өврмжтэ хадг һарһв.
Цаһан торһн дотрас,
Цог далдлсн мет,
Сонһн, үзгдэд уга,

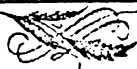
Солнһтрсн герл тарв.
Илв гиж тоолж,
Итклго нээрин улс
Альхн деер ассн
Артрсн торһнур ширтв.
Альма, иньгүдтәһән хамдан,
Арвн хойр ахирнь,
Дор ормасн кендрлго,
Дотран өврж зогсв.
Хэрин медэтә залу,
Хэлэцэн төгэлң эргүлж:
«Күүкнд, хадм эцкиннь
Күргтхэ гиж даалһсн
Күргнәннь зург», – гиж.
Күндлсн седклән үзүлж,
Арвн хойр ахднь,
Алдлго күн болһнднь,
Тоомсрлж сөгдн гекэд,
Тедүхнд улаж зогссн
Күүкнүр залу өөрдж
Күргнәннь зургта хадг,
Белгэс үнтэ белг,
Бэрүлж хартнь өгв.
Альма эмэж ичэд,
Авсн торһн хадгарн
Чис улан болсн
Чирәһән халхлж зогсв.
«Үзүл, үзүл!» – гиж
Үүрмүд, иньгүднь хээкрлдв.
«Хэлэцхэй!» – гиж бас
Хэврһэс медәтнр орлцв.
Зуг, һаран өргж,
Зург бэрүлсн залу

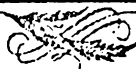
Өмтнэ шууга зогсаж
Эрвжго тоолвр кеж:
«Берк ухата, зөргтэ,
Бембэ – танахна күргнэ,
Мандлгсн дүринь үзүлсн
Мана бэрүлсн зург
Йирин зург биш –
Йилһргч ач даасн,
Седклинь бийдэн шингэсн
Сидлһтэ соньн белг.
Күмни жирһл – селгэтэ.
Кемр манахн бүгд
Өдгэ цагин бээдлэрн
Өргмжтэ жирһж бээхлэ –
Бембэн эн зург,
Бадм цецг мет,
Байр оньдин тархаж,
Бахтсн дүрэрн бээх.
Зеткрлэ харһад одхла, –
Зеегтэ хар нүднэснь.
Цусн дусал нежэдэр
Цүврж дусх», – гиж,
Альма талагшан хэлэж:
«Альков, үзүлтн!» – болв.
Эврэн бийнь ода
Эн зург хэлэх
Дуран дарж ядад
Дандж, зовж зогсчасн
Альма дотран байрлж,
Ахнр талан гилс
Зөвшэл өгтн гисэр
Зөрж тагчгар хэлэв.
Теднэ зөвинь аңхрж

Торһн хадгиг түргэр
Делгж эвкэринь цуцад
Дотраснь солһар ассн,
Келсн күргнәннь зург
Күүкн гилвкүлэд һарһв.
Дүринь үзн эврэн
Дүүрн хөвин дулан
Цусарнь гүүж тарад
Цагиг сольсинь медв.
Үзсн улс цуһар
Үүмж ормдан менрв.
Күлцүгү кевэр шинжлж
Күмни седклин гүүниг
Күццднь йилһж медсн
Күңкл зурач билгэн
Хурцлж, бел кеһэд,
Худлын умш бәрсн
Шириг салһж хооран
Шивэд уга кеж,
Һазр деер бээдг
Һанцхн үнниг даасн
Шир-будгиг семрж,
Шүүж, седклләнән ирлцүлж,
Килнц уга Бембән
Кев-янз хавлж,
Чееж дотраснь герлтсн
Чилгр цаһан сана,
Нарни толь мет,
Нүүриннь кеермж болсн
Нүл уга нүдинь
Нәрн эрдмәрн үзүлсн,
Дүңгәсн Бембән зурgt
Дүүвр, овр дүрнь, –

Ода, энд, бийнь
Олн дунд зогсч
Үг келн гижэхэр
Үзүлж өврмж болв.
Көгшд, берэд, күүкд,
Көндрлго түүнүр ширтж:
«Дэрке, ним залу
Делкэ деер бас,
Бийэрн йиртмж кеерүлж
Бээдгжлм!» – гиж шимндв.
Альма, байран нуулго,
Алг хойр нүдэн,
Альхн деерэн бэрсн
Зургас хооран авлго,
Зогсч, негт дүринь
Зүркндэн буулһжах болв.
Арвн хойр ахраснь
Ах гисн Бадм
Авдран уудлж дотраснь
Алтн ус гүүлгсн
Тэвлһ иштэ маля
Татад хартан бэрв,
Худнриг ахлсн залуһур
Хэлэж эврәннь белгэн:
«Күргнд, таниг, ах,
Күргтхэ гиж эржэнэв.
Эн маля бас
Эңгэ маля биш.
Кемр энүг бэрсн
Күүнэ хаалһд, генткн,
Әмнднь күрм дүңгэ
Әмшгтэ дээсн харһву,
Һазр деер бээх

Һәәлгдсн мууһин элчнр,
Буру уха зүүж
Бүгдд харш кеж,
Түүмр, ширг, һалвар
Түрү-зүдү үзүлж,
Хоран әмтнд халдаж
Хорахар санж ирвү –
Мана күргнә бәрсн
Маля цуг эн
Хар сана зүүсн
Хамг эрлг шулмд,
Йиртмжд ор һанцхн
Йөрәлтә дарңх болх.
Белг кежәх малян
Бас нег эрдмнь –
Кемр арднь үлдсн
Күүкнә төркн, гент,
Зеткрлә харһж түрәд
Зовлң-зөвүр үзхлә, –
Мелмлзсн улан цусн
Малян ишд һарх,
Түрү уга жирһхлә,
Тосн чиихлзх», – гиж,
Бадм сидлһтә белгән
Бас өмннь сөгдн,
Зург авч ирсн
Залун һарт бәрүлв.
«Үй-үйд таңсг
Үнтә белгви!» – гиж,
Көгшн-бах уга
Күргнә маля йөрәв.
Күмни жирһл утдулх
Күргн күүкн хойриг

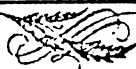

Ханьцулж, бүл кех,
Хээртэ йовдлан күцэсн
Худнран маңдур өдртнь
Тоож, тоомсрлж, күндлж,
Тоосн уга хаалһар,
Теегин улыһтрсн ууһар,
Арвн хойр ахнр
Арнзл күлгэн унж,
Ут хаалһинь йөрөж,
Уужм холд үдшэв.
Хэрү герүрн ирж
Худнриннь төр босхч,
Хүрмд эклэд белдх
Хүүв хоорндан кевв.

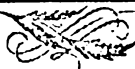
* * *

Цааранднь... жигтэ юмн!
Цагиг сольчксн мет,
Негнднь өдр өтрлж,
Нарн һарн – сууна,
Наадкднь – теңгрт түүг
Нааһад зогсачксн мет,
Көндрл уга ормдан
Көшгдсн болж медгднэ.
Негн гиснь – эндрэс
Нутгтан үзгэд уга
Хүрм-нэр белдж
Хурлзж сахньсн улс.
Күүк дахч йовх
Күцсн өлг-эдтнь
Герин өөрхнд уга,
Генткн, дуту һарна.

Күцэхин төлэ бас
Күн кергтэ болна.
Наадк гиснь – дотран
«Наар! Наар!» – гиж,
Адһад хүрм дуудсн
Альма болж һарна,
Хо бүрүл тасрх
Харңһу болснас авн,
Өр цээтл Альма
Өдр эклхиг күлэнэ.
Ахиртан цээһинь өгэд,
Ааһ-саван хурачкад,
Бэрэнэс алдрсн мет,
Байрлж нисн алдна,
Өтрлж эңкр теегүрн
Өргмжтэ седклтэ һарна.
Эжго һазр олж,
Энд-тендэн хэлэж,
Эвлж сууж авад
Эрднь – зурган һарһна.
Соньн йовдл! Энүнд,
Седклэрн шулудулсн хүрм
Күлэсн кем – удан,
Күцгдшго болж медгднэ,
Зуг, эрт һарад,
Зурган татж авад:
«Менд, иньг!» – гихлэ,
Мишэж Бембэ бас,
Хэлэцэн хэлэцлэнь харһулж,
Хээртэ бүлэн седклэн
Үг угаһар келсинь
Үнндэн Альма аңхрж,
Теңгрт ханлт өргнэ...

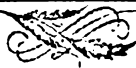
Тер цагла, чирмтл,
Гү тэвх үд
Гүүһэд күрэд ирнэ,
Наадксд мет, бас
Нарн харн – сууна.
Хээртэ иньгиннь зург
Хэлэв-хэлэв – нүдн
Ханж хооран хархш,
Далдлсн түүгэн Альма
Дэкснэс харһж авад,
Давтч сүзгчлж ширтнэ.
Телүрксн зүркн лугшч,
Теслт чилн алдад,
Һоньг чидл авад
Һолд күрн гихлэ,
Ут еңсгсн дууг
Уульн алдад эклнэ,
Дуула-дуула бээтлн
Дуунла хамдан чеежн
Гиигрж сарулдсн болад
Герлэр дүүрэд делснэ.
Һалун, һанцх доңһдхла, –
Һазр, йиртмж шинрүлдг,
Хэлэж, оln күлэсн
Хавр ирнэ гидг.
Дурн, тер мет,
Дүрэн һанцх үзүлхлэ,
Дүүрн хөвэр седкл
Дуулж күүг хүврүлдг,
Арвн зурһа күрсн
Альма өдр ирвэс,
Услур авсн модншн,
Улм-улм сээхрнэ,

Гельг көркхн чирэхэснь
Гелвлзсн толь асхрна.
Күмни сээхнэ өслтд
Кемжэн уга гисиг
Эврәннь бээдлэрн күүкн
Эргндк улст батлна.
Тер сээхнь негт
Тенгрин нарна герлшн,
Төгэлнд бээх сээхиг
Толярн герлтхж илдкэд,
Кенэ чигн янз,
Кевинь ясрулж, үзүлнэ.
Хээртэ түүнэ нилчд
Хэлэц цецгэрж ондарна.
Альман арвн хойр
Ахрнь, хотна улс,
Жигтэ күүкнэ хүврлт
Жирһлин хөвд тоолна.

* * *

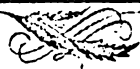
Яндг-кегдг болвчн
Ядсн болзг өөрдүлж
Өдр сөөһэр сольгдж
Өмэрэн уралж жиснэ.
Өрүһэр нег дэч,
Өөглж зүркнь өвдж:
«Йор болхви эн?
Юңгад иигдви?» – гиж,
Учринь олхар седж
Ухарлыг чирэтэ Альма
Өрмдж оньдин өгдг
Өргн теегүрн харла.

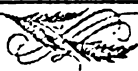
Саак зурган хэлэж
Сана седклэн төвкнүллэ.
Тиигжэхэд, ормасн босад,
Толһан ораһас дорагшан
Ташуһарнь гүүж бууһад,
Тедүхнд бээх нуурин
Зегстэ көвөһүр ирж
Зогсад, эрэ өрмтрсн,
Негт шил мет,
Нарна герлд артрж
Нээхлсн усна көрснэс
Нүдэн авлго хэлэв.
Нигт зегснэс һарад
Негт шар цецгэсэр
Цувг татсншң, ардасн
Цувсн һуужмлмудан дахулж,
Усчдгиг дасхн, хамднь
Уха сурһжах бээдлтәһэр
Эврәннь келэр күүндж
Эмнг нүһсн көвнэ.
Уснд толһаһан булхулж,
Удан боллго тендэс
Жирмэхэ татад һарһж,
Жилвтүлж үрдүдтэн үзүлж:
«Дуратн!!» – гисн бээдлтәһэр
Дуршж олвран зальгна.
Эцк болм бээдлтэ
Эр нүһсн хэврһэс
Һалвр сээхн толһаһан
Һооднь бэрж жисэд,
Бүлүрн өөрдж ирэд,
Бүлэн жөөлн дууһар:
«Хот элвг һазр

Хол бишд!» – гиж,
Хээлсн өңгтэхэр зэнглж,
Хэрү тедниг эргүлж,
Үзг заасн дүртэхэр
Үкс гиж өтрлв.
«Нүһсн болдг болвчн,
Ни-негн бүлэрн
Нилх үрдүдтэн кинж,
Нисч хооран харлго,
Онц-онц тустан
Олз арһан хээлго,
Нег-негэн хэлэж
Нартд бээдгж», – болж
Өкэрлж, дотран Альма
Өрмдж, уйрж санв.
«Бидн чигн үрдүдтэн
Бичкнэснь авн иигж
Арчлж, кинж, өскч
Асрхвидн...» – гисн ухан
Толһад гилс торлзад,
Тогтнун Альман зүрк
Өрүн седклин дулаһар
Өмтэхнэр услж таалв.
Дарунь, негт хэврһес
Дотр ухаһинь күн
Үзсн мет, энүнэ
Үүмсн чирэнь улав.
Эргндэн чочн хэлэж,
Энд һанц бээхэн
Санж, бийнь бийдэн
Сана зовж мишэв.
Нүһсдын ца, уужмд,
Нуурин тал дунд,

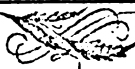

Хойр хун усчж
Хоорндан күр кеж,
Тотхж ормдан көшч,
Толһа, күзүһән ханьцулж,
Жигтэ хөв белглсн
Жирһлд хансн болна.
Иньглсн хойр хунур
Ирү хэлэцэр хэлэжэхлэ:
«Бидн чигн бас
Бембэтгәнн хоюрн...» – гисн
Өргмжтэ санан төрэд
Өмннь торлзхла, – Альма:
«Акад юмн болхви?
Ахнр, төрл-садн,
Сээхн үүрин күүкдм
Сананд өөрдж орлго,
Һазрин захд бээх
Һанцхн Бембән дүр,
Седкл-ухаһим дүүргж
Сана эзлдмби?» – гиж
Тиньгр уснас сурв.
Тиигж бээтлнь нуурин
Тогтнун эвдж, өөрхнд,
Шухмр алтн мет,
Шар хачрта захсн
Шууга татад зегснд
Шалвачад өөдән өсрв.
Ардаснь бас дураһад
Альвлж захсд һэрэдв.
Альма бас дөгэд
Альвлх дурнь күрэд:
«Наласн усна иньгүд,
Наадтн, жирһтн!» – гиж,

Нүхсн, хун, захснас
Нуулһн уга, илэр,
Дурна өгсн белг –
Дотр байран үзүлж
Цеңсн дууһар хээкрв.
Цуһараднь сэ келж,
Өкэр цаһан һаран
Өргж инәһэд дайлв.
Невчк иигэд зогсчаһад,
Нуурин цегэхн усар
Нүр-һаран уһахар,
Цогц бийән сергэхәр,
Цервж ишкэд, уснд
Өвдгцәһән Альма орж,
Өкәс гиж, агчмд,
Өөрхнәс эврәннь чирәһән,
Шилшн, гилвксн уснд
Ширтж хэләһэд өврв.
«Му бишв!» – гиж
Мусхлзж бийдән келв.
Тернь – һольшгин темдг.
Талданар авад келхлә –
Әмтнә дүр сәәхрүлдг
Әрүн шагшавдта Альман
Дурн, кемр бийднь
Дуту бәәсн болхла, –
Дунд-дутуһинь дүүргэд,
Дүңгәсн, делкэд уга,
Арагнид Альмаг хүврүлж
Алдр хээрән күргв.
Ончта күүкнә седклд
Орчлнд бәәх хамг
Киилдг, әмтә тоотд

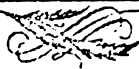
Кинж тусан күргснэс
Үлү хөв йиртмжин
Үрглжд уга болна!
Йиртмжин бээх хамгиг
Йилһж, алгчлж, өөлго,
Цугиннь кел аңхрж,
Цуцрлт угаһар үнн
Дотр санаһан үзүлж:
«Дуртав! Дуртав!» – гиж
Даранднь байрлулж зарлх
Дурнь күрнэ. Тер
Өршэнгү седкл чирәннь
Өңгд сээх немж,
Өмтэ тоотыг бийүрнь,
Ээх мартулж, дуудна.
Дурнас –

байр,
хөв,

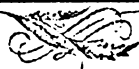
Дун,
орчлнд бээх
Хамг өргмжтэ сээхнь
Хээртэ эклцэн авна,
Һанцхн дурн
эмдрл
Һазр деер үүдэнэ!

* * *

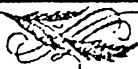
Болв, һазр деер
Бас дурна харш,
Хар санан, өшән,
Хамдан гилтэ бээнэ.
Дурнд авгдж тер

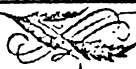
Дээс мартсн хөөн, –
Дер дорас босч
Дээсн ээмшг үзүлнэ...
Альма – дурна дурн,
Альвлж ус шалвачж,
Нүдэн аньж, чирэһэн
Нуурин уснд булхулж
Наадад дөгжэтл, генткн,
Нүһсн, хун, цуг,
Нур деер, өөрнь
Бээх эмтэ хамг,
Бээгж, үргж, шуугж,
Чишкч, чашкурдсн дууһарн
Чикнэ экнд хадгдж,
Бүлэри, онц-онцар,
Бүгдх һазр хээж,
Нигт зегсн талагшан
Нүр-нүкнүри зулв.
Чилгр көк теңгрэр
Чис гиж, негт
Нэрхн хар сумншн
Ниссн үүлн үзгдв,
Хаалһднь наачасн шовуд
Хуухрж һазрт унв.
Үкс гиж нуурас
Үүмж Альма һарад
Энд-тендэн хэлэхлэ –
Эргнд юмн уга.
Зугл ээвлхэ цокч
Зүркн чеежд догдлв,
Адрута нооста һарар
Атхж, тэвл уга,
Зүүһэр деерэснь хатхж

Зовасн болж медгдв.
Нүднэс турглж нашун
Нульмсн эврэн асхрв.
Яхлж, Альма му
Йор гиж санн,
Адһж Бембэн зург
Авад хэлэвв – урдкарн
Маңна тиньгр, чилгр,
Мандлсн бээдлнь үзгдв.
«О, хээрхн!» – гиж
Ормднь хэрү дүрлһнлэ:
«Альма!» – гиж нежэдэр
Ахнриннь түншч дуудсн
Ээмшгтэ, зовлңта дун
Эрэ соңсгдсн болв.
Генэртэһэр уульж, Альма,
Гериннь үзг бэрж,
Шудтан, хаалһ угаһар,
Шулуһан һарһж гүүв.
Ки давхцсн бийнь,
Күүкн тотхч амрхш,
Зүркн телгдсн бийнь,
Зогсч завср өгхш.
Салькн уга бийнь,
Сэрвкж хормань делснэ.
Хур уга бийнь,
Халхарнь дусал һоожна.
Зөрлцсн таньдг улс
Зогсч алң болна.
«Альма!» – гисиг соңслго
Адһж күүкн гүүнэ.
«Ахнр мини!» – гиж
Амнь эрэ көндрнэ.

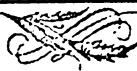
Үг биш – түншлһн
Үүмсн келнэснь алдрна.
Ах Бадмин үүд
Алхад үкс орв.
Цэс гиж һоларнь
Цэкллһн цоксн болв.
«А-а-а!» гиж хээкрж
Альма харһцад унв...
Арвн хойр ахнь
Нег-негнәннь өөр
Негт зөрц зерглдэд,
Дандж муурсн дүртэ,
Дараһарн цуһар кевтч,
Зуг, күн болһнаннь
Завжас цусн һоожж...
Өәмшгтэ Альман хээкрлһ
Әэлин улс сонсч,
Гүүлдэд дарцлдж ирэд,
Герүр орн, сүрдж,
Толһаннь үсн өрвэлдж,
Тотхч менрэд зогсч,
Нүдән ахнрасн авлго
Нурһарн хэрү цухрж,
Тагчгар, үргсн малшн,
Тарад үкс зуллдв.
Өтрлж гермүдән цуцж,
Өрк-бүләрн гүжрж,
Цусан үсн үкршн,
Цуһар ормасн оольв.
«Ширг» үг шиигж,
Шивр-шивр гилһж,
Шимндсн хотна улсиг
Шин бээр хээлһж,

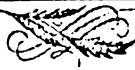
Темэд, цармудынъ шулудулж,
Теегин холур нүүлхв.
Хар саната шулмин
Харал күцэд күрч
Хотнур өл-өвчн
Хүвсхэд ирснд тоолуlv.
Өмтн Альмаг хармнвчн –
Өмн дота болв.

* * *

Серл орж нүдэн
Секн Альма дэknэс
Сүртэ йовдл үзж
Сүвлх арh хээв,
Болв ухан хутхлдж,
Будн толhа дүүргв,
Нульмсн боомт угаһар
Нүднэ хара хаав.
Нарн бөксн мет,
Нүд чичм харнһу
һазак йиртмж биш –
һашурдсн чееж бүтэв.
Орль-һарль сегэнд
Орчлң сарулдн – унтрна,
Серүн зүүдн хойр
Селлцн сольгдсн болна.
Хольврсн чагчм уулын
Хад бөгс дарж,
Хойр һарарн һазр
Хамад бийүрн маажж,
Алдрн гисн бийнь
Арh күрлго зовад,

Цонсн нарнд шатад
Цөкржэх күүншн, Альма,
Наслн наслж тиирчж,
Нашутаһар гейүрч, түншч,
Нолан цокч уулэд,
Нанцхарн гертэн кевтнэ.
Альма – бичкхн дүүһэн
Альхн деерэн бэрдг,
Адгнь дүүһиннь төлө
Арслнгин амнд орж,
Арг цаһан саната
Арвн хойр ахнь,
Таалж жөөлэр хэлэдг
Тарвжин хурц нүднднь
Харан уга бөксн,
Холас э соңсдг
Сонр хээртэ чикнднь
Соңсвр уга бөксн,
Шидрдсн бораг үнрэрнь
Шинжлж алддго хамртнь
Шиншвр уга бөксн,
Өрүн йиртмжин зокалар
Өмтэ тоотыг ниилүлдг
Өмдрлэн алдж бөксн, –
Альман наслн ода
Аңхрлго дараһарн кевтнэ.
«Кезэ чигн таанриннь
Келсн үг соңсшгов.
Дүүвр сээхн ахриннь
Дүр дэкч үзшгов.
Өнр таанран алдж
Өнчрэд нанц үлдвл...
Хольжад одвлт!...» – гиж

Хээкрэд, чашкурдад уульн,
Халун нульмснь чилэд,
Хагсу нашурдсн нүдтэ,
Халта зовлнд ханхсн
Хоолыннь дун төгсэд,
Экрэд тагчгар Альма
Ээмэн чичрүлж түншнэ.

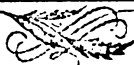
* * *

Бүчр кедү нэрн болвчн,
Бийиннь темсэн даадг.
Зөвүр кедү ик болвчн,
Зүркн зовлңган даадг.
Аштнь, бийэн бэрж,
Альма өндэж босв.
Кедү цагт энд
Кевтсэн күүкн медхш.
Сегэрж сарулдсн чеежд
Серл урдкарн тогтв.
Торлзсн кесг сананас,
Толһаннь экнэ гүүнэс,
Берк зовлң заагас,
Бембэн гегэрсн дүр,
Үүлн заагас гилвкж,
Үзгдсн толь мет,
Өндэж, һаслңгинь хувацж,
Өрмдж, уйрч, жөөлнэр:
«Хээмнь» – гиж келснь
Холас соңсгдсн болв.
Теслт алдж дэknэс,
Теңгр, һазр уйдулж,
Альма: «Бембэ-э!» – гиж,

Асхрулж генэртэһэр дуудв.
Тер һашурдсн дууһинь
Теегин өвсн соңсч
Бүчр-бүртэд зарлж,
Бүртн-бүгдэрн гейүрв.
Салькн хавлж уйдад,
Сала-сартгар зэнглв.
Шовуд, аң, адусн
Шугшад уульсн болв...
«Онъдин гер дүүргдг
Олн иньгүдм яһсмб?
Хол, өөрхнэс ирдг
Хотна залус яһсмб?
Көөрксиг бас зеткр
Көндөһэд орксн болхви?» –
Кирд гисн ухан
Күүкнэ серлд торлзж,
Үкс ишкэд эн
Үүд алхад һарв.
Эмтэ юмн уга,
Ә-чимэн уга.
Хотна бүүр эргнд
Хоосрж эжгорад үлдж...
Һулмтын киитн үмсн
Һундл өскч ниснэ.
Цецгин сорв мет,
Цармудын санһсн харлна.
Оһтрһуд урд кевэрн
Оларн одд цээнэ.
Орчлнд мел төрүц
Сольлт эс болсар
Сарул, тиньгр, дүүрн
Сар бас дүңгэнэ.

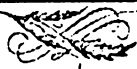

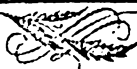
«Бэрэд мордн гихлэ –
Бэрдг дел уга.
Батхн хөрн гихлэ –
Хөрдг сүл уга,
Хоосн үлдүв», – гилһнлэ, –
Санаһинь хавлсн мет,
Сэрвкүлж хормаһан делскч,
Аризл мөрн деерэн
Аһарар нааран нисч,
Альман өмн шуукрж,
Таньдго эмгн бууһад,
Теврж, эгзңнж шугшад:
«Хээмнь, хээмнь, кукн,
Хамдан уулий», – гивв.
Агчмин зуур өврж,
Алңтрж: «Кен болхви?
Альдас ирсмби?» – гиж,
Альма торс санв.
«Хэлэж нүдм ханшго
Хээрн мини зеенрм.
Арвс баатр залус
Арвн хойр саднрм,
Кезэ, альд тадн,
Кенд му кесмбт?» – гиж,
Келж кевшэд, ярж,
Көгшн эмгн эңснэ.
«Альк хар санатын
Анд харал нааран
Күрэд, иим һундлтаһар
Күүкдим авб?» – гиж,
Зогслго шуукрж, саналдж,
Зовад түңшч тиирчнэ.
«Һазр деер би

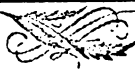
Һанц биш бээжлм.
Зөвүр хувацх садниг
Заяч үлдэжлм», – гиж,
Һашутаһар һаслжах эмгнд:
«ҺаҺа, яахмби?» – болж,
Седкл бүклднь эзлсн
Сурвр Альма өгв.
«Арһулдыч невчк», – гиж,
Айрж тогтһсн бээдлтәһәр
ҺаҺань мөрнә жола
Һазрас өргж кәтләд:
«Тәвчкәд ирнәв», – гиж
Тег талагшан һарв.
Аһриннь күрәс сүрдлго
Альма герүрн орв.
Зул өргж тәвәд,
Залярнь харңһу герлтхв.
Бас герл немхәр
Бәлтинь ясч шамд
Һал орулж сарулдхад
ҺаҺаҺан орхиг күләв.
Адһсн бээдлтә һаҺань
Алхад үүд орлһнлань
Аһриннь чирә, генткн,
Агдһлзад одсн болж
Альман нүднд үзгдв.
Һазрт кевтсн зеенрүрн
ҺаҺань өөрдәд өкәж,
Күн болһнаннь маңнад
Күрдин дүртә юм
Күргж, (ном умшчахмби?),
Аман эрә кәндәж
Арһулхнар дотран бурж,

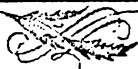
Ах Бадмин магнад
Альхан гэвэд бэржэхэд:
«Альма, кукн мини,
Ахнрчн эмд!» – болж,
Бээгсн керэ мет,
Борклсн акад дууһар
Байрлж чаңһар келв.
Дэрвкч седкльн делсэд,
Дэкэд давтулхар Альма:
«Яһтха гинэт?» – болж,
Ядсн дууһар сурв.
«Эмд гинэв, зуг
Эмнь эднэ цогцд,
Аралжна утцнд мет,
Амнднь күрэд торчана.
Нисч һарн гинэд
Негл жаахн уршгар
Наалдж цогцаснь саллго
Нээлт өгчэнэ!» – гиж,
Һаһа Бадмин эрдмтэ
Һар һартан атхж,
Баһлцгиннь көкрсн судц
Бэрж лугшлһинь соңсч,
Чикэн сонртулсн Альмад
Чишкэд дэknэс хээкрв.
Адһж күүкн босч
Ахнрурн шулуһар өөрдв,
Бадмин баһлцгин лугшлһ
Болһаж бийнь чиньв.
Эрэ көндрсн цусна
Э соңсч байрлж,
Наадксиннь баһлцгт, түүншн
Нээлсн эрэ лугшлт,

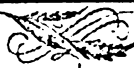
Хүрмин нээрин шууганшн
Хөв зүрхнднь белгвл.
«Һарлцсн энкр сээхн
ҺаҺа минь!» – гиж,
Уйдж дэкснэс Альма
Уульн эмгиг теврв,
Болв эн нульмснь
Байрин болж һарв.
«Арһулд, негинь олтл,
Айстан бахтхмн биш.
Ахнрчн эмд болвчн
Эмдрл үкл хоорндк
Өрвжго завсрт одачн
Аралжна утцнд унжжакһиг
Бичэ маргыч», – гиж,
Бийнь һартан бэрсн
Күрдин дүртэ күрн
Күнд юман цуцад,
Нимгн илгн цааснд
Нигтэр дара дараҺарнь
Барлата цусн үзгүд
Болһаж умшад, шүтж,
Бишлһэл кесн болв.
Өрчднь агчмд төрсн
Өргмжтэ ицлнь унтрж
ҺаҺаннь амнас ода
Һарх үгинь Альма,
Алх, аврхин нег
Аацата зэрлг мет,
Ажглж, иткж, нээлж,
Атиж, күлцнгү теувч.
Ахнриннь төлэ, зөрж
Атжж һулмтын цог

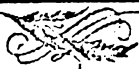
Зальг гихлэ – Альма
Зовж ховшлх уга
Хату загаг күцэж
Хөвдэн тоолх билэ.
Ахирчн эмдрх, зуг
Альма бийчн ода
Тамд ор гихлэ,
Тагчгар заячдан ханж,
Шулудж маасхлзад инэж,
Шудтан орх билэ.
«Хэлэ!» – гиж һаһань
Хумха хурһарн хатхж,
Икркг, омгһсн дууһар
Илгн цааснд барлата
Аралжн-сармалжн тамһ
Альмад зааж үзүлв,
Тамһ үздг болвчн,
Тээлдг арһ уга,
Чидл, оньг, билгэн
Чикндэн орулж Альма,
Алдлго келсинь тодлхар,
Аминь хэлэж чиңнв.
«Эңкр мини зеенрт
Эрк харш болснь
Өмн уга биш, –
Өмтэ юмн бээж.
Зуг арг арвс
Залус бөк болад,
Өмэн харшд өглго
Өрэ эмд үлдж.
Гөлмнэ утц таслм
Гүр, бөкүнин бийнь
Ахиринчн эмнд күрх

Арһтань маһд уга.
Тер учрас ода,
Тенкэн уга күнд
Керг ман хойр
Күцэх үүл учрв.
Алвт бидн эргүлж
Өмтэ юмн төрүц
Алхж давж чадшго
Өэмшгтэ бэ тэвхмн.
Дотр үлдсн хамгинь
Дорнь аврлт угаһар
Догшар хораж кудхмн.
Ахринчн харш бидн
Арвн хойр хонгт
Хээж эс диилхлэ...
Хээрн зеенрм!...» – гиж,
Харм төрж эмгн
Хэклсн дууһар чанһрв...
Булһрсн һар эзнд
Бийднь ацан гидг,
Болв седкл булһрхла,
Авлта эмдрл эзндэн
Ацан болдг зокал
Альма бийдэн секв.
Ахриннь өөр нүдэн
Аньж серлго унтх
Дуран күүкн нууж
Дотран түңшч бэрлэ.
Зуг, ода соңсснас
Зүркнь менрж ээмшв.
«Нүл уга эндрк
Нуһсн, заһсн, хуныг,
Хөн, үкр, малыг,

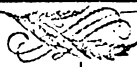

Хамг эмтэ-тоотыг
Хорах үүл...» – гисн
Хар сүртэ ухан
Һоларнь мөсн мет,
Һоожж чееж хоострулв.
«ҺаҺа, ахнртм харшлсн
Һанцхн хортнас келтэ
Килнц уга түмниг
Килнцж хорасн манд
Сэн болхий?» – гиж
Сурж, хэрүһинь күлэхэд,
Ажглж алмацсн дүртэхэр
Альма эмгнүр хэлэв.
Бийнь буру гижэхнь
Бээдднь лавта үзгдв.
Кедү ик зовлн
Керчж зүрк мервчн,
Дотрнь эмгнэ тускар
Догшн хар өсв.
Һаслң хувацхар генткн
Һазадас ирсн һаҺан
Хэлэцнь Альман зеллэ
Харһж өөрджэхмн уга.
Килнц ке гисн
Киитн ээмшгтэ үг,
Күн авцта болхла,
Кенэс иигж һарх?
«Альхн деерэн өксн
Арвн хойр ахиннь
Ачинь медж хэрүлдг
Айта күүкн бээжч!
Нааран хэлэ!» – гиж,
Нүдэн цээлзүлж эмгн

Хэлэцэн Альман нүднэс
Хэврһшэн авлго ширтв.
Эрэслж күүкнэ толһан
Эк бурһудсн болв.
Күндрж буднтрсн толһа
Күн тесч болшго
Күчрэр өвдж, зоваж,
Генткн өвддгэн уурч,
Герлтж гиигрсн болв.
Чееж талваж сарулдад,
Чилгртж Альма төвкнв.
«Аврлт угаһар мини
Ахнрим авхар седсн
Өмдрлэс өшәһән би,
Өмэрн шорддг болвчн,
Авхв!» – гиж Альма
Аралдж андһар тэвв.
Акад юмн! Иигж
Альман амн келвчн,
Күүкн бийнь дотран
Келжэх үгэсн сүрднэ.
Хойр Альма ода,
Хоорндан төрүц таарлго,
Нег цогцд багтж
Ноолда кежэсн болна,
Андһарлжахнь, зуг, наадк
Альмаг диилжэхнь медгднэ.
Күүкнэ, хату андһарган,
Келсн үг болһнлань,
Кевнь урдкарн үлдвчн,
Хөвлһсн мет, чирәнь
Хүврж ондан болв.
«Сэн шиидвр!» – гиж,

Сээмсрхсн бээдлтэхэр һаһань ·
Толһаһинь илж өкэрлэд,
Таалж өрчдэн шахв.
«Ахнр-зеенриннь биш –
Ааһ шөлнэ төлэ
Нар унтрав чигн
Нүл болдмн биш.
Нэ, кукн, ода,
Нег-негэн медлцж
Күүндсмдн болж. Керг
Күцэх кем ирв.
Һаза идшлж йовх
Һал асч нисдг
Сиддтэ мини мөрэр
Сөөннь бийд нисэд,
Бэ төгэлнд тэвэд,
Бээсн эмтэ юм,
Ахнрасн харш хольжулж,
Аналһж хэрү ир.
Би энд зеенртэн
Баран болнав», – гиж
Һаһань күүкнд келэд,
Һартнь мес бэрүлв.
Буру гилго күүкн
Босч һазаран һарв.
Һаран өргж заңһхла, –
Һазр дорас өмннь
Һал ассн нүдтэ
Һаһаннь күлг зогсв.
Өсрж эмэлднь тусад,
Өөдлж Альма нисв.
Одд, сар, теңгрэс
Ормалдж, эс итксэр,

Аврлт уга күүкнүр
Алнтрж деерэс хэлэв.
Элкдж ниссн мөрнэ
Элкн дорк һазрнь
Харлж хуухрж шатв,
Хамг эмтэ-тоотнь,
Үүмж зулхар седвчн,
Үмснд хүврж тарв.
«Өшэ! Өшэ!» – гиж,
Өмэрэн мөрэн залж,
Шүдэн хэврж тачкнулад,
Шүрүтэхэр күүкн гүүлгв.
Мөсн болсн хэлэцнь
Месин киитэр шилвкв.
Цевр цаһан чирэнь
Цеңкртж көкрэд балрв.
Торһн асхрсн үснь
Төмр сунһуг болв.
Өрнь хатурж гүдэд
Өрчдк жөөлн зүркнь
Харалын чидлд хольврсн
Хадын чолунд хүврв...

* * *

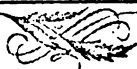
Альмаг һазаран һарһчкад,
Альхан ташн эмгн,
Арвһр-сарвһр нооста
Атхр хар мусд
Хөвлһж, элкэн авад,
«Ха-ха-ха!» – гиж,
Хээкрж инэн, тонһрцглад,
Арвн хойр залуһур

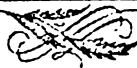
«Алькасьн эклхв?» – гиж,
Өөрдж тедниг хэлэж,
Өвгэрг ахинь шүүж:
«Ах нойн баав,
Амрснтн болх», – гиж,
Хар нооста харарн
Халхаснь базһад авб.
Бадм нүдэн секэд
Бависн мусур хэлэж:
«Һахан үнртэ кетэр
Һавлан дүүргж чиксн,
Һазрт орх гер уга,
Тенгрт орх герз уга,
Тенсн һодль нааран
Теңцлдхэр ирвчи?» – болж,
Бацсн дууһар мусд
Бод-бод келв.
«Сурхас урд кевшдг
Суврхг юмн бээжч.
Болв, түрд гилчн,
Боннь хавсичн хамхлад,
Бог чимгичн күүлэд,
Борьвинчн шөрвс таслад,
Белвркэнчн яс мөлтлэд,
Бичкдүдт аару кеһэд,
Бор махарчн түүкәһэр
Бортаж кевтх дүүнричн
Бордхла яһнач?» – гиж,
Борклсн дууһар мус
Босад герэр йовдңиж
Бадмиг сүрдәхэр келв.
«Андн чамаг даажах
Алдр хээртэ һазр

Ю эс даахви?
Арһул невчк чичр!
Ар үзгэс элкичн
Йүүхнь эс аашну?
Күңклин үг бээдг:
Килнц уга күн
Тенсн чамас биш, –
Тамас чигн ээдго!
Медгдвү?» – гиж Бадм
Мусхлзж хэрү өгв.
Мус Бадмур ширтж:
«Үг булалдж цаг
Үрэхэр бээхшив. Соңс!
Эвдрл биш, нанд
Эв кергтэ, тодл!
Эндрин бийднь йовад,
Бембэ залуд өгсн
Белгэн – һээд һарм,
Алтн иштэ маляһан,
Арһинь олж, дурарн –
Хулхалхла – хулхалад чигн,
Худл олзлхла – олзлад чигн,
Хуһлад шатахлачн, – би
Худнр танаһур илгәһэд,
Альмадчн үг орулад
Айта садн болхвдн...
Эс тиигхлэ...» – гиж,
Эв гижэсэн санн,
Эврәннь арадлһан дарв.
«Аңхарг уга чамла
Айстан би шальшхшив.
Арвн негн хонгтан
Арһчн манд күршго.

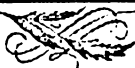
Цааранднь болхла чини
Цагчн ирх» – гиж
Үгэн Бадм таслв.
«Үклчн харгм!» – болж,
Дэknэс Бадмиг такраж,
Даруксурнь мус орв.
Арвн негэрн цуһар:
«Асхрхла – ааһ цусн,
Эгрхлэ – нээмн чимгн.
Ахин келсэр» – гиж,
Үг авлцсн мет,
Үклэр ээлһсн бийнь
Гөвс гилго, негндэн
Гүдж эдн зогсв.
«Цаг бээнэ!» – гиж,
Цааранднь бас мус,
Долан хонгтан ахнриг
Догшар мошкж цаажлв.
Бадм сүл асхн:
«Буру хэлэсн уулд
Нарни чөлэн тусдго.
Бузр ухата чамд
Нанас юмн күртшго.
Бембэ удлго эврэн
Белгтэһэн чамур ирж
Эрсичн эрчмнж бэрүлх!
Эргү бирд» – гиж,
Эс сүрдсэр келв.
Мус өмнэснь инэж:
«Мөн сиит, арагни,
Тана дү Альма,
Таасч, элгсч нанур
Эврэн ирсн цагла, –

Элгн-садн өөрхн
Энкр худнр болж,
Эврэн бийстн тадн
Эзнэс күртвзго гиж,
Мини нохасшн, шарвадж,
Меңсж үүднд суухт!» – гиж,
Нээмдгч өдрүрнь эн
Нээлж, ицж орв.
Яндг болвчн, мус,
Бийиннь толһад аштнь
Ярһчин сүкэр унх
Белг кесн маляг
Уга келһх санаһан
Ухандан бэрж ицнэ.
Бадмин оньдин давтж
Бембэ гиж келдг
Нернэс дотран ээвчн,
Негинь олхв гиж,
Берк цааж тер
Бембэднь санаһарн белднэ.

* * *

Альма сөөһэр нисч
Ахиртнь харш болх
Алвтыннь эмдрл хорана.
Өр цээтл көдлж
Өдрэрнь амрлһ авна.
Бембэг хая санхла, –
Безг ирсн мет,
Беерж, харулж, чичрнэ.
Тер цагла чирэнь
Талдан өңг авч,

Урдк сээхэрн герлтж,
Ульһн төсвө болна.
Дурн мисхлд ирж
Дүринь дотраснь сольна.

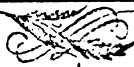
* * *

Дурн! Дурн угаһар
Делкэд бээдгнь, тиигжәһэд,
Олнд дуту уга,
Олдх чигн биз,
Зуг тер улс,
Заячарн эс арчлгдсн,
Төрхэрә сохр болад,
Теңгр эс үзсн,
Дүләһәр экәсн һарад,
Ду эс сонссн,
Жирһлин олн белгин
Жигтә сээхнәснь дутж,
Өдр жилмүдән давулсн
Өр өвдкәдг, көөркс!
Болв, кемр дурн
Буульмжта, өргмжтә бийәри
Толян төгәлнд асхж
Толһа диинрүлсн цагла,
Орчлң һарарн өргж
Оһтрһуд күргх седкл
Орулж байрлулсн цагла, –
Урд эврәнчн күсл
Уха авлсн хамг
Чинрән генткн геож,
Чи эндр шинхн
Нүдән секж түрүн

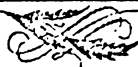

Нар үзсншн болдг!
Хол назрас шуугж
Хээртэ зэнг зөөж,
Хадмуд хээж харсн
Хотна залус ирсн
Мандлгсн өдр Бембэд
Мартгдшго байр өглэ,
Арш баатрин көвүнд
Арслнгин чидл немлэ.
Төрсн өдрэсн авн
Төрүц юмнас ээдго,
Ээнэ гисиг күмни
Өмтин мууд тоолдг,
Эврәннь залу нерэн
Эмнг кедэ теегт,
Үалзу һунн буурла
Үанцхарн нүүрцж харһж,
Дими бишинь олд
Диилвр бэрж батлла.
Үалзу буур дэврхлэ
Үавшунар сөрлцж һэрэдэд,
Хойр бөкн хоорнднь
Хаб гиж тусад,
Тэвлһ иштэ маляһарн
Толһа төвлж шүүрүтәһәр,
Таш гисн ээтәһәр
Татн цокхла – толһань
Хойр энгрж, күзүнднь
Хэврһшән унад унжла...
Тер өдр Бембән
Теегтән туурсн эцкнь
Хадмуд көвүндән хээх
Худнр Альмаһур йовулла...

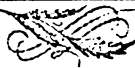

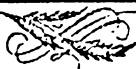
Алма – келсн күүкнь
Арвн хойр ахтаһан
Мусин һарт орсн
Му заята өдр,
Бембэ эврәннь хүрмин
Болзг тоолж теегт
Байрта, өргмжтэ йовтл
Бас зүркнь өвдв.
Йорал уга һаслң
Йор зэңглсн болв.
Чишксн Альман дуудлһн
Чикнднь күрч хадгдв.
Бембэд хадмуднь өгүлсн
Белг – сиддтэ маля,
Һариннь альх, генткн,
Һалар шатасн болв.
Малян ишт чиихлзж
Мелмлзсн цусн үзгдв.
Агтан эргүлж Бембэ
Аавиннь герүр довтлв.
Арш ууһн көвүндән
Арнзл зеердән унулв,
«Адһ!» – гиж келэд,
Ардаснь һаран дайлв.
«Аавинм сурсн тоотынь,
Ах-дүүһин седклэр
Тевчж күцэдг арнзл,
Түрүн мини сурсим
Күцэж үзич!» – гиж,
Күзүһинь теврн уульж,
Кевшч Бембэ эрв.
«Дөчн йисн биш,
Долан хонгин зуур

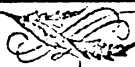
Келсн күүкнэмн нутгур
Күргж үзич!» – болв.
«Бембэ, хээмнь, чамаһан
Бичкнэсчн авн тевчлэв:
Арһлж үзнэв!» – гиж,
Арнзл эврэннь сүүдрэсн
Алд өмн тусад,
Турун дорнь ээрсн
Тоормас жиһшн зулад,
Дола хонад дигтэ
Дарук сөөннь өрэллэ
Дөрв көлдж унад:
«Алвтнь эн» – гиж
Акрмдж, эмсхж келв,
«Амрсв невчк, нань
Арһ уга» – болв.
Эмэлэн дерлж Бембэ
Эврэн бас унтв.
Зуг, өрин өмн,
Зүн үзгин ирмг
Шарлж гегэрж өөдөн
Шармгдад уга бээтл,
Меклэ, моһан элкншң
Месин киит зүүсн,
Өрин гиич үзгдл
Өмннь шилвкж зогсв,
Үал ассн мөрнь
Үазр туруһарн чавчв.
Хоран халдал уга,
Хооран һарл уга,
Эзндэн өврмж болж,
Эн байртаһар инцхэв.
Санапр унтсн Бембэхүр

Сагар өөрдж, үзгдл,
Харна мет, шүрүн
Хату киитн альхарн
Халхинь илэд, толһаинь
Хажугшан модьрунар эргүлв.
Нүдэн секч Бембэ,
Нөр серүн хойрин
Хоорндк агчм завсрт
Хама бээхэн санв.
Кирд гиж холарнь
Киит урсч, энүнэ
Цогцнь ирвэтрж, судцд
Цусн царцсн болв.
Өөрнь, зүн харан
Өрч деерэн бэрж,
Киү туя цацж
Киитн заляр ассн
Хар мөсн нүдэрн
Хатхж зүрк бурһудсн,
Күн, шулминь шинжлж,
Көгшн баһинь йилһж
Келж болшго, сүртэ
Күүкд күн зогсч,
Цегэрсн өрин аһарт
Цеңкр өңгтэ, догшн,
Төрг кевтэ чирэнь
Төмр махмудтань медгднэ.
Хойр энглэд уга
Хар күнд тевгнь
Болд сунһуг үсэрнь
Баглж гүргдсн болна.
Чавчхар лавта шиидж
Чаңһ барун һартк,

Бадрж ирнь гилвксн
Балтан занһн, тер,
Чөлэн орсн мет,
Чочн өкэж Бембэн
Чирэһүр дэкэд ширтв.
Дотрнь эн мисхлд
Дурин евэгч чидл,
Мусин үлэж орулсн
Муулин һөөлгдсн чидл
Дор, деер авлцж,
Догшн ноолда кеж,
Харһуг герл аштнь
Хораж диилэд мандлв.
Хооран месэн шивэд
Хоорсн өрин гегэнд:
«Бембэ!» – гиж үзгдл
Байрлж хээкрэд унв.
Зүн үзгт күгдлж
Зальта нарн өөдлж,
Ончта хээртэ толярн
Орчлң нөөрэснь серүлв.
Зургт зурж болшго,
Зүүднд үзж болшго,
Солңгин герлэр гегэрж,
Сувс төгэлң цацсн
Соньн жигтэ нүдтэ
Сээхлэ өмнэн үзж:
«Альма!» – гиж Бембэ
Асхрсн нульмсинь арчж,
Төмрэс, жөөлрэд, урдкарн
Төрһнд хүврсн үсинь
Таалж илэд ода
Таралң үзсн болв.

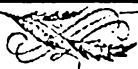
Амрад авчкн күлг
Аршин зеерд арнзл,
Альман унж ирсн
Сиддтэ нисдг мөрнэ
Сүүлинь туруһарн дарж:
«Баһин баһ энл.
Байртан авгдж эдн
Бас нег үүлэн
«Мартжана» – гиж санад,
Маш хөвтэ Бембэд
«Маляһан энүнд күргж
Мусин үлмәһэс һарһич...
Мини авһиг...» – болв.
Маляһин иш Бембэ
Мөрнэ толһад күргхлэ –
Күлг инцхэж зеердин
Күзү өргэрн шөргэв.
Арнзл зеерд Бембэг
Адһаж бас нег:
«Өдр өндэв, кукн,
Өтрлхмн!» – гиж келв.
Альма Бембэ хойр
Ахнр-дүүнр кевтсн
Алвтыннь дунд бээх
Гүрмтэ герүүр күлгүдэн
Гүүлгв. Зеткрин тускар:
«Харшинь олхла ахнрм
Хэрү урдк кевэрн
Жирһх гиж нанд
Жигтэ һаһа келлэ» – болж,
Альма хаалһдан күргндэн
Асхрулж уульн йовж,
Адһж, үүмж келв.

«Хорлтан ахиртчи күргсн
Харшиг олхвдн. Зуг
Һээд һарсн шулмиг
ҺаҺа гиж дэҗч
Бичэ нерэд», – гиж
Бембэ хөрж келв.

* * *

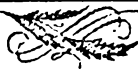
«Мууха уджахмби!» – гиж,
Мус Альмаг күлэж,
ҺаҺан бээдлэн авчксн
Һулмтын өөр сууж,
Һал шилэж санв.
Ахирнь эс кесиг
АльмаҺар дамжулж кехэр,
Керг күцэхин төлө
Килнц уга гиж,
Меклж, ээлһж, шахж,
Маляг эрлһж хорах
Тоолвр тоолж, үрглж
ТолҺаҺан гекж суутл,
Үкс гиж Бембэ
Үүд алхад орв.
Үзн ормасн өсрж,
Хү салькнд хөвлһж,
Хурлзад өркэр нисэд
Зулхар седсн шулмиг,
Зуурнь күцэд маляҺарн,
Бээсн шүрүҺэн һарҺад,
Бембэ зодад оркхла, –
Орклж, хэрү суусн

Ормурн шулм тусв.
Арвһр-сарвһр нооста
Атхр хар мусд
Хүврж эн тиирчэд,
Хавтаһад һазрла наалдв.
Альма мөрд сөөһэд
Адһж герүр орж
Атхр хар мусиг
Харн, икэр сүрдж
Хэрү һархар седв.
Болв: «Арһулд!» – гиж,
Бембэ энүг зогсаж:
«Харш үзжәнч?» – болж,
Хавтасн шулмиг малядхла,
Хээкрсн шулм гиинэд:
«Келсичн күцәнэв!» – гиж,
Кевшэд-яңшад бээв.
Чинэн угаг зоваж,
Чидлэн үзүлж деерлхдг,
Талдан күүнэ өвдкүр
Таасч байрлад таалдг,
Хоома бэрцтәнь

зовлң

Хэрү бийүрнь ирхлә –
Даадго нег зокал
Делкэд бээдг сәнж.
Бадмур, дүүнрүрнь зааж
Бембэ: «Серүл!» – гивв.
Альхан шулм ташхла, –
Ахнр-дүүнр босч,
Альма Бембэ хойриг
Зерглэд үүрлж иньглэд,
Зогссинь үзж байсв,

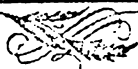
Му нүдэр хавтасн
Мусур хэлэж игзэрлв.
Маляһан өргн Бембэ
Мусиг кудхар седхлэ:
«Авр, ядхдан өдр
Эмд бээлһ! Чамд
Ах, дү, гергэн,
Өрэ һунта үрэн, –
Бэрүлнэв!» – гиж мус
Бэркред түңшч уульв.
«Дууд!» – гиж Бембэ
Ду тасрж зогсв.
Мээлэд, ишкред, мөөрэд,
Мус оln зүсэр
Дуудсн дууһан дуулж,
Дунһру күцэд зогссн
Залусин нүд харж
Зуһудж сээмсрхж хэлэв.
Удсн уга. Нежэдэр
Уужм, өөрхнэс саднь
Нааран орж ирэд
Нег-негнүрн кульв.
Ахнр-дүүнр тедниг
Авр өглго цугтнь
Аналһж,
        дэкч төршгоһар,
Һал шатаж, үлдинь
Һээд һарһж эрлһв...
Мандлсн нарта өдрэр
Мануртсн теегүрн һарч,
Хорлхар, дорацулсн харшан
Хораж уга кесн,
Альма, Бембэ оln

Ахнр-дүүнртэһэн хамдан,
Үүд-түүд күрглго
Үксиг хэрү эмдрүлдг
Үүлн цаһан эмиг
Үүлэд, талх кеһэд,
«Үүдтн!» – гиж йөрэхэд,
Үзг болһнур цацв.
Аврлт уга догшар
Алвт долан хонгт
Үүмж дээвлсн цагла,
Үүмсн болж тарад
Үүкснд тоолгджасн хамг,
Өмтэ тоот ода,
Өмдрж дэһнэс жирһв.
Альма Бембэ хойр
Алвтыннь өргн аһуд
Ахнр-дүүнртэһэн дүрклж,
Ачнр-жичнрэн үзж,
Көк тенгр дор,
Көрстэ һазр деер,
Амулн-менд бээж,
Амсн-омсн жирһж.

БУХ КҮЛГТЭ БАТА

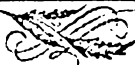
(Тууль-поэм)

Эклц

Кезэнэ нег цагт,
Кесг жил хооран
Зүнһар орнд учрсн
Зовлң, зөвүр көтлсн
Һашута цагин тускар
Һаслнта тууль соңсий.
Эклцнь уйрсн седкл
Эс удьрдулдг болвчн,
Чилгчнь аштнь туулин
Чик түншүр зокалар
Чирэд нар урһаж,
Чеежин килэс тоньлулх
Мууг сээһэр соляд,
Мана соңсхвр таалх.
Чиңнснэ сананд келвр
Чимк невр өгч,
Худл уга цецн
Хуучн үг иткүлх.
Экэршго таңһчин тодлврас
Энрңгү үлгүр үүднэ,
Үй болһна седклд
Үрглжд сурһмж болна.

1

Хаңһа уулын моднд
Хальмг дөрвн өөрдин

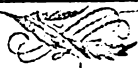

Хан аңһучлж йовад,
Хальтрж, ки ишкэд,
Харалта зеткрлэ харһж.
Хадын ораһас гент
Саган мартж унад,
Сээннь орнд төрж.
Нутгин төр хаһлх
Наснь күрэд уга
Хойр дунь өстл,
Хальмг таңһч залх
Хаана йос олн
Хатн Эвлэд бэрүллэ.
Түрүн жилдэн ик
Түрү угаһар нутган
Һардж, баахн хатн
Һаслң уга бээлэ,
Зарһ, һундл йилһж,
Зөв хаһлдг билэ.
Жил давуллго, зуг
Жола сулдсиг аңхрж,
Өгрсн хаана төрл –
Авһ, наһцх хамгнь
Йиртмжин цецн зокалын
Йөрэлтэ заавр эвдв,
Тус-тустан эврэхэрн
Таңһч залхар зүткв,
Алькнь чигн теднэс
Ач-тусан күргхэр
Цаһан чик санатаһар
«Цецн» селвгэн өгнэ,
«Йигсн зөвтэ», – гиж
Икрхг угаһар келнэ,
Олна сә хээж,

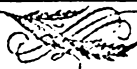

Оошагдхар золһсн болна.
Болв теднэ селвг
Бодлж оньглад тоолхла,
Адгнь эврәннь олз
Ашт тэвснь илдкгднэ.
Ицлэн бархасн ичлго,
Ил үзгджэх юмиг
Геннд хатныг тоолж,
Гедргэн гөрдж тээлнэ,
Хариг цаһан гиж,
Хоома һарһж герчлнэ.
Түрүн авгтан

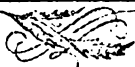
теднәһәр
Түүкә, болвсрад уга
Баахн хатна серлиг
Бийүрн унһаж авад,
Хаана орм эзлх
Хар ухаһан далдлла,
Болв түүг яһж
Бултулдг болв чигн,
Үкүгд дүрсн күүкнэ
Үг мет, илдкгдж
Һольшг, иткдг Эвлэг
Һундаж өөлүлдг билэ.
Дөлән-дүңр хатн
Дандж гейүрдг болв.
Иткдг күн уга
Ицл бийән барв.
Элгн-садн, нойдуд
Эврәһәрн эс болхла,
Хатнас нуулго, иләр
Хольжж уужад заагрв,
Таңһчиг кесг әңглж,

Тасчад тедн хував.
Урдк ни-негн
Уга болж зовав,
Хош, өрк-бүл
Хоорндан эвдрл босхж,
«Му нөкд – хоорндан» – гисиг
Муульта кевэр батлж,
Яс-ясарн хальмгуд
Яахан эс медв.
Кен негнь наадкасн
Керсүд бийэн тоолна,
Кемклдэд, түлклдэд чилх
Кецу кем өөрднэ.
«Муухн эв
                  үрглжд
Маш ик
                  эвдрлэс
Ахлна», –
                  гигж кезэнэ
Аадм экн цагт
Урдксин цээлһж келсн
Уха мартж
                  дотран:
Керэд, хошуд, цорас
Керлдж цүүгжэсн цагла,
Мандлсн нарн мет,
Маш ик хээртэ,
Күн болһна хөвин
Көрн тэрсн Эвлэ,
Кесг жилин туршарт
Керүл, цүүгэ бокрахар,
Таңһчд кишг хээрлх
Төвкнүн эв тогтахар,
Кедү гүжрж шунвчн

Күн үгинь соңсхш,
Тегэд, аш сүүлднь,
Тесдг арһнь тасрад,
Күлцнгүн боодһа алдрад
Күчр санан торлзв:
Сээхн төрскэн шордаж,
Салх ухан орв.
«Килнц» – гиж тер
Керго сана көөж,
Тоолвр, бишлһэл кехэр
Тагчгар, ор һанцхарн,
Өөрэн кү дахуллго,
Өргн теегүрн темцв.
Таңх эжго көдэн
Толһа деер һарад,
Тенгрин одд харж,
Теднд чеежиннь килэс,
Ухананнь күнд аца
Урсч хээлэд келв.
Сагин эк уульдгог
Саначрхсн хатн мартж,
Нааран сөөһэр ирхлэрн
Нег алдг һарһв:
Харһуд юм эс
Харсн эврэн бийнь,
Төгэлнд
        зүрknэснь гегэрсн
Толярн
        үзгдж бээхэн,
Көөрк, сананасн алдж,
Күчр ик зеткрлэ
Харһад,
        хальмг таңһчан
Хар хаалһд орулв.

Эн кемлэ хулхаһар,
Элвг хальмг кедэхэр
Зэңг-зү авхар
Заргдж нааран һарсн,
Эркш догшн хаана
Элч Балтг дораһур
Мең меңж,

ик

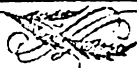
Меңсвртэ живж йовад,
Харһуд,

теегин дунд,

Холас соньн герл
Харж, уралан гүжрэд,
Халяд адһж нисв.
Соньн үзгдл!

Одд

Сөөһин теңгрт мандлдг.
Һазр деер бас
Һалар тедн асдгиг
Муульта Эркш хаана
Мухла үзэд уга,
Тиим юмна тускар
Төрүц сонсад уга.
Олна кишг хоршасн,
Одн мет мандлсн,
Солһин герлэр артрсн
Сээхлэ өмнэн үзж,
Үзсэн эс иткж,
Үнн биш гиж,
Меклсн нүдндэн һундж
Маажад сохлхар шиидв,

Зуг өвдкүр шиидвринь
Зогсаж:

«Төвкн!» – гив.

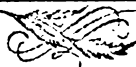
Балтг оньган өгэд,
Болһаж тогтнад, шилтв.
Тер сээхлэ үнндэн
Теегт зогсснь лавлгдв.
Догшн хаана элч
Дегд ода байрлад,
Эс күлэсн цагла
Эврэн ирсн кишгиг
Үргэлго,
    медмжэн угаһар,
Үсэн гижгэсн таслж,
Үүлн жөөлн гөлмд
Үлэхэд домнад хүврүлж,
Харнһуд бийнь бас
Хээлж, аһарла ниилэд,
Удан бишт энд
У хээһэн һарһж,
Уха гүүлгж зогссн,
Ульһн, һуньрт авгдсн
Хальмг таңһчин хатныг
Харалта гөлмэр цуһлв.

«Авртн!» – гиж

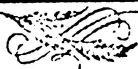
    сөөни

Аһар дүүргж чишксн
Дун теегэр нисэд,
Дүүрэнд хүврж унтрв.
Хорта һарт орсн
Хальмг улсин нээлт
Эвлэ алдрхар күгдлхлэ –

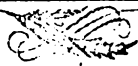

Элч улм чаңһар
Күлэд гөлмэрн ораж,
Көндрдг арһинь таслв.
Өмд үкснэ хоорнд
Өрэ киитэ кевтсн
Хальмг хатна урлд,
Хорн бишл,
зуг
Күргэд орксна хөөн,
Күн талдан эмэр
Тээлтл
серлго унтдг
Тэрнтэ эм түркв.
Тиигчкэд, дарунь хэрү
Түрү ут хаалһар
Алвтурн көндрхин өмн
Ацананнь күндиг гөңгрүлхэр
Хүвлһэнэ арһ олзлж,
Хүрүлэд үлэж, хатныг
Икэрн торһашң кеж,
Инэж, альчуртан ораж,
Өмнэн бэрж хэлэжэһэд,
Өвртэн саглж дүрв.
Хальмгтан эңкр хатныг
Хурдар нутгурн күргхэр,
Кесгэс нааран иим
Кишг учрхиг күлэсн
Балтг баатр ода
Бахтж дотран байрлв,
Салькн, сумнас хурдар
Санаһарн гертэн күрв.
Эрчмтэ неквр тэвсн
Эркшилтэ догшн эзн
Эркш хаана сидлһэр

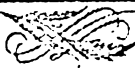
Ээмэснь сунад урһсн
Төмр живрэрн сажад,
Теңгрин көрс эвдэд,
Алтн һасн одар
Алдлго үзг бэрэд,
Ар үзгт бүүрлсн
Алвтурн Балтг шунна.
Һатлһн уга өргн
Һолмуд мисхлд һатлад,
Ораһарн деегшэн өөдлж,
Оһтрһуд күрсн уулмуд
Негл күгдлж угзрад,
Нисэд агчмд давна.
Хурдарн хүүрә аһар
Хуухлж, чиндр өсргж,
Бийиннь зузан арсн
Бас өгрсиг оньһлго,
Һанцхн сөөһин бийд
Һазр-уснурн күрв,
Суг киитә бууж,
Салдахад, амрхар суув.
Холыг хурдарн хорасн,
Хойр живр болжасн,
Шудрж аһар нисснә
Шулунас үүдсн халунд
Шатсн хойр һарнь
Шарклж ода зовав,
Болв авгдл уга
Балтг бийән бэрв.
Сагин төлә эн
Сидлһни арһ олзлж,
Хэврһин эмтн бичкә
Хартха гиж далдлад,
Хальмг улсин сээхлэг

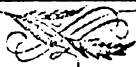
Хэлэцд бэргддгоһар кев.
Хоосн ки өмнэн
Харснь үздг болв.

Тооһарн түмн күрсн
Темэнэ сүрг дурндан
Өдрин дуусн идшлх
Өлңтэ царң мет,
У, өргн, сарул
Уулын хавчг дотр,
Дүнгэсн бээшңгин өөр
Духуцж Балтг үрглв,
Өр цээсн хөөн
Өргэд орхар шиидв.

Цаг зуурин зүүдн
Цань уга эмтэхн.
Балтг мел йосндан
Баатр болж алдршна.
Һанцхарн хальмгин чидл
Һазр дүүргсн цергинь,
Энд-тенднь тусн
Эргүлж көөһэд, хамад,
Барун, зүн бийдк
Бух цергинь кудад,
Дорд, деер тулсинь
Дор ормднь күүчэд,
Шар цоохр тугинь
Шамдж булаһад, шуучад,
Хэлэсн хальмгин сээхлэг,
Хаандан белг кехэр,
Булаһад авсар
                    бийэн
Балтг нөөртэн үзнэ.

Мууһин экн болсн
Муульта тер сөөһэс
Түрү кесг жил
Туужин уурхад орла.
Нег цагт цуг
Нартд үлгүр болжасн,
Күн болһна насн
Кишг, байрар дүүрн
Орн-нутг ода
Орчлңгин өвдкүрт хүврв.
«Хэлэтн!» – гиж талдан
Хол, өөрхн нутгудын
Цал буурл сахлта
Цецн өвгд баһчудтан
Хальмг таңһч талагшан
Хурһарн заадг болв,
У, өргн, ухата
Урд кишгэрн туурсн
Таңһчин буурлһна учр,
Төр цээлһдг болв.
«Тар уга нутгас
Тату, дуту хөвтэнь
Уга!» – гиж үрдүдтэн
Уха тедн заав.
«Бузрдсн эн нутгт
Бийэн олна төлө
Тэкх үрн учртл –
Тер кевэрн бээх,
Тодлтн!» – гиж туурсн,
Тоомсрта өвгд баһчудтан,
Түшг жирһлднь болх
Туста селвг өгнө.

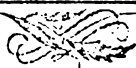

Өр эклж цээһэд,
Өрүни серүн салькн
Серд гиж үлэснэс
Серн, Балтг одак
Соньн зүүдэн санж,
Сергәһэд өмнэн босхв:
«Мел тиим билэ –
Мек, худл угаһар
Бэрлдэнд зөрг чидлэрн,
Баатр күүнэ авцар
Би дииллэв!» – гиж
Балтг бийән иткүлв,
Хаанд эндр күргх
Хээртэ сээхн үгмүд
Эн зүүднэ утхас
Элвгэр үүдж хурв,
Келгдх кемән күлэж,
Келнэ үзүрт бигшв.
Өндөж босад Балтг
Өөрхнд аду хэрүлсн
Ач көвүһән үзж,
Адһж бийүрн дуудв.
Ахрар, ямр ик
Ачта йовдл күцэж,
Аав-ээжиннь нер
Авһнь дуудулхин тускар,
Арһул, бод гиж
Ачдан Балтг келв.
Алдр Эркш хаана
Ах түшмлд цуг
Эн хамгин тускар

Эндү угаһар зэнглж,
Өрүни цээһин хөөн
Өндр өргэн маңнад,
Тоомсртаһар бүгдэрн Балтгиг
Тостха гиж даалһв.
Авһиннь авц-бэрц,
Арвн хойр аалян
Анда-санда тэвдгиг
Айта кевэр меддг
Баахн ачнь маһдлж,
Баавиннь келсиг соңсв.
Дотран итклго инэвчн,
Деегүрнь толһаһан гекв,
Девл – захта гидг,
Күн – ахта гидг,
Келсиг эс күцэхлэ,
Көвүн нерэн геех,
Арһ уга – йосн,
Авһин келсн – закон.

Балтгин ач көвүн
Байрта зэнгтэ ирэд,
Эркшин ах түшмлд
Эврәннь сэ хээх
Ончта арһ өгснднь
Оошаж көвүг ачлв:
Тоомсрта жөөлн һаран
Толһаднь эрэ күргв.
Балтг хальмг сээхлэг
Бийдэн үлдэхэр седж
Бултулн гижэхлэнь
түшмл
Бэрсэр Эркшт зэнглв.

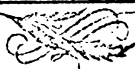

Таңчиннь нерн болсн
Тээш, нойн, баатрмуд,
Хар ястнириг чигн
Хамднь, бээшнгин өөр,
Байртаһар ах түшмл
Балтгиг угтхар хурав.
Өрүни нарн тенгр
Өөдлж мандлсн кемлэ,
Өргэн өмн үзгэс
Өрчдэн зөөрэн шахж,
Омгта, талвасн чирэтэ,
Орута, элвг седклтэ,
Бийинь ода угтж,
Бигшж, дарцлдж шуугжаж
Олн-эмтнүр маасхлзж,
Өөрдж, хоолан ясч:
«Баатрмуд заагас йилһрсн
Балтг баатр эзндэн,
Бэрлдэнд баатран үзүлж,
Базһад, цокад тараж,
Хортан дарад ода
Ховр белгтэ ирсиг
Хаанд,
орнась босхад,
Халун үгэр күргэд
Зэңглтн!» – гиж эн
Заавр өгэд хээкрв.
Олнд тархаж зарлсн
Ончта соньнан үзүлхэр
Өрчэсн зөөрэн һарһж,
Өөдэн өргж, эн,
«Хэлэтн!» – гиж соньмсулж,
Хээкрэд омглж дуудв.

Болв, акад юмби,
Балтгин өргж үзүлснь
Төрүц күүнд харгдлго
Тедниг цугтнь алнтрулв:
«Хама? Альд?» – гиж
Хээкрлдж нег-негнэсн,
Өскэхэн өргж өндэхэд,
Өмэрэн хэлэж сурна.
Балтгин хаанд белглх
Белг уга болна.
«Худлч!» – гиж ууртаһар
Хургас хээкрснь соңсгдна.
«Цугиг һазр цокх
Цагнь эн!» – гиж,
Негт,
    баатр биш
Нер туурсн илвчшң,
Бахтж өврэн уудлж
Барун һаран өргв,
Өмэрэн өкэс гиж
Өвдглж өтрлж сун,
Һаран буулһж, сагар
Һазрт эрэ күргж,
Һал дөргэжэх метэр,
Үлэхэд, урлан көндэхэд,
Үкс өндэхэд одхлань –
Занһсн һаринь дахад,
Зааград гөлм унв.
Төрхэрэ эн нутг
Төрүц үзэд уга
Зүүдн болсн сээхлэн
Зальтрсн көркхн дүр
Олн-эмтн үзн

Ормдан хадгдгад көшв.
Нарнур хэлэсн мет,
Нүдинь герл анюлж,
Адһж һаран өргж,
Альхарн бас ташрлв.
«Үзвт?» – гиж дотран
Үүмж, өсэд, сурж,
Балтг дөгэд ода
Бас урдкан давтж,
Килңхтж, уурлсн бээдлтәһәр
Көләрн һазр девсч:
«Хааныг дуудтн!» – болж
Хээкрэд олд закв.

Бийләнһ эдл тоомсрта
Бас «бив» гижэсн
Баатрмуд дууһинь соңсч:
«Балтг маанрт зааж,
Закх йос кен
Зарлж, кезэ өгсмб?
Аль энтн ода
Арһ-чидләрн давж,
Эркш хаана орм
Эзлчксн болвзго?» – гиж,
Ходрсн уха келж
Хоорндан хүүв кев.

«Эрүл, мөнд-амулн
Эркш хан бээтл,
Эзн болчксн кевтә,
Эврәннһ нерн деерәс
Заавр өгэд,

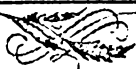
о́лыг

Залх ухан кендчн
Зокшго!» – гиж теднэс
Зөв авсн бээдлтәһәр,
Товчлж сүл үгинь
Түңшүр медэтәнһ келв.
Түүнэ келснләнһ зөвшәрж,
Толһаһан наадкснһ гекв.

Ода эн хамгиг
Онһган өгэд соңссн,
Олн заагт онһдин
Олар бээдг гетәч
Шурд гиж адһад,
Шурһад әмтн заагур
Ширәдән суух хаанур
Шилвкәд орад одв.
Эзн Эркш хаанд
Әкнәс сүл күртлнһ,
Үг алдлго цугтнһ,
Үүмж сүрдлго келв.

Балтг ик санад,
Баатр нерндән согтад,
Берк, үзгдәд уга
Белгән деед тәвәд,
Бардм кеснд
                    әмтн
Бурушаж дурго болсиг,
Бас нуулго гетәч
Болһаж соңссн Эркшт
Зәңглж келн, мөргәд,
Зәрлг шүтж күләв.

Түдс гиж хан
Түүнэ келсиг шүүхэд,
Тоолвр, уха гүүлгж,
Туста, тус уга
Сана

нег-негнэснь

Салһж, шинжлэд хэлэж,
Онъслгч дигин товч
Олнд зарлхар шиидв.
Ончта, нутг залдг
Очран һартан авч,
Дора, ширэн өмн,
Дөрв көлдэд унсн
Үүдчиртэн: «Бостн!» – гиж,
Үүдн талагшан зааж:
«Ортха!» – гиж хан
Оошаж зэрлг тальвв.

Урчудын өөтэнь цуһлрж,
Урмдж делдсн өргэн
Арвн хойр дам
Алти үүддүднь нийһэр,
Күмни седкл маажсн
Көгжмин эәһэр жаагад,
Үүднд күрсн улсиг
Үрж закад дуудж,
Дараһарн нег-негэн
Дахад делгрэд секгдв.

Одахн мел энд
Омгта, зөргтэ болжасн,
Негн-негнәннь өмн
Нертэ тохман зарлжасн

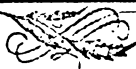

Нойн, тээш, дээч,
Номтнр, оln сээчүд,
Секгдсн үүддин ца
Сегэрсн уужмин гүүнд
Ширэдэн суух хаана
Шилвксн нүд үзж,
Ду тасрж, келкэрэд,
Дор ормдан менрв.
Төгэлнд э уга
Таңх тагчг болв.

Һацата кевтэ нааран
Һазаһас орсн һодьл
Зөг батхнын дун
Зиигж өргэ дүүргв.
Зөг цуг улсас
Зөргтэ болж һарв.

«Хүвлһэн болвзго? – гиж,
Хан сүрдж солиж,
Өтрлж бэрдгэснь авад
Өмнэн очрарн хүрүлв,
Зөг хэрү эргж
Зулад уга болв.

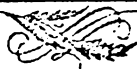
Ах түшмл акрмдж,
Арһ тасрад алһлзж
Алхад, наадксан дуудж,
Ардасн дахулж орв.
Өрчдэн һаран хавсрулж,
Өкэс гиж цувад,
Нег-негнәннь нурһ,
Негт келкэтэ мет,

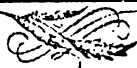
Алдлго нүдндэн бэрж
Алвтыннь эзнүр өөрдцхэв,
Нүднәннь хэлэц хавлж
Нурад цуһар унцхав,
Өөдэн бөксэн өндэлһж,
Өтн мет, мөлкцхэв,
Эркшин көлд күрэд,
Элкдж доран көшцхэв.

«Не, ода, нааран
Нерэри нанас давси
Ах нойн баав,
Алдр Балтг баатр
Залрж өөрдэд эзндэн
Заавр, уха өгтхэ,
Булаж хальмгас буулһси
Белгэн үзүлтхэ», – гиж,
Хан мусг инэж,
Ходри, бацж, шарв,
Хумха хурһарн занһж
Хумхарси Балтгиг дуудв.

«Ямр эндү һарһж
Ялла харһв?» – гиж,
Үчүкн цаг хооранд
Үндэн авглж, бийэн
Хөвтэд тоолжаси Балтг
Хавтаж бөгчигэд агчв.
«Харсти» – гисн дүртэһэр
Хултхлзж энд-тендэн
Олна чирэ хэлэж,
Орх нүк хээж,
Һуйр мет, цаһаж,

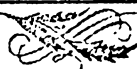

Һуйнь чичрэд халхлзж,
Һурнисн, ээсн чирэтэ,
Һудыж, эрэ кендрж, –
Удан унтад серсншн,
Ухань орль-һарль,
Кезэ нааран ирсэн,
Кенэ һазрт бээхэн,
Онган хураж анчинь
Олхар зовжасн Эвлэд –
«Уралан», – гиж Балтг
Урлан көндөж закъ,
Арһулхнар, медмжэн угаһар,
Ардаснь нурһарнь түлкв.
Болв түүнэ бээдл
Болһаж хэлэсн хан,
Нурһнд күрсн һаринь
Нүдэрн хавлн өсрэд:
«Бүзр эврәннь һаран
Буй хээрлгч сээхлэд,
Талын орн-нутгин
Таалмжта, гижгтэ күүкнд,
Эврәннь нутган һутаж
Эргүһэн үзүлсн домбр,
«Киш цааран!» – гиж
Килһхтж Балтгур хээкрв.
Чочад, тернь ормдан
Чолун болж царцв.
Хэлэцэн номһрулж, жөөлнэр
Хальмг күүкнүр харж:
«Мини му элчин
Модьрун эвго йовдл
Зааврар, зөрц бишл,
Зуг... юн гихв...

Толһаднь ухан, тоолвр
Тату учрас харһсн
Түүнэ ичртэ йовдл
Тоод бичкэ авит,
Бүклдэн мана нутгиг
Бүгд Балтгла эдл
Буру, му ухатад
Бичэ саныт» – гиж
Күндлсн, эвлсн бээдлтәһәр
Күүкнд хан келв.
Му ухаһан далдлж
Мусг дотран инэв.
Эвлэ ода шинки
Эклж ямр гүрм
Аюлла сөөнэ харһсан
Аңхрж, чирәнэ цээв.
Бичкндэн соңсч йовсн
Бирд маңһсин орнд,
Эркш хаана нутгт
Энлж туссан санв.
Онц эврәннь бодл,
Ө-һундлан соңсч,
Тоолвр күцц келго
Таңһчан ардан үлдэж,
Төрскән заснав гиж
Тамин зовлд унсан,
Маһд уга, ода,
Медж нульмсан асхв,
Эврэн бийән гемшэж,
Энлж, көөрк, түңшв.

Авр сурх гиж
Амрад тавлж күлэжэсн
Эркш хаанд хорж,

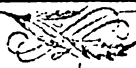
Эвлэ хэрү өгчэхш,
Нульмсан зальгад, тагчг,
Негчн үг келжэхш.

«Болзгнь ода чигн
Болад уга... эрт...
Цагнь ирхлэ эн
Цань угаһар яншч,
Эврәннь зөвөн келж,
Эркн биш мана
Хээр, хэлэц эрж,

Хээлэд мөргх», – гиж,
Нуувчинэр дотран санж:
«Нернчн кемб? Кенэхнэвч?
Нааран альдас ирвч?
Эмэлго кел?» – болж
Эркш күүкнэс сурв.

Эн үгинь соңсч
Эвлэ невчк төвкнв.
Эдн хаана орм
Эзлжэсн хатнла күүнджэхэн
Эс медснь ода
Эвлэн седклд таасгдв.
Сурвринь эс медсэр
Солң хэлэцэрн хаанур
Харж, урдк кевэрн
Хальмг сээхлэ тагчг.
Эркшин цухл тэвүлх
Эв харһснд тоолж:
«Мана кел энтн
Медхнь – берк», – гиж
Хэврһэс Балтг келж, –

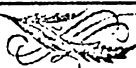

«Хальмг», – болж цээлһв.
Хаана чирэ агчмд
Харңһурад одсн болв...
Мисхлд... дарунь тиниж
Мишэж дэknэс талваж:
«Мини нүд сээхлэ
Миңһн жилдэн таалтха,
Цааранднь түүнэ жирһл
Цаг медтхэ», – гиж
Эркш хан шиидврэн,
Энд-тендэн хэлэж,
Үг биш,
негт
Үүмсн олд хавтхасн
Атхж,
то дуталго,
Алт белглжэх метэр,
Шил-сувсар чимгдсн
Ширэхэсн зэрлг болв.
Очран өөдэн өргж,
Олд тарх докья
Ормасн докьялж өгэд,
Онц үлдхэр закв.

Тохньж уха туңһаж,
Тоолвр, бишлһэл кев.
Дарунь өргэн өөр
Дарцлджасн оln элчнрэн
Дуудулж, нежэдэр орулж
Дүр-овринь шинжлв.
Онц-онциннь толһад
Орсн дотр ухаһинь
Болд шөвг хэлэцэрн

Бурхудж чичрүлэд шахв.
Арслңгин амнур хэлэсн
Алг буһ марлшң,
Элч болһнаннь сүмснэ
Эрчм алдрж салдаһад,
Саг, ичрэн мартж,
Сансн, соңссн хамган,
Негн-негнәннь тускар
Нуувч, мек угаһар,
Нам бичкхн килнцднь
Немр деернь кеж,
Экнэс сүл күртлнь
Эздэн һарһж келнэ.
Эднэ авц меддг
Эркш дотран мусхлзж:
«Шавхран һарһ», – гиж
Шарад шүрүлкэд оркхла, –
Эк-эцкиннь болн
Эврәннь гергнэ, үрдүдиннь,
Харсн бишл, зуг
Харлсн мууг
                                харсар
Ухананнь гүүнэс һарһж,
Урмдж бийиннь тускар,
Уга гемиг бээхэр,
Улм дөгөж келдмн.
Эркш хан кемр
Эднэ келсиг бүклднь
Иткдг бээсн болхла –
Ики кезэнэ багарнь
Цаажин догшнла харһулж
Цугтнь токарх билэ.
Зуг, ээчкэд бурснас

Зөвтөһинь сөнглж йилһэд,
Үннинь салһж авад
Үздг билгтэ болснас
Эркш хан керсүд
Эргнд тоолгдсмн мөн.

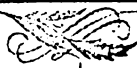
Эндр эврәннь улсан
Эргүләд-дуһрулад мөшкж,
Төрскнәннь дотр төр
Төвкнүн батыг лавлж,
Балтг баатрин тускар
Бас нег ухалв:
«Нерэри, кирцхнь, эн
Нанас давхар санжана,
Далдлсн хар ухаһан
Дораһур күцэхэр белджэнэ.
Не, болж», – гиж,
Негт икл нуувчин
Тээлвр олсн мет,
Талваж хан марзав.
Үмглдсн хурняста чирэтэ
Үүмж, тагчг хэлэсн
Балтгин чееж деврж
Байрас хаһрн алдв.
Ода кендчн уга
Ончта ачллһнд күртхэр
Ормасн, медмжэн угаһар,
Өндэс гиж өөдлэд,
Өрчэн күрдэлһж сеңкэхэд,
Өөрксүрн гилс хэлэв.
Мууһин үрн Эркш
Маасхлзн бээж дотран,
Мисхлд нүдэн аньж,

Өмнэн толһа угаһар
Өндэс гисн Балтгин
Күзү үзж байсад:
«Күлэснчн тер», – гиж,
Күн соңшгоһар шимлдж,
Күчр шиидвр һарһв.
Балтгин толһад дэжж
Бийркх ик санан
Бичэ ортха гиж
Берк цаажла харһулв:
Күнд сүкин ирэс
Күзүнэсн толһань салв.
Ик санан аштнь
Иим чилгчтэ болв.

5

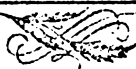
Хан эгрснэ дарунь
Хатн геедрсн зэңг
Хальмг нутгар тарж,
Хотн болһнд күрв.
Дөрвн үзг сиичж
Дөрэд күрмнь – мөртэ,
Күлг угань – йовһар,
Көдэ эргж төгэлэд,
Нур, хол, сала
Негн күртлнь дуталго
Хээсн бийнь, Эвлэ
Хатн олдсн уга.
Мел бийинь биш –
Меринь харсн күн,
Орн-нутгар зэңглвчн,
Олдж үзсэн келхш.

Делкэхэр зар зарлвчн,
Дими болж харна.
Хаана хөөн үлдсн
Хойр дү көвүнэ
Өсэд наснь күрхиг,
Ө-өшэн угаһар
Күлэх болж цуһар
Күүндж зөв болцхав.
Хүүв кеж, таңһчан
Хэлэж хархар шиидцхэв.
Иим ашнь нам,
Илэр һарһад келхлэ,
Икңкиннь санан күслэ
Ирлцсн болж медгдв.
Хан, хатн уга
Хальмг орн-нүтг,
Түүрүн авгтан, бүгдэрн,
Торһуд, керэд, дөрвдэрн,
Хоорндан ясан йилһж
Хортд болдган уурв.
Ни-негнэ сээг
Невчкн зуурт медв.
Хэврһэс махсч дэврсн
Хар ухата дээсиг
Хэрү, дэжж хэлэдгоһар
Хамх цокж дарад,
Харсч авсн алвтыннь
Хөв, кишг эдлв.
Цаг зуурт. Болв
Цааранднь цагин жисэнд
Өгрсн хаана хойр
Эдл икр дүнь
Удлго өсч босад,

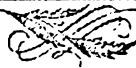
Ухан-серл орад,
Саакл ширэ булалдад,
Сэн, мууһан һарһлдад,
Хөв уга хальмган
Хоосрулад хоорндан ноолдв.
Таһчин цусн теегэр
Турглж һолмуд улалһв,
Өнчн, өвү, тарха,
Өлнь алвт дүүргв.
Эцкэн геесн үрдүднь
Энлж заячан харав.
Үрдүдэн геесн экрнь
Үрүдж нульмсан асхв.
Хаврин хар салькн
Хамхул көлврүлж шуукрву?
Күргэн дээнд геесн
Күүкн генрж шугшву?
Аль, күүнэ уурас
Әэдгэн уурсн чон
Хотнур көдәһәс өөрдәд,
Хөөнэ үнр соңсч,
Наадк эврәннь нөкдрән
Наар гиж уульву?
Хальмг улсин тежәл
Хээртә малын хортн
Цусч чонын то
Цагин бээдл бәрнә.
Эв-төвкнүн цагт
Эдниг теегиннь ууд
Күцж йовад өкән,
Күчтә баатрин һарарн
Сальк һарһж делссн
Сүүләснь шүүрч өргн,

Хулһн бэрсн миисһн,
Хүрүлж аңгар наадн,
Һазр цокад эминь
Һарһдг залус угад,
Дээнэ цагла чон
Дэрк гимэр элвжнэ.
Дөрвн келтэ чонла
Дөрлдсн мет, теегт
Хойр келтэ чонмуд
Хоома тооһарн өснэ,
Эврәннь таңһчин шим
Эн кемлэ эдн,
Хортнас дуту бишэр,
Хату кевэр шимнэ.

Алвт залх хаана
Алтн очрин төлө
Ах-дү хойр
Арһ-чидлэн һарһж,
Эжго цаһан көдэд
Эк-эцкиннь заясн
Махмудыннь чидл олзлж,
Маш ик бэрлдэнд
Күцлэн күцсн болхла –
Зовлң-зөвүрэс хол
Күмн һарутшго билэ.
Зуг

хоюрн
зааград,
Хоорндк зээһэн
олн
Хар толһатһрарн дүүргж,
Теегт шатр наачахһн,

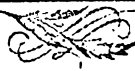

Төрэн хайлсн цагла –
Дээнэс даву догшнь
Делкэд уга болна.

6

Өэмшгтэ эн кемлэ
Өмтэ тоотын эзн,
Цасн цаһан сахлта
Цецн мөнк өвгн
Һазр эргж йовад,
Һаслнта хальмг нутгур
Алхж ишкэд харн
Алц болж зогсв.
Альк тивэс нааран
Аюл-һалв ирсмб?
Хээрлт-авр угаһар
Хату үүл көтлсмб?
Учр-утхинь аңхрхар
Уха өвгн туңһав.
Урд болсиг, бээхиг,
Угтж, иргчд болхиг,
Алдл уга меддг
Алтн күңкл дегтрэн,
Өкэс гиж сууһад,
Өвдг деерэн бэрэд,
Хальмгин тускар барлата
Халхсинь кинж хэлэв.
Холас зовлнта тууж
Харж умшад, дегтрин
Халхсинь дараһарнь эргүлж
Харалта өдгәһүр күргүлв.
Тодрха бичэтэг үзж,

Толһаһан үүмж зээлв.
Күңкл уха йиртмж
Күмнд белглдг болвчн,
Эднд кемр хэврһэс
Эс хаалһ заахла,
Ода деерэн, шинжлхнь,
Олн эндү һарһж,
Цагин эргид бийсэн
Цаажла харһулх бээдлтэ.
Сана зовж өвгн
Селвг өгхэр шиидв.

Шораһас тооһарн олн,
Шорһлжн мет, бигшсн
Хальмгудын дүр, уха
Харж шүүһэд шалһв.
Аштнь нерэн туурулх
Арһта олн залус,
Төрскнәннь төлэ байрлж,
Түдлго насан тэхх
Баатрмуд өмнөн үзж,
Байрлж Орчлңгин Эзн:
«Илэр эн таңһчин
Ирх иргч харжанаһ,
Эрүн цаһан седклтэ,
Өмтнэ сэ хээсн
Өвртэ баатрин дүр
Ээлдэч дегтр гегэрүлжәнэ,
Алтн дегтрин халхст
Алдршх залун нерн
Бичэтэ, өмнм герлтжәнэ...
Болв... түүнэ күцх
Керг-үүлнь одачн

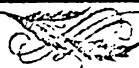
Кегдэд уга күлэжэнэ...
Өтрл!» – гиж йөрэхэд,
Өвгн неринь умшв,
Баатр биш, эгл
Бата гидг үкрч
Баатр аштнь болхмн,
Акад күлг унж
Аашна... өөрдж йовна...
«Мөн», – гиж келэд,
Мусг өвгн инэв.

7

Ар һазрт, холд,
Арвн үртэ бүлд,
Дүүцнлэ харһсн тушу
Догшн хаврин өдрэр
Бата төрж босад,
Батрад залу болла.
«Күн болх – баһасн,
Күлг – унһнаһн» – гиж
Келчкһн хуучн хальмг
Керсү үлгүр батлж,
Бичкн наснаһн авн
Билг-зөргэн үзүлж,
Аав-ээжэн соңсад,
Ахнртан нөкд болад,
Айстан альвлж дөглго,
Ахуч, дигтэ билэ.
Үүрмүднь чигн Батаг
Үгдэн батыг меддмн,
Келчкһнәннь хөөн яһвчн,
Келһнь һарута болвчн,

Эрхн биш келсэн
Энүнэ күцэдг авъяс
Ик-баһ уга
Иткж, үнндэн тоомсрлдмн.
Мек-тах уга,
Мергн, шулун-шудрмг,
Бив – гиж караглдго,
Бийэсн сулхнд деерлkdго,
Цаһан саната, чикднь,
Цуг үүрмүднь дурлдмн.
Кемр шаһа наачаһад
Кен негнь эндүрэд,
Эс гихлэ зөрц
Эвдрлтгэ будга цацхла, –
Энд-тендэс үүрмүднь
Эргж Батаг хээдмн,
Зарһ һанцхн эн
Зөвинь олж кедмн.
Бурутань, арһ уга,
Бийән шордаж һурнинэ,
Зөвтэнь, тавлл уга,
Зарһчд ханлт өргнэ.
Бас нег соньнарн
Бата үүрмүдэсн йилһрдмн,
Төрхэрэ күртсн эрдмэрн
Төгэлнд өврмж болдмн.
Тамтр-тунтр гиж
Тулж дээвлэд ишкж,
Өрэ келд орснасн
Өмтэ тоотла таардмн,
Адусн, аңгин кел
Аңхрсн болж медгддмн.
Эгл күүнд уга

Эн соньн эрдмиг,
Өдр болһнинь тодлсн
Өөрхн Батан төрлмүд,
Өлгэд бээхднь учрсн
Өврмжтэ, жигтэ йовдлар
Тээлж, байр кеж,
Тагчгар иргчд нээлдмн.
Теңкэн уга кииттэ
Тер ээмшгтэ үвл
Тесч эрэ дааһад,
Тег хаврт күрлэ.
Хээртэ нарна толянд
Хальмг тег көкрлэ,
Мөлкдг, нисдг, гүүдг,
Мал, күмн – цуг
Әмтэ тоот цадж,
Әмдрлд ханлт өрглэ.
Эн киитэ тоотд,
Эңкр ээлтэ кемд,
Цецгүдэрн тег кеерч
Цевр сенр аһарарн,
Чилгр цегэхн өдрэрн
Чееж дүүргсн цагла,
Генткн нег өдрлэ
Бата өлгәһэсн геедрж,
Бүлдән көл көдлүлв.
Эк-эцк, төрл,
Элгн-садн цугтан,
Хотн бүгдэрн гилтэ,
Хот-хол угаһар
Һурвн хонгтан Багаг
Гүрмән эдлж хээв.
Генткн, дөрвдгч өдртнь,

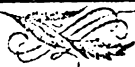
Гертэн, эврэннь өлгэдэн,
Геснь цадхлн, серглн,
Гем-шалтг уга,
Бата менд олдж
Байр, өврмж болв.

Тушу өдрлэ төрснд,
Түрх гүрм үзүлх
Харш юмн харһдгог
Хальмгуд иткдг төлэдэн,
Нурвн хонгтан Бата
Гертэн эс бээсиг
Аав-ээжнь, хотн,
Алңтрж дотран өврвчн,
Яһж эргүлэд санвчн,
Йөрэлин таалар тээлв.
Йиртмж евэж хээрлсн
Йорин сээнд орулв.
Цецн тээлврин үнниг
Цаг цааранднь үзүлв,
Хотн, көвү шинжлж,
Холд күрх гиж,
Бичкнэснь наадксас йилһж,
Билгднь ицдг болв.
Амулн менд өсч
Арвн нас күрхлэнь,
Бичкн ачдан авһнь,
Батад насинь йөрэж,
Эндр өрлэ һарсн
Эр туһл заала.
Өндэж дээвлэд зогссн
Өкэр бичкн адус
Өргж авад көвүнэ

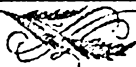

Өмннь күргж тэвэд:
«Өскж, мал кегэд
Өргн теегэн дүүргг,
Аав-ээжэн көгшрхлэнь,
Асрдг бол,» – гиж,
Туһлын төөлтэ маңнад
Тулад зогссн Батан
Бичкн альх күргж,
Байрлж авһнь йөрэлэ.
Бул мет, жөөлкн
Бүлэкн нооста маңнад
Альхн эрэ күрхлэ –
Акад юмн! – туһл
Толһаһан көвүнүр эргүлж,
Тотхж, нүднүрнь хэлэв,
Халун арзһр келэри
Халхинь долаж үүрлхэр
Хэрү седклднь өгэд
Ханлтан келсн болв.
Нилх туһлын келнэс
Нери уга, жигтэ,
Нег ассн юмн,
Ни-иньгллтин толь
Көвүнэ судцар гүүһэд,
Көлднь күрсн болв.
Байрар чеежнь дүүрэд,
Бата шин үүриннь
Герлтж нарнд алтрсн
Гилвксн күзүһинь теврв.

Темдгтэ, тодлврт ончта
Тер өдрэс авн
Нилх бичкн туһлыг

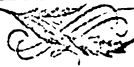

Наадк туһлмудас йилһж,
Немр үс, увжар,
Негт дүүдэн мет,
Хулхаһар гилтэ өгэд,
Хэлэж асрдг болв.
Ах-дү бэрлдж,
Андһар тэвсн мет,
Үрглжд яһвчн салшго
Үр-иньгүд болв.
Овр-зүсинь иргчд
Өмнөн үзж. Бата
«Омба» гисн нер
Ончта үүртэн өгв.
Турглсн цагин жисэнд
Туһл бүрү болад,
Бас, удлхн уга,
Бухд бүрү хүврв.
Бата чигн ормдан
Бичкн кевэрн бээлго,
Задта һаньдг наста
Залусин тоод орв.
Зуг Батан жирһлд,
Зоогта гихв, зөвүртэй,
Учр харһад энүгэр
Олнд өврмж кевв,
Удлго хэрнь ижлдж,
Олн өврдгэн уурв.
Нилхэсн үүрэн негт,
Ноха мет, дахдг,
Өкэр бичкн туһл
Өсхлэрн, бас талдан
Онц шишлң бийиннь
Овр, заңта болв.

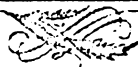

Эзнэсн талдан күүг
Эн тоод авхш.
Ташр түн деернь
Тар уга авцнь,
Туһлыг бичкнднь цуһар
Терүгэрнь наад кедмн,
Омбан эзн кемр
Ондан, Омбанас талдан,
Мал адуснур өөрдж,
Марзаһад, һар күрхлэ –
Бичкн туһл уурлж,
Бээсэн һарһад хурдлж,
Урһад уга өврэрн
Угзрж түлкэд эзнэсн
Хооран өшэтэн көөж,
Хортан диилсэр байрлдмн,
Хоңшаран өөдэн өргж,
Холд зарлж мөөрдмн.
Болв цааранднь өсэд,
Бүрү болчкскн кемлэнь,
Батрскн хойр өврнь
Болдшң хатурскн хөөн,
Зог болжасн Омбан
Заң зовлнд хүврв, –
Эмэлтэ мөр тер
Эзндэн эс унулв.
Бүдүрскн һунн бух
Бүгдд ээмшг болв,
Орклад оркскн цаглань
Орчлң чичрдг болв.
Нег дэжж Бата
Нээрт одхар бедрж
Эмэл мөрндэн тохчкад,

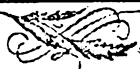

Эврэн герүүр орхлань –
Омба хашаһас алдрад,
Орклад, күлг үргэв,
Уяһан таслж, мөрн
Уга болж зулв.
Басл ууртан бүтж
Бата яахв гихлэрн,
Һартан бэржэсн маляһарн
Һазр цокад түншв.
Буруһан медсн мет,
Бух шилэн һудылһж,
Генткн зовлнта эзэн
Һазрас өвртэн өргэд,
Өвдкэл уга һульдрулад,
Өөктэ шилэрн шувтрулад,
Нурһндан күргж унулад,
Негт арнзлшң зогсв.
Кезэ чигн, Бата
Кенэс болв чигн,
Күн бух унж
Күлг кеснэ тускар
Соңсад уга төлэдэн
Сонжл йовдлд өврв.
«Омба, Омба, хээмнь,
Одачн геннч», – гиж,
Һашурдж, яһдгж гиһэд,
Һаран йовх үзгүрн
Дайлад заахла –
                                ормасн
Довтлад бух нисв,
Өмэрэн өкэсн залу
Өсрн гисн махлаһан
Барун һарарн дарн,

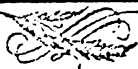
Батлж бийнь наалдад,
Дегд шулун гүүдлэс
Делссн бүшмүдин хорманаснь
Кирд-кирд тасрад,
Кизэр ниссинь үзв.
Өтрлж, Батаһас зөвэр
Өмэрэн һарад,
                    хаалһдан
Урлда кеж дөгсн
Үрс-үүрмүдиннь хэврһэр,
Теднэ мөрдинь үргэж,
Теегт туула меңж,
Тенгрэс шуугж унсн
Тарвжн шовун мет,
Бух күлгтэ Бата
Бухн цеглэд давхла –
Аман аңһалдж, үүрмүднь
Ардаснь хэлэж үлдв.
Омбаг эдн цуһар
Овр-зүсэрънь таньна.
Батаг талдан күүнлэ
Бас эндүршгонь лавта.
Тагчг зогсчаһад, тедн
Таш хаһрад инэлдв,
«Бух күлгт» – гиж
Бууршго нер өгв.
Наадад тиигж өгсн
Нернь мөңкд шингрв,
Бухарн тер өдрэс
Бата күлг кев.
Таңһчин аһуд бээх
То уга адунд,
Хол, өөрхн һазрт,

Хурдарн эн күлглө
Тенцж, урданд меткддж
Тесхнь лавта уга.
Тегэд чигн Бата
Талдан күлг бийдэн,
Ке, үзлтэчн болг,
Керглж хээсн уга.

Хальмг таңһчиннь захар
Холд салу нүүсн
Хотнур ода шинкн,
Хаана ширэ булалдсн
Хойр ах-дүүһин
Хоорндк бэрлдэнэ туск
Харалта зэнг күрв.
Хаана орм эзлжэсн
Хатн Эвлэ геедрсн
Һундлта зэнг бас
Гер болһнар тарв.

Туужин келвр соңсч,
Түүнэс сурһмж авсн,
Түрү-зүдү үзж,
Түншүр дамшлтта болсн,
Хол, өөрхн ээлин
Хотна тоомсрта өвгд,
Кеер, малын ард
Кесг уха ухалсн,
Ивтр хурц хэлэцтэ
Идр наста залус,
Жирһлин адрута хаалһин
Жисэнэ зах бэрж,
Зер-зевд күрсн
Зөргтэ оln баһчуд, –

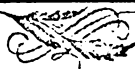

Холас ирсн зэнгсэр
Хоорндан хүүв кеж,
Зөв-буруһинь йилһж
Зөвшэлхэр дунһру күцэв.
Олна сә хээсн
Оңһн Эвлә хатн
Эс олдж гисиг
Энд оларн цуһлрсн
Эгл улс бурушав.
Эврән ширэд суухар
Эвдрл учрасн сээчүд,
Хээж Эвлэг олад
Хэрү залрулхин орчд,
Таңчан ноолдад эдн
Токаржана гиж ашлв.

Түрүн жирһлдән олна
Төрт орлцжах Бата
Эвлә хатныг эврән
Эркн биш олж,
Ширэднь хэрү суулһх
Шиидвр лавлж авв.

Олна уха соңсч,
Онц бийинләһән дүнцүлж,
Бодлж, дигинь һарһхар,
Бухан күлглж, Бата
Тагчгар селвгән өгдг
Теегән темцэд һарв.

Хо бүрүл тасрад,
Харһурсн кемлә, холд,
Генткн эжго кәдәд,

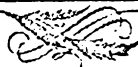
Герл цээж үзгдв,
Бух күлгэн түүнүр
Бата залж шулудуль.

Өвдг деерэн цагин
Өмнк, хөөтк ээлддг,
Альд юн болхинь
Алдл уга келдг,
Өврмжтэ дегтрэн бэрсн
Өвг үзэд байрлв.
«Эн нанд ода
Эндү уга цецн
Селвгэн өгх», – гиж
Санад, ицж өөрдв.

8

Цагин бээдл меддг
Цецн, хурц ухата,
Күмни авъясин арһ
Күцднь гилтэ аңхрсн,
Олыг шорданап гиж
Ода гүрмлэ харһсн,
Эвлэ хатн эндр
Эркш хаана дүр,
Өэмшгтэ һалар ассн
Алг хойр нүд
Эврәннь нүдэр үзж,
Эрчмтэ уха ухалв.

Хан күүнэ бэрцэр
Хэлэцэсн,
цаажас сүрдж,

Урвж,
эднэ үлмэд,
Ут наслснд орхнь,
Нерэн хутал уга,
Нег мөслж эмнэсн
Салсн деер гиж
Санад шиидвр авб.

Эн баахн күүкиг
Эврэнэн кеж авхар,
Сэн дурарн нутган
Сольж орж өгдгэр,
Эвлэнхүр Эркш эндр
Ээлтэнхэр хэлэхэр седлэ,
Өлн чонын нүднэ
Өнгнь талдан, жөөлн,
Хурхан долаж энкрлсн
Хөөнэ нүднэ герлэр
Сольж,

генн күүкнэ
Серл авлхар шиидлэ.
Иим хойр

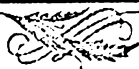
эс

Ирлцсн, солю хэлэц,
Ohrphy назр хойршн,
Ондан болсн төлэдэн
Эндр, энд, эн
Эркш Эвлэ хойрин
Нүднэс ниссн тольмуд
Нүүрцэд мөрглдэд одхла, –
Хэврнэс эс харгдсн
Хар цэкллнн шилвкв,
Талданд эс сонсгдсн
Тачкнсн лу күржннв.

Эркш, кемр Эвлэ
Эгл күүкн биш,
Хальмг орн-нутгин
Хатн бээсиг медхлэ –
Кен медхв, ямр
Күр кех бээсинь,
Болв ода, ус
Балһсн мет, күүкн,
Хан зэрлг болж
Хээрэн үзүлэ бээтл,
Ээлтэ бүлэкн хэлэц
Эс белгһсн төлэднь,
Килһхтж, кинэн седклэн
Киитэр Эркш сольв,
«Мини сээг холхла –
Мууг таастха!» – гив.

Өргэн ар үзгт
Өндр чолун уулын
Өдрин герл ордго
Онһасн хар уурхад,
Һаслңта зовлңгас сүрдж,
Һазр элкдж унад,
Ээж-ааван дуудад,
Эркш хаана хээр
Эрэд Эвлэ чишкгл –
«Тамин нүкнд көгшртлэн
Тесч суутха!» – гиж,
Һазр девсч хан
Һалзурж цээлзэд хээкрв.
Өөрнь зогссн элчирнь
Өтрлж закаһинь күцэв.

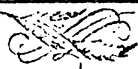
Эврэннь нутгтан кенигчи
Эс иткдг хан,
Хэврһэс бийдэн шүүж
Харул бэрдг билэ.
Сө-өдр уга
Серүн-серггн зогсч,
Аньгддго нүдн мет,
Алдлго эргнд хардг
Дөрвн үзгин ка
Догшн манул цергэн
Хэврһд бээж нутгин
Хаанас нээмэдлдг билэ.
Алвтасн жил болһн
Арвн миңһн залу
Өрк-бүлэснь салһж
Өгэд тооцдг билэ.

Чееждэн хээр уга,
Чолун зүрктэ харулга
Күрисн хад хашаһур
Күүкиг элчнр күргцхэв,
Күдр-күнд үүд
Күчлж түлкэд орцхав.

Хаалһдан болһаж Эвлэ
Харж эргнд шинжлв.
Холас нөкд угаһар,
Хальмган, эн насндан,
Хэрж ирэд дэкнэс
Хархнь хэ болв.

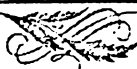
Түрүнк үүднәннь ца
Түлклдж, чичлдж, дарцж,
Һаран өмэрэн татад,

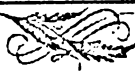

Һазаһас хотын авъятыг
Күлэж энд зогссн,
Күн, күн бишнь,
Эки түрүн хэлэцд
Эс медгдсн шулмс,
Мөлксн моһан ишкрлһэр,
Мээлсн миисин дууһар,
Эццн нооста һаран
Эвлэ талагшан кеһэд,
Эркш хаана хату
Элчнрэс күүкиг сурв,
«Ас, ас!» – гилдж,
Амнасн шүлсән һоожулж,
Хамтхасн уга, нүцкн,
Харлсн ацин бээдлтэ
Хатмл ээрстэ һариннь
Хурһд сарсалһж шуугв.

Шүрүлкж аратныг тачкнуж,
Шууга таслж, элчнр
Шулмсин эмтин ахинь
Шулуһар нааран дуудулв.
Харулд энд бээх
Харһнжах олн шулмс
Хооран невчк цухрж,
Хэлэцән Эвләһэс авлго,
Хумхарсн ноһа үмтэж,
Хахн-цахн жажлна.
Шүдән хурцлж, зәрмнь,
Шүүрэд чолу кемлнэ.
Хад хашан цаад,
Хумха уулын белд,
Харанд эрә бэргдсн
Харлсн нүкнэ амнас

Ах шулм нертэнь
Адһж мөлкэд һарв,
Ардаснь бас дахад,
Арвн хойр арслн,
Шинжүрэр батар келкэтэ
Ширвлзэд һарад ирв.
Аман аңһалһж, акрмдад,
Аһарар оошкан дүүргэд,
Арвн хойр бүдүн
Арслн күркрэд оркхлань –
Харулын шулмс һазрла
Хавтаһад наалдад одцхав.
Ах шулм цолта
Арвс маңһс аашна.
Барун һартан бәрсн
Балтаснь очн өсрнэ.
Зууньрж шинжүр атхсн
Зун һариннь салаһас
Чиихлзсн, төмрәс һарсн
Чиг нарнд гилвкнэ.
Ах шулм зууран
Арһул, медмжән угаһар,
Һартк шинжүрән сулдххла
Һәрэдэд арслнғуд хэврһәс
Шус гиж шүүрэд,
Шулмсиғ нежэдәр зальгна.
Эркш хаана элчнр
Эзнәннь догшн зака
Ах шулмд күццднь
Алдг угаһар күргв,
Цусарн һаран тәвсн
Цаасинь бийләһән авад,
Эн муульта һазрт
Эвләг менд үлдәв.

Арслңгудан баглад зогсаж,
Ах шулм ода,
Негт бүдүн хартан
Нимгн күүрг шил
Бэржэх мет, Эвлэг
Болһаж һазрас өргж,
Арслңгудын нурһн деер
Арһулхнар эвлж тэвэд,
Хэрү хадын уурханур,
Харңһуһур мөлкэд орв.
Зуг

негт уул
Зааград,
ораһан буулһад,
Көндөг сексн мет,
Көк теңгр цеңкртэд,
Киитэ тоотыг үрглжд
Кинж харад оошадг
Нарна герл генткн
Нааран орсиг үзэд,
Өврж,

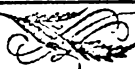
ах шулм
Өвдглж ормдан унв,
Йиртмж үзэд уга
Йовдл харһсиг аңхрв.

Болв,
уул урд
Бээсн кевэрн зогса,
Орань чигн түүнэ
Ормдан урдкарн бээһнэ.
Харңһу уурхан көндөг
Хатн Эвлэ герлткв,

Зүрхнэснь солнһтрж асхрсн
Заль энд цээв.
Бээжэһэд, ах шулм
Бас түүг медв.
Энүнэ харх күүкн
Эгл бишинь медв.
Иим йовдлла невчк
Ижлдснәннь хөөн харулч:
«Талдан тивэс буусн
Таңсг бурхн, итктн,
Таниг энд кенчн
Төрүц өөлүлхн уга.

Зуг ода нанд
Зервк орсн уха
Келх зөвшэл танас
Күлэжэнэв?» – гиж, сурв.
«Зөвим авт», – гиж
Зэрлг хатн хээрлв.
«Өдрин герлд, мининһэр,
Өндр Эркш хан
Кенитн медлго эн
Көндэһүр орулсн бээдлтэ.
Кемр зөв гихлэтн,
Кенитн цээлһж Энд
Күргнэв», – гиж эн
Күндлсн дууһар сурв.
Ах түшмлд хатн
Ахрар хэрү өгв:
«Энд үзсн хамган
Эркшт бичэ келтн.
Цаараннь юн болхиг
Цагт даалһтн», – гив.

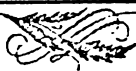

«Тана дурн», – болж
Тагчгрж ах шулм
Үанцхараһинь Эвлэг үлдэж,
Үазаран эврэн һарв.

9

Бухан бийүрнь эргүлсн
Батаг Орчлңгин Эзн
Дегтриннь алтн халхд
Дегд сээнэр үзж,
Ажг уга таньж,
Амрад, байрлад одв.

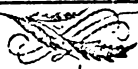
Өлгэтэ бээхднь өвгн
Өкэр бичкн көвүг,
Өнр бүл оларн
Өрүнэ хотан уужатлнь,
Өркэрнь орж ирэд,
Өлгэхэснь өргж авла.
Ааһан үлэж сорсн
Аав-ээжинь, бас
Авһ, бичкн һаһцхинь,
Эмтэ тоотынь, нам
Һулмтын өөр кевтсн
Һэргтэ Баср нохаг,
Аралжн, батхн күртлнь,
Агчмд сидлһэр унтулж,
Һартан бичкн көвүтэ
Һазаран өвгн һарла.
Һурвн хонгтан көвүнд
Һазр ус үзүллэ.
Йиртмжин сээхн, өлзэтэ

Йосиг,
үг угаһар,
Үлгүр болм соньн
Үзлмүд хэлэцднь делглэ.
Каңкнж шиңшвр таалсн
Камбин сээхн үнриг,
Олн зүсн цецгин
Онц-онциннь үнрлэ
Ниилүлж, нээрүлж семрэд,
Нег-негнлэнь ирлцүлж,
Өрүни нар угтж,
Өндэсн ноһани чиг
Альхн деерэн хураж,
Алти нарна толяр
Айтаһар дулалж, көвүнэ
Амнднь күргэд оркхла –
Аакиннь үснэс деерэр
Амтынь таасч уула.
Келн уга болвчн –
Киитэ тоотыг цугтнь
Алти уургарн асрсн
Алдр Эк – һазриг
Аңхрж Бата тодлла.
Хачрнь минчиж улаһад,
Хэлэцнь байрар герлтлэ.

Жигтэ эн йовдлыг
Жилмүдин туршт эмтн
Өөрхн-хол уга,
Өврдгэн уурлго санла.

Олн жилин хөөн,
Орчлңгин Эзн Өвгн
Ода эн саамд,

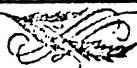

Онъган өгэд, ээлдэч,
Сидлһгэ дегтрэн умшад,
Седклэн төвкнүлж таньв.
Хальмг улсин, көөрксин,
Халта аюлта цаг
Чилгчдэн күрэд, цааранднь
Чилгр кем харгдв.

Бата өөрдж ирэд,
Бухасн өсрэд буув,
Урдксин кезэнэ үүдэсн
Ухата, хольшг йосар,
Толһаһан өкэлһж сөгдэд,
Тоомсрлж мендинь сурв,
Талын күүһинь аңхрж,
Тааһад: «Альдасв?» – гиж
Дотран тагчгар санн:
«Дөң-нөкд танд,
Аав, кергтэ болхла,

Агчмд күцэнэв», – болж,
Бата хэрин гиичд
Бийиннь седклэн үзүлв.
Ил, цаһан санатаһан,
Ирсн өвгнд медүлв,
Хэрүднь гиич бас
Ханлтын үгэн тальвв,
Көвүнэ нас йөрөж,
Кенэ, альдасинь сурв.

Бата хальмг улсин
Бээдл-жирһлин болн
Зеткрин аюлар учрсн

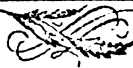

Зовлнгин тускар келж,
Эркн биш эврәннь
Эвлэ хатнан сулдхж,
Төрскндэн дэknэс эв,
Төвкнү тогтах санаһан
Иткж, нуулго һарһад,
Ицж, селвг күлэв.
Седклинь өвгн магтж,
Саналдж тагчг болв.
Удан ду һарлго
Уха гүүлгж суувв.

Дүүрн төгрг сар
Дүнгэж теңгрт мандлна,
Түүж тоолж болшго
Түмн сай одд,
Цеңкр цегэxn теңгрт
Цавдад наалдулчксн мет,
Гилвкж, мандлж, асад,
Герлтж оһтphy кеерүлнэ.
Сөөһин аглһ тег
Соньн жигтэ сидлһтэ,
Серүһэрн чееж сергэж,
Седклд урмд өгнэ.

Күмни авц-бэрц
Күццднь йилһж хэлэсн,
Күңкл ухана арһ
Күрхин кемжэ шинжлж,
Олна кишг делдсн
Орчлнгин Эзн Өвгн, –
Буульмжта, өргмжтэ санаһан
Буру хандлго Бата

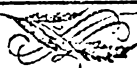

Залу насан хармнлго
Зөрж күцэхиг – иткв.
Болв, өмннь ямр
Боомтг, ик харш
Бээхиг ода эн
Баахн залу медхш.
Өвгн Бата талагшан
Өөрдж сууһад, нүднүрнь
Шилтж хэлэхэд, арул:
«Шиидврчн – залу күүнэ.
«Залу күн – зөрсн талан,
Зандн модн – заңһсн талан»,
Зуг

        һанцхн шиидврэр
Зөрсэн күцэдг болхла, –
Эс күцэгдсн шиидвр
Эндрт бээшго билэ.
Сананчн чини үндэн
Сэн, болв түүг
Күцэхин төлэ,
        мед,
Күчр күнд харш
Күриж зогсчана», – гиж
Көгшэ Батад келв.
Санаһинь медснд ханад,
Саналдж, һашутаһар Бата:
«Хурдарн – эдл уга,
Холыг өөрхн кедг,
Хаалһднь көндлң босад
Харш үүдэсн цагла,
Хойр болд өврэрн
Хадыг бу цокх
Бух күлгм хаалһд

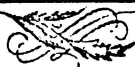
Белн, энд зогсчана.
Зуг лувц, арм,
Зер-зев уга,
Баав, аав, һанцхин,
Балт, адрһн хамгиг
Бэрж үзхинь – теднь,
Бул мет, гиигн.
Кергт орлцл уга
Кесг цагтан кевтсндән,
Цаасн мет, нимгрж,
Цагас элсмб, яһсмб,
Бичкн күүкд наадхд –
Байр. Зуг йосн
Бэрлдэнд. Хэләһит», – гиж,
Бата бүсәсн сөңглж,
Бул мет, гиигн
Балтан өвгнд бэрүлв,
Өвгн түүгинь дааж,
Өргж эс чадв.
«Балтын биш – чини
Баатр уршг», – болж,
Гөл-гөл гиж,
Һундл угаһар инәж,
Балтур өвгн хэләж,
Батад иигж келв:
«Не, кукн, ода
Нартд ор һанцхн,
Алдл уга заадг
Әлдәч дегтрәс мини,
Кинж умшад, медсн
Келвриг оньган тәвж,
Чикән өгч соңсад,
Чимк юм алдлго,

Тодлвриннь уутд дүрэд
Товчлж толһадан хадһл.
Олнд насан нерэдснэс
Ончта заян уга.
Таңһчиннь төлө чи
Тамас ээшгов гивч.
Бух күлгэн тохж,
Балтан батар атхж,
Хортн чидлтэ гиж
Хэрү цухршгоч. Зуг
Тэвсн чини төриг
Тээлж күцэхин төлө,
Зесин сээнэрнь кесн
Зер-зевэс ахлдг
Бас нег чидл
Бээдгиг, хээмнь, мед.
Ода мини заах
Ор һанцхн үзгүр,
Бэрэнд Эвлэ хатн
Бээх нутгур өөрдхлэрн,
Церд метэр цээж
Цаһасн уул үзхч –
Холас өөрдэд ирхлэрн
Хумха күүнэ ясн,
Онтрһуд күрм дүңгәһэр,
Овалһата бээсиг медхч.
Һоларчн киитн урсад,
Һарчн балтын бэрдг
Альхнасчн цусн дусл
Атхж араһан зуухч.
Болв цааранднь давхлачн,
Бух күлгчн генткн,
Бахн мет, ормдан,

Булгдсн мет, зогсх,
Күүнэ дууһар чамд:
«Күрин үнр һарчана –
Хамрим бөглич», – гиж
Хээлсн дууһар келх.
Уулын наадк һолас
Усн биш,
                                күмни
Улан цуснас өөдэн
Утаншң оошкрж өөдлсн
Уурин үнр бух
Үнрчлж, авр сурх.
Энд үзсн хамгчн
Энлж бэрэнд бээх
Эврәннь улсан сулдххар,
Эрлгт сүмсән хулдсн
Эркш хаана нутгур:
«Асхрхла – ааһ цусн,
Өгрхлэ – нээмн чимгн!
Әшгов!» – гиж дэврэд
Өгрсн залусин үлдл
Адгнь чамас дутшго
Алдр, зөргтэ бээсмн.
Балтан чаңһар атхж,
Бәрдәнд жирһлән тәкж,
Баатр нерән үлдәсмн.
Тегәд ода чи
Теднә ардас йовад,
Дүүрн улан һолд
Дусал цусарн немснәс,
Эннлһтә ясн уулд
Эврәннь ясн тәвснәс,
Олнд туста ямр

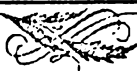
Олз олдх гижэнэч?
Элвг седклин селвгэр
Эврэннь Төрскндэн чи
Эв-төвкнү тогтах
Элдү сэн шиидвр
Авсндчн, соңс, Бата,
Алтн ном зарлжана:
Эвдрлэр кен чигн
Эв босхж чадшго.

Үрглжд
        сетрә
                эмдрл

Үклэр
        үүдэж
                болшго!

Тодлж эн үнниг
Толһадан оньдин бэр,
Талдан уха келсинь
Төрүц бичэ итк!

Эндэс герүрн хэрэд,
Экиннь көлд мөргж,
Ачарн
        эмдрллэ эдл
Алдр хээр сур.
Эврэннь үсэн хураж,
Ээжчн чигэ кеж,
Бортхта эрк хаалһдчн
Бел кеһэд оркг.
Хурсн, шүүрмг, бозаснь
Хураж даальн дүүргг.
Үсэрн һуйр элдэд,
Уут хорха боорцг –
Хол, күнд чини

Хаалһд хоршаж белдг.
Эн хамг угаһар
Эвлэ хатныг чи
Гүрмтэ зовлнта бэрэнэс
Гетлгж төрүц чадшгоч.

Эркш хаана нутгур
Эврэн чамаг күлгчн
Торлго, нисэд гилтэ,
Төөрлго шуд күргх.

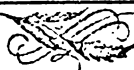
Хатн дотрнь бээх
Хад тамин үүд
Болд бат өврэрн
Бух цумлад орх.

Харулд бээх оln
Харһнжах шулмст чи
Шулуһар даальнҗгасн атхж,
Шүүрмг тараһад цац,
Тедн тараһад хайсичн
Түүхләнһ –

цааран ор.

Уурга ах шулмд
Уутга боорцг белгл,
Бортхта эркэн секч
Бэрүлэд сөгдн мөрг.
Бурхна бийнь өглһнд
Бас гекдгиг мед.
«Эмтэһн ундв!» – гиж,
Ах шулм марзаж,
Амндан бортх күргж,
Амсн,

наалдад одхланһ –

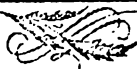

Арднь зогсчасн олн
Арслңгудт аадмг хай.
Хальмг келэр хатныг
Хээкрэд дуудхлачн

тер

Харада шовунд хүврэд,
Халяд нисэд ирх,
Өтрлж бийнь шурһад
Өвртгчн орад бүгдх.
Цаараннь юн болхинь
«Цаг медх» – гиж
Цецн дегтрт бээхинь
Цугтнь чамд һарһув.
Ода йов», – гиж, өвгн
Онъган өгэд соңссн
Батан хаалһинь йөрөж,
Босад... уга болв!
Экдэн, хэрж ирэд,
Эн кевэрнь цугтнь
Бээсэрнь, юм нуулго,
Бата һарһад келв.
«Орчлңгин Эзн Өвгн
Оошаж келсн хамгиг
Күцэж эс тевчхлэ,
Килнц», – гиж ээжнь
Суулһд тер өрүнэс
Сааж үсэн хоршав.
Келсн хамгинь удлго
Күцэж бел кев.

Хаалһд һарсн Батаг
Хотн бүгдэрн үдшэв,
Күлг бух ормасн
Күгдлж һэрэдэд нисв.

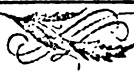

«Бичэ киис!» – гиж,
Батлулж эзэн суулһж,
Бээсэн һарһад уралан
Бух гүжрж шунв.
Өдр сө уга
Өмөрэн алт-тавлһарн
Долан уул давад,

Давста дала һатлад,
Эң зах уга
Элстэ хэкр кедэ,
Өндр, нигт, шуугсн
Ө-шуһу мод,
Ардан үлдэж Бага
Адһж,
    доладгч хонгт,
Цээж холд өндэсн
Цаһан уул харв,
Хаһад-цахад Омба:
«Хамрим бөгл!» – гиж,
Шүрүһэн невчк баһрулж,
Шуукрж эзндэн келв.
Утан мет, нигт
Ур һарснь үзгдв,
Удлго мел дарунь
Уласн усн дольгарв.
Һол деегүр бух
Һэрэдэд цань тусн,
Хорта догшн хаана
Харалта алвтд орв.

Эркш хаана улс
Энд-тендэс шоваж,
Бух сонһн күлгтэ

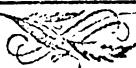

Батад сана зовж:
«Хээрн көвүн, көөрк,
Хэрү эргүл!» – гиж,
Харм төрж сөргэд,
Хээкрж уульлдад үлдв.
Ах шулм түүг
Алад, цусинь турглулж,
Улан холд орулж,
Уулд ясинь хайхиг
Адгнь теднэс медж,

Арһарн туслхар седв.
Үзгдэд уга күлгт
Үүлн тоос цоонгрулж,
Салькн, сумн биш,
Сананас хурдар аашхинь,
Өтрлж гүүлдэд, гетэчнр
Өргэдэн амр таварн
Гесэн илж ордан
Гедргэн кевтсн Эркшт
Үүмж келхлэнь, хан
Үкс өсрж босв.
Гериннь үүдн деерэс
Гердж өмэрэн хэлэхлэ, –
Һал цаһан өдрэр
Һанцхн күн довтлсинь
Эндү угаһар үзж,
Эркш тачкнад инэв.
«Эврэн хот амнурнь
Элчдм иржэнэ!» – гиж,
Жөөлн орнурн эргж,
Жаагулж тохняд кевтв.

Өргэн ца бээсн
Өндр уулын белд,
Хад бат үүдтэ
Хаша талагшан төвлж,
Хасн товин сумншн,
Халучрхж Омба нисв,
Күрд гиж үүд
Күүчэд өврэрн цумлж
Дотрнь орад одхла –
Дегтрин ээлдсн үгэр,
Дөрвн талас оln
Дуту хөвтэ шулмс,
Дарцлдад, нег-негэн
Дарад Батаһур хурдлв,
Шүүрэд цацсн шүүрмг
Шулуһар тарлдж түүвв.
Ах шулм бас
Ээлдэч дегтрин заасар,
Асхта уулын белдк
Аңһасн уурхаһас һарад,
Бортхта эрк, чичрж,
Бэрүлэд уга бээтл
Булаһад гилтэ, ховдгар
Балһж, цахад зальгв.
Эн бээдл өврж,
Эврәннь күцсн үүлэн
Бата мартн гихлэнь,
Бух цеглэд өсрв:
«Аһ Эвлэ, эрsv,
Адһтн!» – гиж баатр,
Эврэ энкр келэрн
Эңсэд хээкрэд оркхла, –
Хальмг үг болһнднь

Хээртэ таңһч багтж,
Экэршго евэгч чидл
Эвлэн зүрк дүүргэд,
Харадад хатн хүврэд,
Харалта бэрэнэс алдрв.
Холас нисэд аашсн
Харада Бата үзн
Шулуһар өврэн секхлэ –
Шус гиж адһад
Шовун живрэн хураж
Шурһад орад одв.
Шулмс түүг үзж,
Шуугж жидмүдэн өргв.
Ах шулм, чочн,
Арслнгудан сулдхж тэвв.
Аман аңһалһж цусн
Аңгуд бух төгэлж,
Бульчнган хатурулж мегдэлдэд,
Батаһур һэрэдхэр белдв,
Ах шулм бийнь
Аю дүрэн авад,
Аһар ховдгар сорад,
Агчмд деегшэн, хэврһшэн,
Дөрвн талагшан дегц,
Дотрасн үлэгджэх мет,
Өсэд, өргжэд,
                    ээмэрн
Өндр уул шөргэж,
Хад дээвлүлж, шүдэн
Хэврж, өкэс гиж,
Хар бавһр һариннь
Хурһд хамад тачкнулв.
Арвс иигж икдхлэрн
Аһарар биш – бийэн

Кииллһн болһнарн цогцан
Килң болн цухлар,
Килнцтэ му хамгин
Киинһэр дүүргэд, цардахад,
Тер мунь үлэд,
Теслтнь тасрн алдад,
Бийинь халһн гихлэ –
Бирд адһж бэргдсиг
Шуучад, ууран һарһж,
Шулуһар иддг бээж.

Одал эдн цуһар,
Омба Бата хойраг,
Үкс цээлзж дэврэд
Үдл уга кех!

Үклэс эс хордгнь
Үзгдэд уга болдг,
Әәмшг нег халхарн –
Әмдрлд дуртан темдг.
Эргү, донтань әәмшг
Эс медж айстан
Һалын тачкһсн зальд
Һәрэдэд эврән ордг.
Зөргтэд,

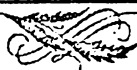
тер учрас,
Зөвән өөдән бэрж,
Әмдрлин хорма атһсн,
Әәмшг бийдән дарсн,
«Нерн үкхин ормд
Насн үкг!» – гиж
Әәмшг үүдәсн экин
Әм таслһсь

тоолгддг!

Дөрвн таласнь аарглж
Дэврлһнд белн болсн
Хортан үзж дотран
Хотас гивчн, Бата
Баавиннь, айңһд һарһжаһад,
Бэрүлсн күнд балтыг
Барун һартан өргж,
Ки төрүц цокдго
Киитн хар үлдэн,
Килңхтж, зүн һартан
Базһад, зүркэн хатурулж
Бэрлдэнд белн болв,
Тес алдн алдад
Торад эрэ зогсв.
Дөш төмр һазриг
Дөрвн туруһарн чавчад,
Дэрвкж цацгдсн һалар
Делкэ түүмрдн алдад,
Амнась өсрсн цогар
Арслңгудын ноос хуухлад,
Бух күлг бас
Белнэн эзндэн медүлв.

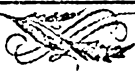
Цаараннь болхла, үүрмүд,
Цагин үүдэсн хамгнь –
Йиртмж үзэд уга
Йир соньн йовдл!
Зерлг цусч аңшң,
Зууньрад, нег-негнәннь
Бахлур авх хойр
Баг
ахр агчмд
Көндрлго дор ормдан

Көшэд эмсхж зогсв,
Дусал цус асхлго
Ду тасрж менрв!

Генткн харңу сарулдад,
Герл асхрсн мет,
Арвс аюс оврта
Ах шулм сарсалһсн
Арвн хурһан хамж,
Альхан делгж инэхэд,
Түүнэ дотрк ки
Тэвгдснэс тиниж баһрад,
Урдк бээдлэн авч,
Ууран һарһж, Батад,
«Эркичн уучкад бийичн
Алад идхэр билэв, -
Зуг йиртмжин үүдэсн
Зөвтэ ах йос
Алхж ишкэд давдг
Арһ нанд уга!
Нарна толь мет,
Нег экин үс
Амндан күргчкэд, ода

Ах-дү чамаг
Ална гидг чидл
Альдас авхв!» – гиж,
Уйдж ульһн дууһар
Уульж хээлэд сээхрж,
Өкэхэд Батан өмн
Өөктэ гижгэн тэвб.
«Чини дурн ода:
Чавчхла – чавч!» – болв.

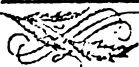

Батан чигн харнь
Бас салдахад унв.
Сээхн иньгллтин герл
Седкл сарулдулж таалв.
Сүртэ арслнгуд элгсч
Сүүлэрн нохашң шарвадв.

То уга шулмс
Талдан бээдл авч,
Ах-дү болж,
Амрад, байсад теврлдв.

Жисэд, Батан өврэс,
Жигтэ харада һарад,
Хальмг нутгин сээхлэ
Хатн Эвлэд хүврв.
Одахн өшэтн болжасн
Олн ах-дүүдэн
Хээрлсн сулдхвртнь байрлад,
Ханлтан сөгдж өргв.
Эн кемлэ өрггәһэсн
Эркшилтэ Эркш хан,
Һалзурж, һаньдһлзж, цээлзж,
Гүүхэрн нааран ирв,
Балтан өргж шуд
Батаһур дэврсинь үзж,

Бух өмнэснь үлэхлэ –
Бул мет, нисв,
Аһарт һаңхад ээрж,
Арһан бархларн, эн:
«Буйн болтха, намаг
Буулһтн!» – гиж эрв.

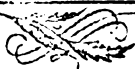

Бата түүг шүүрэд,
Бухин өврт суулһад,
Хаб гиж ирлцсн
Хадһата үг олов:
«Ширэхэс буулһхмби?» – гиж,
Шаһад сурж шүрүлкв.
«Э-э!» – гиж ээмшж
Эркш хэрүһэн келв.
Батад зальтрсн очран
Бэрүлэд орж өгв.

Эркш ширэхэсн хольврад
Эгл болснаннь дарунь,
Өөкн махид күртжэсн
Өөрдүлсн түүнэ нөкдрнь
Ө-һундлан санж,
Өшэ көөлдхэр босв.
Аңхарх уга, араг,
Анд һарсн, армг,
Хувцан хайрхла, ядхдан,
Халас тэвж чаддго,
Цагтан сүртэ хан
Цалдн цаваһан илдкв,
Цааж бэрсндэн эн
«Цецн» бээсэн медүлв.
Дөөглгддг сүл шулмас
Дор бацмж болв.
Урд
Эркшин гижэсн

Ухань
күүнэ бээж,
Зэрлг болһнинь
элчрнь
Зааж белддг бээж.

Негт энүнэ серл,
Нүцкчксн мет,
  тодрха
Һэргтэнь олд харгдж
Һундлта сана орулв.
Түүкэ муңхг Эркшиг
Толһа деерэн өргж,
Бидүг цецнд шиидсн
Бийсмдн ямаран? – гинһүлв.
Нартын хаадудын серл
Невчкн зуурт иигэд
Нүцкчж ухаһинь шинжлэд,
Нуувчинь секж илдкэд,
Хэлэж,
  чик болхла –
Хэрү ормднь суулһж,
Буру болхла –
  ширәһэснь
Буулһхмн бээж гилдв.

Эркшин алвтын улс
Эндрэс авн цуһар
Эврәннь жирһлин бээдлэн
Эргүлж талданар сольв,
Аадм экин үс
Амндан күргсәнннь хөөн
Арчлгсн Батала байсч,
Ах-дү бэрлдж.

Урд шулмст тоолгджасн
Улс, -
  ода хэлэхлэ,
Овр дүрэрн биш,

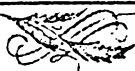

Ов уга седклэрн,
Оңһн цаһан санаһарн
Ондан төрүц болв,
Урдк бээдлэсн ичж,
Ухаһан үндэн сольв.

Эврәннь дүрэн авсн
Эвлэ хатна сээхн
Эднэ седклин көндрлһнд
Эмчин арһтань болад,
Эдгэж, хогинь хораж,
Эмчллһнэ эмд хүврв.
Акад зокал!

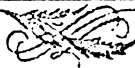
Кемр

Анч сольгдсн хөөн –
Харжасн күмни нүднэс
Хаац унсн мет,
Олн жилэ харһһуһас
Өдрин герл орсншн,
Туужин олн эндү
Тодрха кевэр үзгднэ,
Кен, юн бээснь
Кецү илэр харгдна.
Хоорнднь хортн цацсн
Харллһн, мууһин хог,
Худлас өссн хэлэцэрн
Хальмг эркшинхн хойр,
Негнь негэн үзхлэ,
Нүднь өвддго билэ,
Негнь негндэн өгсн
Нерн «шулм» билэ.
Зугл бийэн тедн
Заяни күүнд тоолла.

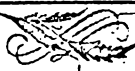

Харлһн, мууһин хог,
Худл арчгдсн хөөн,
Хоюурн эдл бээсэн
Харж медэд байрлна.

Һольшг, гельг авцта,
Һомһр, ульһн Эвлэ
Орлң Эркшиг диилсн
Омгта Батаг оошаж,
Олна өмн мандлсн
Очр бэрүлхэр седв,
Болв,
    бүгдиг өврүлж,
Бата
    тер очринь
Авл уга
    хатнд
Арһулхнар иигж келв:
«Хан угта хатн,
Халта эн очран
Та һартан бэрж
Таңһчан залх зөвтэт.
Эвдрл хоорнд бокраж,
Эв тогтах йостат.
Хошуд, дөрвд, торһуд,
Хальмг тохмта улс,
Олн му үзж
Ода таниг соңсх,
Кесг зовлңгин хөөн,
Көөркст, ухан орх.
Зүнһар төрскн нутган
Зүркндэн цуһар бэрх,
Хөвтэ эврәннь иргчүр
Хальмг нииһэр күрх!»

Тогтурта түншүүр үг
Тоомсрлж оln соңсв,
Хатна меекэ зүркн
Хээлж нульмс асхв.
Цаг зуурт уутърж
Цуһар тагчгрсн хөөн,
Күдр зула арнзл
Күлгиннь цулвр өөрк
Көвүнд бэрүлж өгэд,
Көгшн, цаһан сахлта,
Өвгн оlnас салж
Өмэрэн алхад һарв,
Өрчдэн альхан хавсрулж,
Өкэж мөргн, келв:
«Һольшг Бата, чамас
Һарсн үг цецн.
Болв хатна чигн
Бас лавта үнн.
Эмин зүркн аюч,
Эрин толһа тоолврч,
Эн хойриг ниилүлхлэ,
Эркн зөв үүдх!»
...«Альдас нааран эн
Алтн Чееж ирсмб?
Кемб?» – гиж эмтн,
Келсн үгинь тодлж,
Шивр-шивр гилдж,
Шимлдж, нег-негнэсн
Сурж, хэрү авлго
Соньн гиичүр шилтв.
Бата бас өвгнүр
Болһаж дуршад хэлэж,
Овр-дүринь мел

Ормнад таньн алдад,
Урд үзлэв гиж,
Ухананнь уутд бээхиг,
Деерэснь йорал күртлнь
Делгж өмнэн бүрткв.
Буднтрсн цагин холд
Бүрнтж үзгдн алдад,
Хараһан өгн гижэхэд
Хэрү унтрсн зург
Гилс гиж, агчмд,
Герлтж тодрха үзгдв:
Өгэнь элвг һарлцсн
Өргн хальмг тег...
Аңхун, тагчг сө...
Ачта Орчлңгин Эзн...
Генткн,
    ики кезэнэ,
Генн бичкн насад
Геедрсн,
    кишг белглх,
Генэртэ зөөр олдсншн,
Бата Орчлңгин Эзнүр
Байрлж уралан ишкв,
Зуг өвгн хэлэцэрн
Зогсаж,
    бийэн таньх
Зөв өглго энүнэ
Зүркнд зөвүр үүдэв.

Һанцхн Бата биш,
Һаслн, зовлңгас һарсн
Цуг эмтн энд
Цецн өвгиг харж,

Арчлж нилхэснь өсксн
Ааван үзсн болв.
Оошаж теднүр харж
Орчлнгин Эзн тотхж,
Уудлж өвр дотрасн
Ульнтрсн торһн түнгрцг
Татад һарһж авад,
Тагчг невчк зогсчаһад:
«Өрүн шагшавдта хатн,
Эм орулгч

ЭН

Седклин сансиг күцэдг
Сиддтэ

ЭМ

нанар

Төркнтн илгэсиг күцэж
Тальвжанав танд», – гиж,
Таңсг нэрлх Эвлэд
Тоомсрлж һартнь бэрүлв.

Хатн цолан мартж,
Хээртэ цецн өвгнэ –
Эгл,

төрскнэнь элчин –

Эвлэ тийгж санла –
Өвдгтнь мөргж, ханлтан
Олнд үзүлж хээллэ,
Күцэснлэнь деңцм үг
Келнь эс олла.

Үүд-түүд күрглго
Үксиг хэрү эмдрүлдг
Үүлн цаһан эм

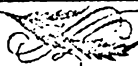

Үүмж Эвлэ өргв,
Дөрвн үзгүр сүзгчлж
Дөлэн дүнгүр сээхлэ:
«Эмдртн! Өндэтн!» – гиж
Өрэ урлан көндөв,
Үүлн цаһан эм
Үзг болһнур цацв.

Күлцнгү кевэр цуһар
Күн болһн энд
Киһән авдган уурч,
Кезэл босцхана гиж,
Күлэж дор ормдан
Көшч ицэд зальврв.

Генткн олна нүднд
Герл харһула ноолдв,
Һал цаһан өдрэр
Һал цэкһсн болв,
Тенгр һазр хойр
Темтрэд дээвлэд одв.
Цаг

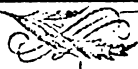
негт, буру
Цаажин цаасн мет,
Шуурад хойр энгрж,
Шуугад күриж салв.
Үүдсн хоорндк заагаснь
Үннэ төлэ эгрсн
Ү-түмн улс
Үүдж нааран һарв,
Үрглжин тоос хувцнасн
Үлэж сажад унһав.

Ясн цаһан уул
Яһснь эс бэргдв.
Тегштэн көкрж шавшсн
Тег ормднь үзгдв.
Улаж турглсн һолын
Уснь шиигж ширгэд,
Уурнь теңгр өөдлж
Уга болж талрв.

Цагин холас өдгәһүр
Цаһаж хумхарсн ясндан
Дәкнәс мах урһаж
Дәэснәс сулдж һарсн,
Олна төлө насан
Омгтаһар тэвж тәкэд,
Зөргәрн туурмж олсн
Залус дараһарн зогсч,
Орчлңгин Эзн Өвгнө
Ончта күңкл үг
Онъган өгэд соңсв,
Улңхтж келсн үгиннь
Утх иим болв:
Негхн һазр эктә
Нартд бәэх әмтн
Кен негнүрн һаран
Кезәчн өргшго йоста,
Авгллһн, деерлклһн уга,
Ах-дүнь лавта.
Иргчин элвг жирһл
Иткж зүркни тааласн
Ах-дүүһин седкл
Алькчн аюлас харсч,
Менд бәэтхә гиж

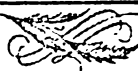
Мөнқрлт зааж йөрэв,
Цагин чилшго холд
Цаһан хаалһ мелэв.

Эвлэ, Бата,
цуг
Энд хурсн таңһч
Өлзэтэ, сетрэ йөрэл
Өршэтхэ, – гиж байрлв.

Чилгч

Хэлэц негн болсн,
Хээртэ мини умшач,
Орчлңгин Эзн Өвгнэ
Олад заасн серл
Мана сананд оньдин
Мандлсн наран герлттхэ!
Олна кишгт невр
Онц негнэмдн байр
Чилгр дурни чөлөһэр
Чееж оньдин бүлэлттхэ!

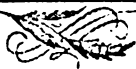

БАРСИН БАДМ

Умшачирт

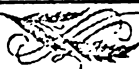
Кемр ода мини
Келжэх тууждм,
                                умшач,
Алдг, дуту үзгдхлэ –
Авртн, гемим тэвтн.
Тана зүркнд энкр
Таньдг күүнэ нер
Талданар нерэдхлэрн,
                                би
Хар ухан угаһар,
Хэрнь нам оln
Туурсн баатрмудас
                                негинь
Түүкин халхстан алдад,
Эндү кевзгов гиж,
Эртэснь саглж,
                                цуг
Оln теднэ дүриг
Онц негнд орулж,
Онданар нерэддг болвчн,
Зуг тер бийнь
Зураһарн үүдэсн түүкдм
Та эврәннь таньлан
Таньхт гиж ицжэнэв.
Дэкэд нег сургчм:
Дараһарн түүкин халхст
Делгрсн йовдлмудын хоорнд,
Дегд олар биш,

Хая, цагин холас,
Хэврһэс намаг орлцхла,
Өнгрсн цагин зэнгдэ,
Өдгэ цагин өндрэс
Тээлжэнэ гиж, намаг
Та бичэ гемшэтн,
Теслт чилсн хөөн,
Тагчг бээж чадлго,
Тер төрт орлцсиг
Та медж зөвшэртн.
Кемр тана наснд
Келх тоотм хол
«Кезэнэд» бээдг болхла –
Аав болн ээжнрэсн,
Ахнр болн эгчнрэсн
Тоомсрлж, эвинь олж,
Тодлвриннь түлкүр олзлж,
Тодрхаһар, өнгрсн дээнэ
Ээмшгтэ цагин үүл,
Эмэн эрвлл уга
Төрскнәннь, таанрин төлэ,
Туурсн баатрмудын нерд,
Ухананнь гүүнд хадһлж,
Уужм иргчүр күргтн,
Үй-үйдэн теднэр
Үрглжд үлгүр кетн.

1

Тен,
Ижл
хоорндк
Тегш өргн теегүр

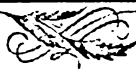
Хээртэ жирһл хээж,
Хальмг ирснэс биш,
Турглсн цагин холас
Тууж

тодлснас авн,
Барун Европас махсч,
Бум цэргэн агсч,
Кедү хортн дэврвчн,
Кень чигн теднэс
Икрхж нааран зүтквчн, –
Ирэд уга билэ.
Ил цаһан седклэри
Ижлдсн хальмгин мөңк
Иньг теегин көрс
Ишкэд уга билэ.

Күн болһна жирһл,
Күсл, күцл, зура,
Өөрхнд күлэсн хөвиг,
Өдгэ болн хөөтиг
Сольж, хутхж, семрж,
Сорнц мет зальгж,
Дорацулж дэврэд ирсн
Дөчн негдгчин дэн, –
Һал усн хойр
Һалв аюл өскж,
Бээх-угаһан йилһж,
Бээр бэрлдсн мет,
Жигтэ сээхн толяри
Жирһл үүдэгч

герл

Үкэрин нүкнэ гүүнэс
Үүдсн ширг харһу,

Хоорндан

кезэчн эвцшго

Хойр өшэтнэ ноолданшн,

Догдлж цэклэд хагдсн

Дольгаһарн

цуста хаалһдан

Харһсн хамгиг күүчж,

Хар санатын догшн

Харал метэр көлврж,

Хальмг теегүр күрлэ.

Хахад, цахад, тулгдж,

Хадгдж энд зогсла.

Диилчкснд тоолад, толһань

Диинрж эргсн фашистнр,

Дэн эклсн жилин

Дарук дөчн хойрдгчд,

Нарт орчлң өврүлсн

Намрин чилгчд, алңтрж,

Ицсэн күцхд өөрдэд,

Ижлин көвэд күрвчн,

Ирмгин ца бээх

Иргчнь холжжахиг аңхрла.

Сулдхврин амт медсн

Советин келн-улс

Төрсн орн-нутган,

Төрх эврэ хөвэн

Харсч,

унгинь таслхар

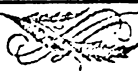
Хортна толһа деер

Хорах, туужд орх,

Ирнь – Ар далад,

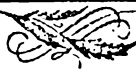
Ишнь – Хар тенгст

Тулгдсн күдр балтан

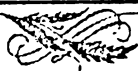

Туурсн харарн өрглэ,
Туульд келгддг муусин
То уга оln
Толһаһинь эклж өсрглэ!
Делэд аһарар нисч,
Деер-деерэн немгдж,
Деврсн оln зэңгэс
Делкэн чикн тиигхд,
Сээхн көгжм мет,
«Сталинград» гисн үг
Салһж наадксас йилһж
Соңсч, байр урһала.
Кен аштнь диилхнь
Келх туужин дүүжн
Мана талагшан эклж
Мандлгсн ацаһан дарла.
Болв тер дүүжнд
Бий талагшан диилвр
Кегүлхин төлэ тиигхд
Кесг миңһн баатрмуд
Жид, товас хорлго,
Жирһл насан тэклэ.
Онц-онцин диилврэс
Олна диилвр үүдлэ.

Кеер, аһарт, теңгст
Кесн-күцсн хамгарн
Туужд өврмж болм
Туурсн улсин нерд
«Диилвр» гисн үгд
Диглгдж, хөөннь цуглрла,
Уншго улан тугмудын
Утцнд хүврж делслэ.

Коммуна партин хардврта
Комсомолын зальга даранд
Дөрлдж, дурлж, шунж
Дөрэд күрсн үрдүдэн,
Шүрүтэ тер кемд,
Шуукрж Хальмг таңһч
Омг, сүрэ немж,
Олна хөвин төлө
Дажрхар ирсн хортыг
Дарх зака өгч,
Харңһу сө олзлж,
Халта хаалһинь йөрэлэ.
Альдаран эргж ширтвчн,
Альһн мет тегш,
Сүргэсн генткн салж,
Сүүдрэсн сүрдж зулсн
Онц гөрэсиг ардаснь
Омруна зоод һарч
Хэлэхлэ, ики холд
Харань тасртл үзгддг:
Хамтхасарн шуутсн багтнь
Хальч хээсн тоотыг
Хээж олшгоһар бултулдг
Хээртэ модн уга,
Күрисн хадмуд заагтан
Кү биш, церг
Геедрулм уул уга,
Гейүрсн өргн теегтэн,
Асхсн хурин дару
Аврлт угаһар шатасн
Цонсн нарни һанд
Цөлдэд түрсн кемлэрн,
Үкрин туруна мөрд

Үлдж тогтад шарлсн
Усиг хөвд тоолж,
Ууж ундан хэрүлж,
Киру унсн кемин
Киитн намрин салькнд
Киисч шуурсн шуурһнд
Көрэд, даарч, көлдэд,
Зуг яһдг болвчн,
Зүркндән Төрскнәннь
даалһвр

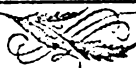
Алдл уга бэрэд,
Аврлт уга хортан,
Үалзу ноха мет,
Үазрт орулж хорала,
Өшө некж биш,
Өнр ик бүлэрн
Күңкл Ленинәннь сурһмжар,
Күмн менд-амулц,
Коммунизм делдхин төлө
Күчр күндиг дииллө!

Халуч, зөргтө, мергн
Хальмг таһһчин партизан!
Хээртө теегиннь аһуд
Хаац биш,

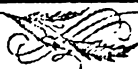
чи

Арм баһ настан
Амрг-иньгтәһән үзлцх
Цаган темдглж, адһж,
Царцх, халхан санлго,
Хаһрн гисн зүрктә,
Харһх һазрурн зүтксн
Дун, шүлгт ордг,

Дурта көвүнэс давуһар,
Арһ-чидлэн нөөлгө,
Адһж хортна овр,
Өдр сө уга
Өөрхнд, холд, эргнд
Төвлж белглх суман
Толһаднь хадхар хээлэч.
Һээлгдсн фашистэр ишкгдсн
Һазран хармнж хээллэч!
Негт теңгр оньдин
Нигт бархлзсн үүлэр
На-ца уга
Нар йиртмжэс халхлж,
Үрүдсн теегин көрсн
Үрглжд көр цасар
Захасн зах күртл
Зузанар бүркгдж даргдад,
Зовж, түрэд, түншч,
Зудын үлмэд бээжэхэд,
Генткн деерэс асхрсн
Герлин хээртэ дуланд,
Цасн усн хээлж,
Цандг, нуурмуд дүүргж,
Эндэн тег көкрж,
Эрвң сээхлэс мет,
Эрк, берк ке,
Эрэтрсн цецгүдэр каңкнж,
Сээр тегш мал
Сээхрж шавшсн ноһанд
Кеер амр таварн
Кевлһэн кевэд кевтж,
Цевр, оошк хаңһадг
Цегэхн аршан аһарт

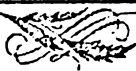
Цеңсн дууһан дуулад,
Цервж шовуд альвлж,
Ондарж хуврэд сольгдсн
Ончта орчлн мет,
Зун жилмүдин туршт
Зовлңгин икд даргдсн,
Муульта хөвдөн һундж,
Мууһин мууг үзсн
Хальмгм

Революцин нилчэр
Хээсн Бумбан олж,
Дэн эклхин өмн
Дээвлх түрү уга.
Жигтэ байрта, күцсн
Жирһлэн эдлж бээлэ,
Улм сээхнь ирхиг
Угтж иткэд күлэлэ!

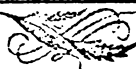
Хүвлһтэ цагин жисэни
Хол бишт, удлго,
Хөөннь, һашута хөөннь,
Хүврж бээдлэн сольлго,
Зүүднд орж, беерсн
Зүрк бийэрн дулалх,
Эңкр, һарлцсн, һанцхн
Элст мини тиигхд,
Живрэн өргж бедрэд
Жисэд, деегшэн тенгрүр
Өөдлн гиж бээх
Өл-маңхн хуншн,
Ицж, седклэн өгсн
Иргчүрн күләж ядад,
Ил, үнн зүркэрн
Ицж нисхэр бедрлә!

Шин балһсна дунд
Шилэрн нар угтсн,
Цагин бээдллэ ирлцсн,
Цаһан тоосхар делдсн
Дөрвн давхр школд
Дөчн негдгчин июньд
Арвн жилэ сурһулян
Ардан ода үлдэж,
Алтн үзгэр барлгдсн
Аттестат һартан авсн
Арвн долата-нээмтэ
Айга наста баһчуд
Дүрклсн, бульглсн, буслсн
Дүмбр жирһлин шууганур
Эврәннь арһан олзлж,
Эрдм-билгән үзүлж,
Залусин тоод орж,
Зөргтэ кевэр алхж,
Хөөтдән иткж күлэсн
Хөв, байр хамган,
Олнд тусан күргж,
Олхар шиидсн сурһульчнр
Маһндур орчлң яахинь
Маһдлж санл уга,
«Удьрсн нарн» – танго
Уха тунһаж һаңхла.
Өдр болһн адһж,
Өрүһэр гертэсн һарч,
Ода энкр эврәннь,
Олн жилд ижлдсн
Һарлцсн школури дэжж
Һар бэрлдж үүрмүдтәһән
Хэрү иршгоһан санж

Хээлж, уйдж, байрлж,
Давсн арвн жилин
Даранд үзсн, тодлсан
Тодлврасн сергэж босхж,
Толһаннь экнд оньсла.
Одахн, нидни намрар,
Омг-зөргэрн туурсн,
Олн дунд алдршсн
Ока Иванович Городовиков
Эндр баһчуд биилжэх
Эн у залд
Кинж, оньган өгч,
Киинһән авлго соңссн
Сурһульчнрт, дээнд болсн
Соньн, өврмжтэ, эвртэ,
Баатр йовдлмудын тускар
Баһчудт үлгүр кеж,
Келсн хамгнь
        насандан
Кен чигн мартшго,
Дээч дурах седклэн
Дарж төрүц нуушго,
Чинртэ харһлт келэ.
Чирэ, овринь хэлэж,
Чеежинь дүүргсн орденмүд
Бахтж, байрлж, һээхж,
Баһчудын зэрмнь дотран
Тер дээнэс уддж,
Төрскидэн заячдан һундла.
Тиигхд идр наста
Залу бээсн болхла –
Зөргән үзүлж, бас
Нер туурх санаһан
Нуувчинэр толһадан бэрлэ.

Ока Ивановичин хөөн
Олнд бас тодлгдсн
Ончта харһлт болла.

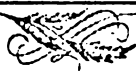
Мергһр, хо чирэтэ,
Мергн гүн ухата,
Ил, цаһан саната,
Инэсн хурц хэлэцтэ,
Хальмгтнь нерн болсн
Халуч нэрн билгтэ
Басңга Баатр энд
Баһчуд заагт сууж,
Дуута Жаңһрин тууж
Дуулн алдад келлэ.
«Урд угаһар – өдгэ
Урһдмн биш!» – гиж
Хоңһр, Жаңһриг магтад,
Хээлж, урмдад, урсч,
Халундан күрэд одхларн,
Хээкрэд босад ирдмн.
Онъган өгэд соңссн
Олн баһчуд бас
Халучрхж, тесч ядад,
«Хух!» – гилдэд оддмн.

Ахһриннь товчта үг
Алдл уга соңссн
Клыков Юрай, аль
Косиев Володь болхв,
Кен тер сурһульчһрас
Кемнь ирсн цагла,
Ор һанцхн жил
Орчлнд давсна хөөн,

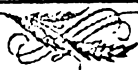
Эңкр теегиннь аһуд
Эврэ Төрскэн харсч,
Хонһр, Жаңһр метэр,
Хортна өмнэс босч,
Баатр Окан авцар
Батар месэн атхж,
Бэрлдэни халунд орлцж,
Цуцрлт, цөкрлт угаһар
Цус-махан асхж,
Туужд нерэн үлдэхэр
Тиигхд сансн болхв?

«Улан баһчудын» редакцид
Уха тунһаж, бишлһэлж,
Өдгэ цагин неквр
Өсчэх баһчудт күргх
Статьядан кевинь хээж,
Сээхнэр нээрүлж дуусад,
Гертэн бийинь күлэжэх
Гергн, бичкн күүкдүрн
Адһж, зүүцэһинь олсн
Адучин Бадм тиигхд
Негхн жилин хөөн
Нилх үрдүдэн өнчрүлхэр,
Өрэсн һарта бийнь,
Өшэһэн фашистэс некж,
Үгэр биш, кесн
Үүлэрн Төрскндэн дуртаһан
Үзүлхэр, ноолдани халунд,
Үннәннь төлэ зөрж
Үкдг болв чигн,
Үрглжд баатр нерэн
Үлдэхв гиж сансний?

Эмэж, Адучин Бадмур
Эврэннь түрүн шүлгэн
Авч ирэд үзүлсн
Арвдгч класс чилэсн,
Баахн, эклжэх шүлгч,
Барсин Бадм өмнэн
Элстин театрин сценд,
Эрвэкэ мет хурлзад,
Эргсн иг мет,
Эргж ормдан дuhrжаһад,
Дууни айс мет,
Дөшэд, нээхлж һаңхад,
Хунын живр мет,
Хойр һарарн делдг,
Сээхлэ үзж, ухаһан
Сарул холур нискж,
Шүүж, үгин кееһэснь
Шүлгэн үүдэжэһэд, тиигхд
Эсрндэн, жил давад,
Элстин улан түүрмд
Энлж үкхэн сансний?

Уга! Кемр цуг
Улсас,
    кү алдлго,
Тер өргмжтэ кемд,
Теднэ сансинь сурхла,
Эсрң жилдэн та
Эврэннь жирһлин жисэнд
Ю күлэжэнэт гихлэ,
Йиртмжин төвкнүн аһуд
Ядсн күслнь лавта,
Онц-онцин биш,

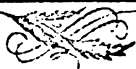
Олн келсэрн күцсн
Маңдурин хөв гихнь
Маңд уга билэ.

Болв кемр хортн
Босч манур дэврхлэ,
Үахан хоңшаран мана
Үазр булахар нүрхлэ,
Дэн, гент хаһрж
Дэврэд дээсн ирхлэ,
Делкэд соңсхж тиигхд
Дегц нииһэр дуулдг
Олна дууна үгэр:
«Орж ирсн хортыг
Негн кевтэ босч,
Нүһрсинь таслхвидн», –
гидгэр,

Зун жилмүдин туршт
Зүүдн күсл болж,
Арвн доладгч жилин
Алдр революцин аш,
Байр, иргч белглж,
Бээхд төрсн социализмэн,
Харсч тәксн жирһлән
Хөвд тоолх билэ.

Тер эврәннь седклән
Тең холын көвэд
Зууньрж, бээсэн һарһж,
Зун арвдгч дивизь,
Хальмг, орс, хасг,
Хамдан аһнр-дүүнрэрн,
Альхн мет теегүр,

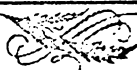

Алдрхар зүткэн хортнла,
Ардагшан дэж цухрдг
Арн уга болад,
«Асхрхла – аан цусн,
Эгрхлэ – нээмн чимгн,
Уралан!» – гисн Жаңһрин,
Урдксин авцар бэрлдж,
Өдр сө уга,
Өвдх, өлсхиг мартж,
Нерэн өөдэн бэрж,
Нег мөслж дээлдлэ,
Делкэд нер туурсн
Делгэ Эрднь мет,
Икнкнь тер бэрлдэнд
Иргчин төлэ эгрлэ!

* * *

Хотнд, теегт, балһснд
Хортн зогссн һазрт
Генткн түүмр шатна,
Герт гранат хаһрна.
Немш салдс, офицер,
Негт ниргсн фронтын
Нүүрцсн татаснд мет,
Нөр төвкнүн уга,
Олнас бийэн йилһж,
Онц болһнь эмнәннь
Арн хээж, мекэр
Ачллһ, мөрэ күлэж,
Хаж, алж, булж,
Хэрх өдрэн сэкж,
Энд «зөрглж дээлдсэн»

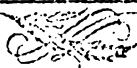
Эврэ хөвд тоолла.
«Эмнд эндр күрх
Ээмшг альдас ирнэ?
Маанрас зеткрэр кен
Маһндур үкнэ?» – гиж,
Дотран һурниж санж,
Деегүр залуһан үзүлж,
Өвчтэ, хуучта, эвд
Өвгд, эмгд, бичкдүдт
Эср чидлэн үзүлж,
Эмд бээхдэн байрлла.
Зуг зэнг угаһар
Зүн үзгэс генткн,
Үзгдл мет төрж,
Үкл эргнд тархаж,
Һазр дорас үүдж
Һарн, уга болдг,
Эн һазра партизанас,
Эврәннь арһар олсн
Зөөрэн бийлэһэн авч,
Зууран зогсл уга,
Дэрин утанас хол
Дэн уга һазрур
Зулдг арһ угань
Зүркнд шаанцг болла.
Өөрхнд, холд, эргнд,
Өдр болһн гилтэ,
Улачудын ээмшгтэ отряд
Уга кечксэр зэңглвчн,
Ки тасртлан халдж,
Кесг фашистһриг хорасн
Хээртэ Тамаран цогц
Холас Элстүр деермчһр

Өмт ээлж сүрдэхэр
Авч ирдг болвчн,
Ус цацснас унтрлго
Улм дөгж шатдг
Нал халв мет,
Назрас хагдж харсн,
Күрзэр дарж болшго
Күчтэ булг мет,
Аштнь днилх олна
Алдр үннэс төрсн,
Партизанск ноолдана заль
Падрж, эндэн шатла,
Даргдшго дурни тугар
Дэрвкж, теегт делслэ.

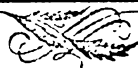
2

Элстин ар үзгт,
Эргтэ, шииртэ назрт,
Харңһу намрин сөөһэр
Хар Салан амнд,
Хуучн хошин өөр,
Харулд зогссн партизан
Чиигтэ аһар киилж,
Чикэн саглж сонртулна.
Хол биш бээх
Хагсу нуурин хулсн
Саамлад үлэсн салькнд
Саржңнж шуугад уурна.
Тер кемлэ деер
Теңгрт агчмд харсн
Цоорха заагур холд
Цог одн һанц,

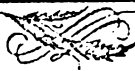
Өкэс гисн маңһсин
Өрэсн нүдн мет,
Өндрт цээж унтрна,
Оһтһу цэклсн герлэрн
Орчлң цээлһсн мет,
Генткн үзгдсн хамг
Гедрж уга болна.
Эн саамла харулч
Эврэн сүүдрт бултж,
Төгэлң болһаж шинжлэд,
Төвкнж цааранднь зогсна.

Дээнэ өмн зөрж,
Даршлһ, чимлһ хээж,
Унтлго бичсн шүлгүдэн
«Улан баһчудын» халхд
Барлж, седкл таалсн
Баахн, халуч шүлгч
Барсин Бадм ода
Автоматан алдшго батар
Атхж харулд бээнэ.
Олн зүсн ухан
Орж торлзад ниснэ,
Зэрмнь наадк хамган
Зээнрүлж, толһан экнд
Эзн болж сууһад,
Эврэннь хаалһар көтлнэ,
Хая салькн хурлзсн
Харңһу эжго теегт
Унтлго серглң зогссна
Ухана жисэн сонһн, –
Зэрмдэн һанцхн үг
Зэңгдэтэ мет, ардасн

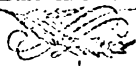

Келкэтэ, кезэнэ болсн
Кесг йовдл дахулна.
Ганцхн жил хооран
Назр деер герлтж,
Дүрклж дуудсн жирһл,
Дурни өргмжтэ айс
Олн жил хооран
Ондан нег орчлнд
Ценкр чилгр теңгртэ,
Цецгүдэр бүркгдсн теегтэ,
Дүнгс гиж келхлэ, –
Дуулж ниргсн баһчудта,
Еңсгсн көгжмин дүүрэн
Йиртмж дүүргж күңкнсн,
Талдан, туульд ордг,
Таралнд бээсн болна.
Эндр өдрэ өндрэс
Эргж тиигэн хэлэж,
Эврэн бийэн Бадм
Эс таньсн болна.
Гертэсн хол назрт
Гиичдчн одад уга,
Генн, түрү гисиг
Зугл зуунырж умшсн
Зузан дегтрмүдэс меддг,
«Царцвзгоч, даарвзгоч», –
гиж,

Цаһан саната ээжнь
Хот-хоолынь белдж,
Хувц-хунринь хэлэж,
Эркэр өссн көвүнүр,
Эндэс дээч-партизан
Харм төрж хэлэхэд,
Ханлтан ээждэн келнэ:

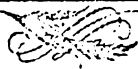
«Бив, бишв», – гиж
Бийнь бийэсн сурна.
Болв кенэчн жирһл
Болһаж ширтэд хэлэхлэ –
Харш уга, тегш
Хаалһ болж һархш.
Хот-хол уга.
Харһнж эс түрвчн,
Ээм бүгн, салврха
Эс йовдг болвчн,
Халас тэвж, эмтнэс
Халхлдг арһ уга.
Зүрк нүклэд һарһсн
Зүүнэ нүдн мет,
Ора болн жора
Орчлнд бээдг зокалар,
Селгэтэ цагин йосар
Седклд учрсн нүкэр,
Зан ик оврта
Зовлң орж зована.
Аврлт уга цевэснь
Алдрдг арһ хээлһнэ.
Барсин Бадмин жирһлд
Бас зовлң үүдлэ.
Һурвн жил хооран
Һундлта йовдл учрла.
Нуулго үн келхлэ,
Нүүлэс күн гетлдг,
Эврэн тээлж медсн
Эндү аштнь чиклгддг.
Бээсн зовлңган эмтнэс
Бадм нуудго билэ.
Ил седклтэ төлэдэн
Иткл олдг билэ.

Бадмин экиг хальмгуд
Баһасн авн меддг,
Дотр дээнэ өмн
Дөрвд нутгур ирж,
Жилин эргцд нүүж,
Жолм, ишкэ герт,
Тенж, түрж, зутрж,
Тег кедж йовсн
Хальмгин хар харңһуд
Хээртэ сурһуль тархасн,
Олнд тусан күргсн
Орс багш билэ.

Хадурин Барс – эцкнь
Хальмг дундан цөн,
Хаана гүрмтэ цагт,
Хар яста бийнь
Гүжрж сурһуль сурад,
Гүн номин көрнд,
Хурц ухаһарн күрэд,
Хуурмг хоома угаһар,
Таңһчдан туслсн, түншүр,
Тоомсрта залу билэ.
Түүнэ товчлж бичсн
Түрүн хальмг «Букваряр»,
Урлан көндөж, үзг
Умшдг эс дасснь,
Хальмгин медрлтэ тоотас
Ховр болхнь лавта.

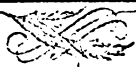
Арваж маңнаднь унсн
Атхр хар үстэ,
Шатр нааджах үүрнь

«Ша!» – гинэд оркхла,
«Ой!» – гиж чочад,
Ормасн өсрдг авьяста,
Ца-на уга
Цаһан саната Барс
Генткн нег сө
Геедрж уга болла.
Хар гөрин харш
Хаалһинь хааж таслла.

Арднь үлдсн бүлүр
Аралдж, кулыж хэлэдгинь,
Нуувчинэр, жөөлн, бүлэн
Нүдэр хармнж хэлэдгинь,
Дорагшан Барс орсар
Деегшэн бийнь һарсншц,
Ил ухаһан нуулго,
Икрхж, тавлж хэлэдгинь,
Зовлң – керсү немдг
Зокалын үнн хаалһар,
Зүркэри Бадм хавлж,
Зөвинь олхар зүтклэ,
Зуг кесг сурврин
Хэрү далдлж оньслсн
Хар оньсин түлкүр
Өрчдэн бултулсн цаг
Өөрдэд уга билэ.
Эс һарһсн гемин
Эс үзгдсн аца
Ээм деер тэвснэ
Һашунас, һазр деер,
Һашутань уга болх.
Ташр тиим йовдл

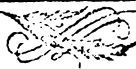

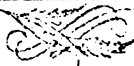
Тахшад, дамшад уга
Уйн наснд унж,
Уха, седкл мерхлэ,
Өөрхн улсин бийнь
Өөрдсичн холас харж,
Хаалһасн генткн хэврһшэн
Хажиж һарсиг үзхлэ, –
Ө-һундл, уудьвр,
Өрч бүтэж зована,
Алдршгоһар теңгрт нар
Араха хаасн болна...

Иткж эс бээхэн
Илэр эс келвчн,
Өөдлүлх учр харһхла, –
Өөркинь, Бадмиг биш,
Ухаһарн, медрлэрн энүнэс
Уужм үлдсинь түлкдмн,
Онъгт эс авгдсар
Ормдан көвүн үлддмн...

Тер зөвүртэ кемлэ
Теегүрн һарч, Бадм
Толһа деер сууж,
Тоолвр һанцхарн кедмн,
Жирлһн мет санани
Живринь сулдхж тэвэд,
Ухаһан дурнднь нискж,
Удан седклэн аадрулдмн.
Һанцхарн төрскн орнаннь
Һазрин захд, границд,
Алдр аав Сталиниг
Алх заката живсн

Ээмшгтэ эвртэ шпиониг
Эмэрн шордж бэрэд,
Эңкр эцкиннь болн
Эврэннь нер цеврлдмн...
Эсклэ... баһ насн!
Мунхг адта Гитлерүр
Молотов Берлинд одад,
Мана ухата Сталинүр
Москваһур Рибентроп ирэд,
Бооца кесн кемлэ
Бодж, кенлэ дээлдхинь
Келхд күнд учрар,
Кесг урд дэврсн
Японя микадо-императориг
Ялла харһулж, эмдэр
Архлж, кел бэрэд,
Авад күрэд ирдмн...
Тер цагла цуг
Теегт, Элстд, Москвад
Бээх улс газетмүдт
Бадмин зург хэлэж,
Үнндэн ямаран бээсинь
Үзж, өврж магтх.
Урд кулыж хэлэдгнь
Улаж, ичртэн хатж,
Маасхлзж, Бадмиг угтж,
«Мана гем!» – гих.
Бадм геминь тэвж
Байрлж, тедниг үдшэх.
Тер цагла... седклэрн
Теңгрт күрн алдж,
Өмнэн, йосндан бээхэр,
Өкэр төгрг чирэтэ,

Герл эргнд цагсн
Гейүрт авгдсн нүдтэ,
Теглг баахн нурпта
Теркэ күүк үзлэ...

Элвгэр дотран күмни
Эндү, хар уха,
Хулха, хуурмг, хоома,
Худл, эср, мек,
Хар гөрэр нааран
Харлгдж туссна нашу,
Энллһ орчлнгас далдлсн
Элстин түүрмин өөр
Эцкдэн хот орулжаһад,
Энд, муульта һазрт,
Саналдж, хурниж зогссн
Сээхлэтэ Бадм таньлдла.
Сталинградын
        мединститутын
Студент күүкинь медлэ.

«Тамара» гисн нернь
«Таалмж» гиснлэ эдлцлэ.
Йиртмжин зокал бийэн
Юундчн өгхш,
Дала һалвар буцвчн –
Даргдж бөкхш.
Кен болвчн – аштнь
Күмни үрн.
Алькчн зовлң диилхинь
Ачта дурн...

Буульмжта үүл күцэсн
Барсин Бадм Москвад,

Чигчэһэн көндөхлэ – буру
Чиклгдэд одх күүнд
Зовжах энкр Тамараннь
Зөв күргж келэд...

...Дими ухаллһни хөөн
Диглхлэ: көөрк, урдкарн
Өргн теегиннь толһан
Орад суусан үзж,
Һаслндан дэһнэс авгдж,
Һашута гүүнэр саналдж,
Халхасн нульмсан арчж,
Хэрү герүрн ирдмн...

Дэн эклсн зэнг
Дэрвкэд шатад ирхлэ,
Бадм түрүн авгтан
Байран дарж ядад,
Өрэ дотраһур шуукрж,
Өмэрэн-хооран йовж,
Экн түрүн военкоматд
Эврэ дурар границүр
Эндр йовулхиг сурж,
Эрлһ сууһад бичв.
Дарунь, толһан экнд
Дарлһш эврэн ирэд,
Үүмсн седклин гүүнэс
Үгмүд дарцлдж асхрад,
Үүдсн шүлг цааснд,
Үзгүд урлдсн мет,
Үкс гиж бичэд,
Үүдэврэн чаңһар умшв.
«Төрскэн харсий!» – гисн
Төрсн шин шүлг

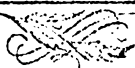
Өмннь бичсн хамгас
Өсгөн сэн болв.
Догшн зэнг соцсн,
Догдлсн зүрктэ уульж.
Наслнган дарж нуулго,
Назаһас орж ирсн
Экэн угтж, Бадм
Эвлж аадрулхар седж:
«Аак мини, дэн
Аштнь болхиг чи
Эс медлч, тиигглэн?
Эн мана делкэд
Хойр өшэтэ класс
Хоорндан кезэчн эвцшгог
Маркс келлэ! – гиж
Маасхлзж, экиннь һар
Илэд төвкнүлхэр цааранднь: –
Икэрнь тэвхлэ, дээнчн,
Немж келсн бийнь,
Нег сарас давшго.
Дола хонад, Германия
Дотрнь көдлмшч класс
Боомтг угаһар буцж
Босад, чидлэн үзүлх,
Эндэснь мана церг
Эрсинь Гитлерт бэрүлх!
Үзхч!» – гиж Бадм
Үүмж экдэн келв.
Бадм дээнд күртл,
Бачм цагин-зуур,
Дэн төгсхэс ээснь
Дими болж һарв.
Болв үүрин көвүдинь

Бүлтэ, наста залусиг
Цугтнь түүһэд гилтэ,
Цергт авсн бийнь,
Энүнэ адһж орулсн
Эрлһнд хэрү уга.
Эврэн военкомур ирэд,
Эмэдгэн уурч, шуудтнь,
Учринь сурхла, медэтэ,
Ухата чирэтэ командир:
«Күлэжэ, цагнь ирхлэ
Күлгичн тохулхвидн», – гиж,
Эврэн шинжлхлэ, учр
Эс медсн бээдлтэ
Хэлэцэн дотран далдлж,
Хэрү өгдг билэ.

Күлэжэ гиж заасн
Күлг довтлж эрлв.
Жилин эргцд дэн
Жилилго улм түгж,
Төвкнүн Теңгин көвэһүр
Төгэһэн эргүлж давв.
Барсин Бадм одачн
Бээсн ормдан үлдв.

Хортн
нарһсн экиннь
Хоол боожахиг үзж,
Харсхар зүтксиг
эздэн
Харшлх гиж бэрснэс
Даву һундл, зовлң
Делкэд уга болх.

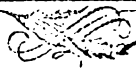

Цагин жисэ дахж,
Цааранднь Ээдрхнд тусч,
Энд нег цагт
Эцклэнь үүрлж йовсн
Сэн-Зүркт залуһур
Селвг сурхар Бадм
Хайгинь авч одад,
Хээсн күслэн олв.
Удан Сэн-Зүркт
Ухан, авц-бэрцинь,
Урһц, цогц, овринь
Шинжлж күүндэд, сүүлэрнь
Шиидврэн соңсхж келв.
Байран эрэ бэрж,
Бадм манһдурин бийднь
Ээвлхэ цоксн зүрктэ
Ээдрхнэ партизана школуp
Курсант болхар ирж,
Күнд сурһуль дасв...
...Дээнд дээчд даалһсн
Даалһврт гөнгн угань
Үнн. Зуг күндэс
Үлү күнд бээдгнь
Бас чикиг, ода
Бадм эврэннь отрядта
Сар даву теегин
Сала-сартгар бүгдж,
Үкллэ маңна маңнала
Үзлцж, кесг нүүрцлж,
Өөрхн иньг-үүрэн
Өвдг деерэн бэрэд,
Генэртэ баһ насна
Герэсинь уйдж соңсад,

Медхэс үлүһэр медж,
Мергн сурһмж авв.
Хамдан даалһвр күцэхэр
Хаалһан эклж һарсн
Арвн негн күүнэс
Аштнь эндр өдрт
Долаһан һазрт оршаж,
Дөрвн залу үлдв.
Үрглжд нернь дуудгдж,
Үй-үйд келгдх
Долан үүрин хөв
Дөрвүлн дааж ноолдх
Алдшго бат андһар
Аралдж, хатурж өглө,
Эндртнь тер андһаран
Эклж залус күцэлэ.
Сүл зэңг авсн
Сэн-Зүркт Эдрхнэс:
«Саган мартнат», – гиж,
Шоодсн бээдл һарһж,
Шүрүтәһэр келдг бийнь,
Даву саг партизан
Дала юм кешгог
Дотран медснь медгдв.
Дөрвн үлдсн дээч
Бадмар командир шиидсинь
Батлж йөрәһэд, цааранднь
Сталинград ордг хаалһин
Сала, һолын тагтс
Эвинь олж, сээнэр
Эд-бод кех,
Элч деермчнрт болсн
«Эврә» улсан засх,

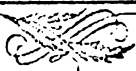

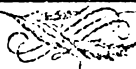
Хортна эмд чидл
Хораж, урдкарн токарх
Заавр өгч, штабла
Залһлда бэртн гив.

Батлгдсн шин командир
Бадм нурвн үүртэлэн
Нару угаһар, зуг
Һатлулж давуһар заавр
Күцэдг арһ хээж
Күүндж, хоорндан селвлцв.
Дөрвүлн хамдан йовж,
Дегц үкхин ормд,
Нежэдэр, керг керглхлэ,
Нерэн алдл уга,
Үнтэлэр жирһлэн тэкхэр,
Үүрмүд шиидвр авб.
Күн болһн эврэ
Күцэх шишлң даалһврта,
Хар салан амнд,
Хуучн хошин өөр,
Харһх үгэн авлцж,
Хаалһдан дөрвүлн һарв.

«Эндр маанрас кенмдн
Эс ирнэ?» – гисн
Торлзсн һашун уха
Тольрулж, Бадм көөж,
Тодрхаһар күцэх кергэн
Тоолж, бийэн бүрткж,
«Алти һас» нүднэсн
Алдлго үзг бэрж,
Теегүр ширтж хэлэж,

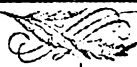
Теңгр бүтү сөөһэр
Темдглсн һазрурн ирв.
Элстэс Сталинград ордг
Эргтэ шииртэ хаалһд,
Хоржннур холын тагтын
Харулд зогссн салдсур,
Медмжэн, э угаһар,
Мис метэр мөлкж,
Хаалһин хажудк шарлжнд
Ханжалан һартан атжж,
Хавтаһад кевтж гетжэһэд,
Хасн сумн мет,
Һавшунар ормасн өсрж,
Һартк хурц селмэн
Дал дораһурнь, зүркнднь,
Дарн шааһад орулв,
Ду һарлго салдс
Доран салдаһад унв.
«Болва», – гиж шимлдэд,
Болһаж төгэлң хэлэһэд,
Гертнь ханжал дүрн,
Гранат ормднь авад,
Автоматан бел кеж,
Адһж сагар ишкэд,
Алгдсн салдсин нөкднр
Амрад унтж кевтх,
Арвн алхцд, өөрхнд
Зогссн модн герүр
Зөрж, эн шидрдв,
Тедүкнэс төгрг лимонкан
Терзэрнь шивэд орулн,
Хаб унж, һазрла
Хавтаж ниилэд наалдв.

Гранат хайрсн дару
Һаран өөдэн өргж,
Гертэс сөгәһән алдж,
«Гитлер капут!» – гиж
Һарсн хойр салдсиг
Өрчдән шахсн автоматарн
Өөрдж ирэд хадв.
Гер дотркинь негжж,
Гедргән туссн фашистин
Өрчэс кирсинь таслн,
Өр цээхэс өмн
Өтрлж, эндэс хольжхар,
Модн тагт дор
Мин эвлэд тэвчкэд,
Мөргн дор тушата
Мөрнүрн эн темцж
Мордад, «чу!» гиж,
Дөтлж шуудтан теегэр
Довтлж уужм һарчкад,
Хар Салан үзгүр
Хатрад үрвэд йовб.
Хаалһдан невчк төвкнхлә,
Халунд торлзсн ухан
Хэрү ода ирж,
Буру, чикиг тээлүлхэр
Бурһудж толһа эрэслв.
Һаран өргсиг дээнд
Һаруд һарһдго йос
Бадм меддг болвчн,
Бас арһ уга.
Альдаран тедниг кехв?
Аль сулдхх бээсмби?
Маһһдур тедн дэknэс

Манахсиг кудхнь лавтаг
Медэ бээж тэвхлэ, –
Мини гем гиж,
Торлзсн ухандан Бадм
Товчлж, хэрү өгв.
«Арвн кү манһдур
Алх деермчиг эндр
Эс алсн күн, –
Эврэн арвиг алсна
Килнц бийдэн даана.
Кемр худл-хоомаг
Кетрэж уга кехлэ,
Үнн – чик намчлж
Үлдсн ормднь урһна,
Эрлһж үкл хорахла,
Эмдрл ормднь цецгрнэ.
Хар санатаһар жирһл
Хорахар седсиг – хорасн
Хөөтиг чинрэрн батлсна,
Эмдрлин урһц тэрснлэ...
Эдлнь лавта», – гиж
Хаалһдан санж, Бадм
Хар Салад күрв.
Үүлдврэн эндр бас
Үлү һарһж күцэсн
Үүрмүднь цуглрад ирчксн,
Үүмж: «Яһсмби?» – гилдж
Күүндж, аашх Бадмиг
Күлэлдж, хошт сууж.
Холвх зэнг уга
Хол күүнэ һазрт,
Адгтан үзлцснэ хөөн
Арвн жил давсншн,

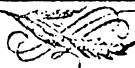
Ахнр-дүүнр һар
Атхлдж теврлдэд байрлв.
Зөрг, арһан олзлж,
Залус күцэсиг диглхлэ –
Йисн ээмшгтэ хортнас
Йиртмж эндр сулдж.
«Кемр эн дээнд
Күн болһн нежэхэд
Деермчиг алсн болхла –
Делкэд төвкнүн ирчксн,
Байрлж цуг эмтн
Бээх билэ!» – гиж,
Бадм дотран санж:
«Һаруһан тоолж, фриц
Һалзурж, маниг хээх.
Саган батлж, эндр
Сээнэр харул бэрхмн.
Үрглго, күн болһн
Үүрмүдэн манхмн», – гиж
Ухалсн шиидврэн келхлэнь,
Угтж, хоорндан күүндлго,
Һурвн үүрнь дегц
Һаран маасхлзж өргв,
Теднэс невчк медэтэнь:
«Терчн орта, чик.
Бадм, чи амрхмч,
Бидн һурвн селлцэд,
Харул батар бэрж,
Хош маннавидн», – гихлэнь,
Чирэ хэлэлдж наадкснь:
«Чик, зөвтэ!» – боллдв.
«Эрлһтн цааран! Нанар
Аль наад кежэхмт?

Һурвулн нанла эдлт!
Һундл уга болдгар,
Хар гөр угаһар,
Харулд зогсхин дара
Медхин төлэ бидн
Мод бэрлдцхэй!» – гиж
Инэж, кевтсн күрзин
Иш Бадм өргв.
Хаяд, тал дундаһурнь
Хавлж, наадксан бэрүлж,
Атхлда-атхлда йовтл,
Аштнь эврәннь һар
Ахлж деер һарв.
«Аңхрвт!» – гиж Бадм,
Ата авсн мет,
Бахтнж наадкстан келэд,
Баглата өвс зааж:
«Ә-чимэн угаһар
Амртн гиж закжанав!
Командир келжэнэ!» – гиж
Күңкнж инәһэд һарв...

Күмни ухан соньн!
Һанцхн часин зуур
Һазр эргж нисэд,
Арвн жилә йовдлмуд
Агчмд бүрткж давулна!

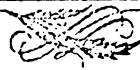
Хар Салан амнд
Харулд Бадм жирһлән
Эврәннь тома медснәс
Эндр өдр күртл
Тодлврин үлмәһәс босхж,

Тодрха сээнэр үзв.
Дэкэд нег соньнь –
Дараһарн сангдсн тоот
Давхр-давхр цааһан
Дам бас үзлтэ.
Өмнчн төрсн зург
Өңгтэ, оln зүсн
Ширтэ бийнь, цааһаснь,
Шил һатцас мет,
Талдан йовдлын дүр
Таньгдж бас харгдна!
Бадм ю ухалвчн,
Бас цань оньдин
Сана-седклинь авлсн
Сээхлэ гегэрж зогсна,
Саналдж, урлан көндэж,
«Альдвч, Тамара?» – гиж,
Арһулхнар сурсн сурвртнь
Агчмд: «Эндв!» – гисн,
Айта жөөлн дун
Аһар дүүргсн болж,
Байр элвгэр белглж,
Бадмин чееж герлтхнэ.
«Та-ма-ра!» – гисн нер
Таалж, үүдэсн ээһин
Тал болһнь

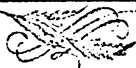
чикнд

Таралңгас ирсн көгжмин
Айс болж сонсгдад
Авлж, Хөвин дүр
Дуудсн зүркнд үүдэж,
Дуулх дур күргнэ.
«Һазр деер ор

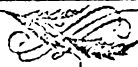

Һанцхн чининнь нер
Кемр, яһад чигн
Кецэлһэд орксн цаглам.
Кемр эн дээнд,
Кезэ болв чигн
Эмнәннь арһ хээж
Эһэд хотаһад одхлам, –
Зарһим дурн кеж,
Засгин икинь өгвчн –
Баһ болх!» – гиж
Бадм шимлдэд келв.
Төржэх шүлгин үгмүд
Торлзж, дараһарн зогсв:
«Зуг кемр би
Зөргтэн тоод орж,
Күцэсн үүлим үнлж,
Күмн ачлхар седхлэ, –
Мисхлд нанд нерэдсн
Мишэлһнчн мөрэ болтха.
Кемр зеткрлэ харһж,
Кеер эгрэд одхлам, –
Алг хойр нүднэсчн
Асхрсн цевр нульмсна
Дусал үкэр десрм
Дурн күргж цавдтха,
Хэрүдтэн, эс үзсн
Хөвим чамур күргж,
Эс наслсн насим
Эңкр чамдм немтхэ!»
Эн кемлэ генткн
Эргин цааһас машидин
Күржннсн э чикнд
Күрч Бадмиг сонртулв.

«Сагин эк – бат»,
Салан хулснд бултхас,
Тегш ил теегт,
Талдан арh уга.
Өр эклэд цээж,
Өндр теңгрин ирмг
Шармгдж, зүн үзгэс,
Шарлж йовх цаг.
Үүрмүдэн серүлж, Бадм
Үкс кергтэ хамган
Хураж хамж авад,
Хулснд орхиг закв.
Тушаһас мөрд сулдхж,
Теегүр һарһтха гив.
Тэвлго нег-негнәннь
Тавгин мөр ишкж,
Нохад мөрэн өгшгоһар
Нээтхүлх тэмк цацж,
Тег талагшан һарч,
Тендэсн хэрү эргж,
Хар Салан дундахур
Хулснд дөрвүлн орв.
Бу-селмән цуһар
Белнинь хэлэтхэ гиж,
Бадм өтрлж рациян
Батарейинь тэвж секэд,
Сэн-Зүрктд отрядарн
Сөөнө күцэсэн зэңглв.
Сүүлэрнь одаһин бээдлэн
Селвгцхэр бас келв.
«Шиидврчн чик», – гиж
Штабас хэрү ирв.
Күлэсн кемлэ цаг

Күчр уданар йовна.
Хүүвлэд үлэсн салькн
Хулс шуугулхас биш,
Күриж маңсисн үүлнд
Күчнь күрчэхмн уга.
Хулсн намрин хурас
Хаац-хальч болшго.
Хуучн хошт үлдсн
Хагсу делгэтэ өвсн,
Цадхдан шивж наадсн
Цаһан хурһна сүүлшн,
Зекүн чиигтэ аһарт
Зөвэр беерэд ирсн
Залуст энд ода
Зөөр болж сангдна.

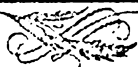
Тиигжэтл, толһан ташуд
Төгэлндэн шинжлх заката
Төвкнүн хэлэж кевтсн
Баахн партизан-көвүн
Бээсэн һарһж мөлкэд,
Эрэ көвэд күрн,
Эрж хулс зааглад,
Әмсхж Бадмур зүткж:
«Дөрвн машинэс салдсмуд
Дарцлдж һэрэдэд бууж,
Хойр эңгрж салат,
Хулсна хойр көвөһэр,
Автоматан бел кеж
Аашцхана», – гиж зэңглв.
Өөркстән Бадм сүринь
Өргж, омг немхэр:
«Түрүн харһлт болхла,

Түрхмн бээж бидн.
Ода болхла – фрицлэ
Ол үзлцж, таньлдж,
Авьяс, авцинъ сээнэр
Анхрсн бидн теднэс,
Арһта аавин үрдүд,
Алдрад эс һархий!
Бидн лавта энд
Бултсиг медснь – хэ.
Сөрж үзхэр автоматарн
Салдсмуд хасн бийнь, –
Хэрү өглго тагчг
Хулсндан тесч кевтхмн.
Арһ чилсн хөөн,
«Асхрхла – ааһ цусн»,
Кишго нохаст жирһлэн
Кимдэр өгхмн биш!
Үквчн – көгжмтэһэр!» – гиж
Үгэн инэж төгсэв.

Хойр энгрсн немшмүд
Хар Салаһур өөрдж,
Таржннулад хасн автоматын
Тачкнсн э соңсгдв.
Хойр талас сумд
Хулс нээхлүлж унһав.
«Келэ билүс! – гиж
Кевтсн өөркстэн Бадм: –
Хаһад, эдн мана
Хажуһар һарх», – болв.

Өмнэснь хэрү уга
Өөрдэд ирсн салдсмуд,
Нам амрсн бээдлтэ,

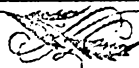

Немшэр хоорндан күүндж,
Нег-негнлэрн шоглж,
Нерни төлө хаһад,
Күн угаһинь медвчн,
Күндтэ офицерэн тевчэд,
Хажуһар давж йовхлань,
Хулснд дөрвнэс негнь
Һээд һарсн зеткрэр
Һацата кевтэ, чаңһар
Алдад нээтхэд оркн,
Ам, хамран бэрв.
Хала-бала гилдж,
Хэрү салдсмуд эргж,
Ә һарсн һазрур
Әвртэ нигтэр хав.
Бадмин өөр кевтсн
Баахн партизан көвүнэ
Толһад төвлсн мет,
Тусч ки таслв.
«Һаран өргж, хулснас
Һархла – эмд үлдхт.
Талданар болхла – ормдтн
Така мет шархвидн.
Һартн!» – гиж көвәһэс
Һалзуһар хээкрснь соңсгдв.
«Бэрлдэнд белдтн!» – гиж
Бадм шимлдж закв.
Шаржннж, хойр талас
Шатж хулсн шуукрв.
Дэкэд хойр талас
Дэрвксн заль шуугв.
Багарн хурсн салдсмудур
Бадм үүрмүдтәһэн мөлкв,
Халун, һашун утан

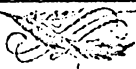
Хамр, ам дүүргв.
Үалас гранат атхж,
Үалв мет нарч,
Үэрэдэд «ура!» хээкрж,
Үурвн партизан гранатан,
Моһа үзсн меклэшн,
Менрж көшсн хортнур
Төвлж шивэд, автоматарн
Тачкнулж дарунь кудв.
Үазрт кесгэн үлдэж,
Үарад немшмүд зулв.
Оркрж догшар хээкрсн
Офицерин ду соңсч,
Хэрү эргж, тедн
Халдад бэрлдэ кев.
Олна – оln. Үурвиг
Оларн тедн дарв.

Сээнд дееркстэн үзгдхэр,
Саак һээхүлэн кехэр
Эднэ цогцс немшмүд
Элстүр күргхэр ачжахла:
«Әмд, хэләтн!» – гиж,
Әрә киилсн негнүрнь
Сүрдсн дүртәһәр офицерт
Салдс зааж келв.
Бадмиг баахн офицер
Байрлж үмсн алдв.
«Әмтн, дөңнтн!» – гиж
Эмчдән эн закв.
«Әмдәр бэрв!» – гисн
Әмтәхн санан офицерин
Өрч дүүргж делсэд
Өргж, Элстүр адһв.

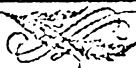

«Бэргдв!» – гиж байрлж,
Бээгсн керэн дууһар,
Менрж хоорад зогсч,
Медэтэвр эврэннь дарһдан
Обер-лейтенант Кнорре
Омгшж ода зэнглв.
«Хальмг төрэр» нартд
Хээж олдшго «номт»,
Теегин өргн аһуд
Тенсн зерлг улсин
Авц-бэрцинь күццднь
Алдг угаһар медснд
Тоолж, бийэн дотран
Тоомсрлж өөд тэвдг,
Күндтэ доктор Дитрих,
Күцэсн зэнгэн хавлж,
Эс өврсн бээдлтэһэр,
Эн йовдлын утх
Урднь мергн ухаһарн
Ухалад тээлчксн өнгтэһэр,
Соңсч, мусг инэж,
«Сэн!» – гиж товчлв.

Ик эврэ байран
Илдкшго сана зүүж,
Уха тунһасн бээдлтэһэр
Урлан жимилһж, невчк
Тагчг ормдан зогсчаһад:
«Тана зөргин тускар,
«Төмр кирст» күрмэр,
Зэңглнэв!» – гиж Кнорред

Зэрлг болж келв.
«Төрскнэннь төлэ эмэн
Төрүц хармншгов!» – гиж,
Даалһвр күццднь күцэсн
Дамшлтга салдсин авцар,
Үлү үг келлго
Үкс ормдан эргж,
Үүмсн обер-лейтенант
Үүдн талагшан алхв.
Таш-таш гисн
Тачкнсн алхц болһнднь,
Өрчднь хайрн алдад,
Өргмж седклднь орулсн
Тогльсн зүркнэннь цокллһн
Тодрха кевэр соңсгдв.
«Обер-лейтенант!» – гиж,
Ормасн көндрлго Дитрих,
Күнд үүднэ бэрдгт
Күрн алдсн офицериг
Хэрү дуудж эргүлэд,
Хэлэцэрн магтж зогсав.
«Соңсчанава, зерг!» – гиж,
Соньмссн бээдл һарһж,
Чикн нүдн хойрарн
Чиннж, эн ахлачдан,
Чидлэн, арһан, бээсэн,
Кемр деернь жирһлнь
Кергтэ болсн хөөн –
Байрлж, эмэн өгхэн
Бардмнсн бээдлтэ күлэв.
«Эндрин бийд, Кнорре,
Эжго хальмг теегт
Мергн ухан, дээчин

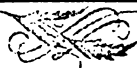

Мек, зөргэн үзүлж,
Бэрлдэнд мана цергчирин
Бэрсн диилврин тускар
Төрүц юм алдлго
Тодрхаһар герчлж бичгн.
Болв бичсн цагтан
Болһатн, урһмл модна
Дурсн дор бээх
Дуһрусин дунд бултсн
Һолынъ үзж, та
Һооднь үнниг заатн,
Хойриг хойр дэжж
Холвхла – дөрвн гисн
Хэрү чик болвчн,
Хээмнь, түүнэс даву
Деед гүн үнн
Делкэд бээдг зокалыг
Күн болһна ухан
Күцж одачн медхш.
Үлгүрлэд келхд, та
Үннднь келнэв гиж,
Өцклдүр бэрлдэнд орлцсн
Өшэтнэ то

теднэ

Толһа болһнынъ онц
Тоолж, дигинь үзүлхлэ –
Хол биш сананд
Худл угачн болх.
Зуг гүүнэр ухалж,
Зөрг, мергэрн йилһрсн
Магталын үгд багтшго
Мана фюрерин керг,
Туужлгч заяачн мөңкд

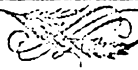

Туурч, орчлнд йилһрсн
Германя алдр нер
Һуталго өөдэн өргсн
Онц мана салдсиг
Орсла дүнцүлсн цагт, –
Адг гиснь

орсин

Арвнла эдлнь илиг
Тоолхла – хортна үнн
То холвгдхиг, Кнорре,
Аңхртн!» – гиж Дитрих
Арһулхнар, сурһмж өгсн
Ахлачин үнтэ үгэн
Болһамжта, түншүр
бээдлтәһәр,

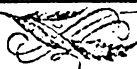
Бод-бод келв.
Киинән авлго, Кнорре
Килмжән үзүлсн ахлачин
Үг болһнынь негт,
Үнтэ зөөр мет
Хавлсан үзүлж, шүтж,
Ховдг бээдлтәһәр соңсч,
Хая толһаһан гекч,
Хадгдсн мет зогсв.
Хойр долан хонгар
Холд, ард үлдсн
Герүрн хэрэд амрх
Гегән болж үзгдсн
Генэртэ мөрә ода
Даһмдм гисн санаһан
Далдлж, үүмж бэрнә.
Элстин гермүд төгэлж,
Энд-тендэс ховдгар

Автоматан зөрж төвлэд
Авсн хамг зөөрэн
Дотран чеежэр тоолж,
Деегүрнь болхла, эн
Урд үзгдэд уга
Ухahинь өврж байрлсан
Нуулго үзүлж, Дитрихиг
Нүдэрн идж чинв.
Дотр ухаһан бүтүһэр
Дитрих цөөлһж келэд:
«Күцэтн!» – гиж закад,
Күндлсн хэлэцтэ Кноррег
Тевчсн санаһан үзүлж,
Теврн назаран үдшэв.

4

«Бэргдв!» – гисн
нартд
Бээх цуг ээмшгэс
Кесг холван даву
Кецү ээмшгтэ үг,
Цаажд бээх зовлңгас
Цань угаһинь олж,
Цаһатлнь халулсн бурһуһар
Цумлж, толһан эк
Шахж бурһудсн мет,
Шатаж седкл зована,
Шарклулж бий зовасн
Шавта цогцин өвдкүриг
Өвдкүрэрн тер дарж,
Өдрин герл халхлж,
Үклэр күсл кегүлж,
Үрж бийүүр дуудулна.

Бэрлдэнд күндэр шавтсн
Барсин Бадм энд,
Энкр эврэ таңһчиннь
Элст хотл балһснд,
Урд һашутаһар таньлдсн
Улан тоосх түүрмин
Уутьхн камерт түңшч,
Орль-һарль серлтэ
Онц бийэри кевтнэ.
Ухаһан алдсн цаглань,
Уужм цагас, өмннь,
Урд кемин жирһлин
Герлтэ алтн шовуд
Геглзсн дууһарн жиргж,
Гегэрж, оларн ирнэ,
Нежэдэр багасн салж,
Негт илвд мет,
Орчлң байрар дүүргсн
Онц өдрт хүвэрнэ.
Өдр болһнь ода
Өнгрсн хол цагт,
Эс нүднд үзүлсн
Эврәннь сээхэн илдкнэ.
Акад юмн. Бадм
Алнтрж, өнгрсн урд
Эс онһсн хамган
Энд илэр үзнэ.

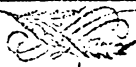
Энкр сээхн өдрмүд
Эврәннь келх санаһан
Үгэр биш, олн
Үзмжтэ сээхн цецгүдэр
Семрж, нүднд үзүлж,

Седклинь сээх илдкнэ.
Цецгэ-үгмүд Бадмд
Цевр цецнэн аңхрулж,
Цегэхн хаврин аһарт
Хээлэд уга болж,
Хэлэцэс талрж геедрнэ.
Өдр болһна бээдлнь
Өңгнь соньн жигтэ.

Оли энкр үүрмүдиннь
Овр, дүр, чирэһинь
Сидллһни чидлэр ниилүлж,
Семрж, нег кеһэд,
Өдрин нер өгэд,
Өмннь ода жирһл
Үзүлжэхиг дотран Бадм
Үндэн зүркэри иткнэ.

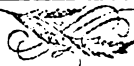
«Зуг юңгад тедн
Зург болсн цецгүдэр,
Амнас сээхн айсар
Асхрж келгддг үгмүд
Генткн сольж, нанла
Гейүрсн бээдлтэ күүнднэ?
Ду соңсдган уурч,
Дүлэрсн болвзгов би?
Яһсн болхви?» – гиж,
Яхлж ормдан Бадм
Сүүжэн сольхар көндрж,
Суг киһэн авв,
Өрчинь ярж зовасн
Өвдкүр серл орулж,
Хара нүднднь өгч,

Харнгу, эрсмүдэрн цогц
Хавчсн камерин бээдлэр,
Хар,
серүһэр дарсншн,
Үнндэн бээх бээдлинь
Үзүлж, седклинь сүрдэв.
«Иим чигн цаг
Ирхнь маһд угаг
Саглж, маһд урдас
Сэн-Зүрктд Эддрхнд
Эс келлү? Зуг
Эн хату кемлэ
Батар бийэн бэрж,
Бээсн арһан олзлж,
Төрин күцэх түрүнь –
Төвкнж, цуг хамгиг,
Хаалһд генткн харһсн
Харш ээмшгин учриг,
Тоолх кергтэ», – гиж,
Тогтнхар седж Бадм
Урлан көндэж бийлэрн
Ухалж ода күүндв.
Хар Салан хулснд,
Хооран нарх хаалһ
Хортн хаасн хөөн,
Халдад, нег мөчлж,
Бээсэн нарһж цуһар
Бэрлдэни халунд бөкв.
«Яһдг бээсмби бидн?
Ямр хаалһар хортнас
Алдрж нарх бээсмби?
Арһ бээсмби? Бээсмби?
Бээсн бийнь түүг

Би алдад, отрядан
Үклэ харһулсн күнд
Үүл седклдэн даахмби?
Яахмби? Яахмби?» – гиж,
Ялла харһсн Бадм
Өрчинь ивтлсн шавин
Өвкдүр мартсн мет,
Цагин жисэ онһлго,
Цаажлж бийэн зована.
Бас нег йовдл
Бадмд төр болв.
Удан унтж серсншң
Ухан генткн орж:
«Альдви? Юмби?» – гиж,
Алнтрж төгэлң хэлэхлэ,
Агчмд элктэд туссн,
Сүл харанд бэргдсн,
Салдсин чирэ торлзв,
Цааранднь кинолент
Цэс гиж тасрад,
Экран хоострсн мет,
Эврэн уга болв.
Уга болв. Төрүц.
Ухан, өвдкүр, герл,
Харңһу чигн уга.
Хэрү серл орхла –
Хэврһд, цаһан хувцта,
Баһлцг бэрж, судц
Болһаж тоолсн эмч,
Бас хойр санитар
Зака күлэсн бээдлтэ
Зогсчасинь Бадм тодлв.

Төрүц юм сурлго
Тедн һарсна хөөн
Тарһн хөөнэ мах,
Тарелкд нигт шөл,
Тагчгар ду һарлго,
Жилвтэ, шүлс татсн.
Жөөлн цаһан өдмгтэ,
Авч ирсн салдс
Ааһ-сав күлэв...
Бадмд, иим тээлвэтэ,
Бачм тээлх тууль,
Үг угаһар хортн
Үрж, өмннь тэвв.
Немшмүдин андн догшиг
Нарт меднэ...

5

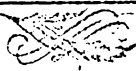
Өцкдүр болсн бэрлдэг
Өмнэн тодрхаһар үздг
Дитрихин кабинетэс Кнорре
Догдлсн зүрктэ һарв.

Чиигтэ намрин салькн
Чирэһинь шилвкж хээрв.
Киитн төмр һарарн
Күзүдсн болж, салькн
Шулудулж Кноррег ода
Шинелиннь зах өргүлв.
Хойр һаринь бас
Хавтхас беелэ һарһулв.
«Хаац уга зерлг
Хальмг тег», – гиж

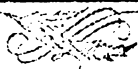

Айстан алдж келн,
Адһж соңссан диглж,
Ахлачиннь заавр күцәж,
Альд, кен, яһж,
Әәмшг угаһар зөрж,
Әврән үзүлсинь бичхәр,
Толһаннь экнә гүүнәс
Тодлвр босхж тоолв.
Алдг кевзгов гиж,
Ахлачиннь гүн ухата
Холд, өөрхнд, төгәлнд,
Хойр үнн бәәдг
Селвг ода эн
Сергәж дотран санн,
Му эс ухалвчн,
Мусг гиж инәв.
Хар Салан хулснд
Хорһдсн дөрвн партизаниг,
Хулдгдсн һәәтцнә зәңглһәр,
Хар өрлә һарад
Салдсмудан әрвлж, ухатаһар
Сагар төгәлж халдад,
Әврәннь арвн зурһаһан
Энд алулж геһәд,
Негинь партизанмудас
                                шавтаж
Негжәд, серл угаһар,
Наадксиннь цогц герч,
Нааран авч ирсиг,
Нул уга келхлә,
Нүл болх. Тернь
Делкән нүднд үзгдсн
(Дитрихин нәрн шинжәр)

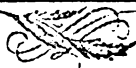

Деер бээх үнн.
Дөрвиг арв холвж,
Дөч күргсн бийнь
(Онц немш салдс
Орсин арвнла дүндг)
Тонь баһдад, Кноррен
Тоолврт харш болна.
Делкэн нүднд үзгддг
«Деед үнниг» санж,
Обер-лейтенант Кнорре
Ода ухаһан гүүлгв,
Тооһинь нерэдж келлго,
«Томжан уга» гисн,
Энүнд зовж хээсн
Эсвин тээлвр болв.
Күнд төрэн тоолж,
Күццднь хаһлсн байрта,
Көлэн гиигэр ишкж,
Эздүдинь көөж һарһад,
Эврэн эзн болсн
Хала деевртэ герүүр
Хэрж ирэд, халучрхж,
Кнорре белкүснднь шавшсн
Кобурас пистулан сөңглэд,
Хавтхдан дүрэд, деерк
Хувцан тээлж өлгв.
Шидр зогссн модн
Шин гилтэ гериг
Түлэни төлэ цуцад
Түлсн бешин дуланд
Авгдад, цогцнь талваж,
Амрад тинисн болв.
Тагчгт духуцад, эн

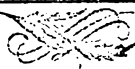
Тавн-арвн минутд
Эрг-дург гин,
Эндр өдр күцэсн
Көдлмшинь диг кеж,
Көлэн жииж эвшэв.
Генткн тиигжэтл, нүднднь
Герл бөкж харнһурсн
Хоран эрст өлгэтэ
Хувцн көндрсн болад,
Хавтхасн Кнорре пистулан
Хахар сөңглж белдн:
«Хенде хох!» – гиж
Хээкрн, ормдан менрж,
Хумха хурһарн чавган
Халундан дарн алдад,
Өлгэтэ шинелүр сагар
Өөрдж йовад, хувцар
Өөдэн мөлксн мис
Өмнэн үзж зогсв,
Хорад күн угад
Ханж, ууртан бүтэд
Ичж, тер мнисиг
Игзэрлж базһад, чишкүлж
Һазр цокн, ташр
Һосарн мааслдж шивв.
Мис тедүкнд тусч,
Мисхлд диинрж өсрн,
Дуһрж дээвлэд эргжэһэд,
Дор ормдан тулгдж,
Дөрвн көлэрн хадгдж,
Дуһу болж бөгчив.
Заран хатханчг мет
Заагрж, нооснь сөрсэв,

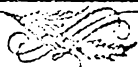
Үал ассн нүдн
Үалзурн гижэхинь үзүлв.
Өшөтнәнн нүднүр эн
Өсрж, хурц хумсарн
Харинь тасчхд белдсинь
Халта дүрн медүлв.
«Үзгдл болвзго», – гиж
Үүмж, дотран санн,
Үнндән сүрдж, Кнорре
Үкс хооран цухрв,
Пистулан буулһлго, ода
«Прис! Прис!» – гиж,
Шүдән ирзэлһсн миисүр
Шүрүһән дарж, нам
Ээлтж зуһудсн дүртэ
Эвлж, жөөләр келв.
Толһанн экнд эрвлзж,
То угаһар бичкндән,
Үклин ээмшгтэ элч
Үзгдл, хүвлһэтнэ туск
Соңссн келврмүд орман
Сольцж хурлзад торлзв.
Хойр дам учрар
Халго бийән бэрв:
Негдвәр, миислэ халдсна
Нерн, маңһдурин бийд
Үлү үздг улст
Үгин үзм болж,
Хаалһар гүүсн мис
Хурһарн зааж тедн:
«Хэләтн, Кноррен партизан
Хатн!» – гиж инәлдх.
Хойрдвар, кемр мис

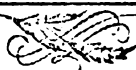
Хүвлһэтн болхла – килңхтж,
Хасн гем тэвлго.
Хама йоввчн оньдин
Харш гиж, ээлэ
Нүүлэс бийән саглж,
Нүдән миисэс тэвлго,
Хэрү цухрж йовад:
«Хээрхн!» – гиж саналдв.
Арһан хээж бас
Ардагшан өшэтн цухрж.
Хувцн дор хортнасн
Хуурсн болж бүгдв.
Эәмшгтэ бэрлдәнэс, негт
Эмд-менд һарсншң.
Чеежнь сарулдад, тогтнж,
Чирәнъ тиниж, Кнорре
Эргү миисүр хэлэж,
Элк хатад инэж,
Шамин һол чиклн,
Шатаһад хора герлтхн,
Шкафин үүд секэд,
Шамдһа кевэр тендэс
Шилд һалтрсн, цегэхн
Шнапс татад һарһв.
Уталгдсн һахан өөкнэс
Утлж, нег керчминь
«Кис, кис!» – гиж,
Кишго миист хайн,
Генткн серл орсншң,
Герин үүд чөөжлчкэд,
Хойр-һурв дэжж
Ховдгар дарн, дарунь
Цаган айстан үрэшгоһар,

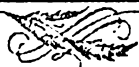
Цаһан цевр цааснд
Ца-цааһаснь һарһж
Тоолж, бэрлдэнэ тооца
Тодрхаһар бичхэр шиидв.
Дөөглсн метэр генткн
«Дөрвн партизан» гиж,
Эврэн һарнь бичж,
Энүг икэр уурлулв.
Цаасн гемтэ мет,
Царцсн обер-лейтенант
Керчн алдад, бичсэн
Киизңгэр татад хусв.
Эрст өлгэтэ бээсн,
Эндү төрүц һарһдго,
Гитлерин зургур эн
Гилс гиж хэлэж,
Гекж дэknэс эклв.
Дитрихин өгсн селвгэр
Диг-дигтэн унж,
Өцклдүрк бэрлдэнэ туск,
(Өврмж болм ухата,
Хурц, мергн, мектэ,
Худл уга, зугл
Урмдж бичжэх Кноррен
Ухани немртэ, һардврта)
Цааранднь, даран-дарандан,
Цаасна цаһан халх,
Зун партизанла нүүрлцж,
Зөргэн үзүлсн зургуд
Келни ширэр ширдгдж,
Кеермжтәһэр ода дүүргв.
Бичсэн дотран умшч,
Бийнь бийэн өврв.

Эмтнд үзмж болх
Эвртэ залуд тоолв.
Өндэс гиж босад,
Өрчднь даруд гилвкүлж,
Өлгх ачллһнас нурһнь
Өндртсн болж медгдэд,
Өөрнь эк-эцкнь,
Өңгтэ чирэтэ көркхн,
Цань уга ухата,
Цагнь ирхлэ олдх
Сээхлэ ода угань, –
Санаһинь һундав, зуг:
«Германь бээсн хөөн –
Гем уга!» – гиж,
Санаһан цааранднь гүүлгж,
Саатулж чеежэн аадрулж,
Дэкн-дэкнэс ухалж:
«Дэн кедү үкл,
Кедү му үзүлвчн,
Күнд, күчр болвчн,
Кемр ашинь тоолхла –
Күмнд лавта кергтэ.
Чиирг, бат, арһта,
Чидлтэнь дээнд диилнэ,
Арһ угаһинь – үкл
Аврлт угаһар түүнэ.
Бурхна шиидврт бас
Буру уга!» – гиж,
Му ухалл уга
Мусг инэж, Кнорре
Эмд бээхдэн байрлж,
Эмтэхи санаһан утдулхар,
Хоострулж шилиг дэкнэс

Ховдгар ууһад оркхлань –
Дотр бийэснь халун
Дольган цусарнь тарад,
Делкэн бээдл герлтэ
Дегд сээхн болад:
«Жирһл йосндан сонь!
Жирлэсн өдрмүдин даранд
Жил хооранд би
Германя нег захд
Гертэн бээсн цаглари,
Тавн зун, миһн,
Жилд мана Европин
Жисэнэс ард хоцрсн
Тенсн зерлг хальмгин
Теегт ирхв гиж
Санжалу тиигтлэн? Акад!
Сананд оршгог, зуг
Күңкл Гитлерин ухан
Күцж бээхд хүврүлнэ.
Эгл немшин үрн
Энд, эмтнэ келэр,
Чичрүлж орн-нутгуд
Чидлэн үзүлж дорацулсн
Чиһс хаана салтрмудт,
Нөөрт шидрдшго хаалһар,
Нойн болхар сансний?
Уга!» – гиж байрлад
Уульж, нульмсан арчв.
«Болж! Болж!» – гиж
Босад, хораһар йовднж,
Ардаснь «зөөртэ» ирх
Адьютант яһсмби болж,
Цаг һартан хэлэж

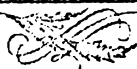

Царцад: «Уджана!» – гиж
Зака эс күцэснднь
Засхар түүг шиидв.
Харцһурсн кемлэ терзин
Хааһул хаадг адьютант
Эндр удсн учрас
Эврэн хаахар шиидж,
(Эс гиж Кнорред
Энд-тендэс оньдин
Хэлэсн күүнэ нүдн
Харлгдж ээдг билэ.)
Һартан пистулан атхж,
Һазаран сагар һарв.
Адһсн бийнь цогц
Агчмд киитнд даарв.
Адьютант иртл, седклэн
Аадрулхар эн, ода
Хаалһднь харһсн балһсд,
Хальмг хотн селэдэс,
Мууһин мууг үзж,
Муульта кевэр алгдсн
То уга евреймүдэс
Тонж авсн зөөрэн,
Нуувчинэр шуһуд малтсн
Нүкнэс һарһж авад,
Алтн кеерүл, шүдд,
Альхн деерэн тэвж,
Шамин герлд гилвкүлж,
Ширтж байрлад хэлэв.
Толһань өвдсн бийнь
Тоолж һээххлэ, – соньнар,
Негт нарт орчлн
Негжвчн дэжж олдшго

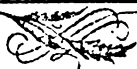

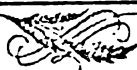
Эм эдлсн мет
Эдгж уурдг билэ.
Сувсн нүдтэ сиик,
Солң мет артрж
Мелмлзэд, толярн наадад,
Менрүлж зүрк авлна.
Агчмд Кнорре нүдэн
Аньж, тус өмнэн
Чикнднь эн сиик
Чичрж ассн күүкнэ
Чиндр цаһан, көркхн
Чирэ үзж маасхлзж,
Көндэхэр седхлэ – хоосн
Көндэ аһар харһна.
Будн өнгтэ чолута
Буһу һээхж, бас
Түүг зүүсн жөөлн,
Түнтгин бул мет,
Баһлцг өмнэн үзж
Базһхар бэрн гихлэ –
Саак хоосн аһар
Сарвлзсн хурһднь бэрнэ.
Ясн дотрнь үнртсн
Ярзасн алтн шүдд,
Яһдг-кегдг болвчн,
Ял уга зөөрт
Тоолж, көндэл уга,
Толһаннь экнд товчлна.
Зуг ял уга
Зөөр гидг болвчн,
Генткн өмннь герлтэ
Гер дотр эздүднь
Альдас ирснь медгдлго,

Аһарт дүрэрн торлзна.
Хоосн ки гиж,
Хооран тедниг көөж,
Эн хамг олсан
Эңкрлж, дотран Кнорре
Кедү күрнэ гиж,
Кириж медхэр таана.
Зуг урднь иим
Зөөр эс бэрсн
Эн эврәннь эсвдэн
Эндүрэд оркхасн сагна.
Альхнд бүклдэн багтм
Атхм алтн, сувсар,
Арһинь олж олзлхла,
Адгтан... насни туршарт
Дуту дунд уга
Дүүрн дүрклсн жирһлэр
Дурарн бээж болхиг
Байсч, дотран тоолад
Бахтнж эн инэв.
Дуршч һартк зөөрүрн
Дегд урмдж хэлэхлэрн,
Терзин хааһул арһул
Татгдж һаза заагрсиг,
Оһтр бууһар өрчэрнь
Орад зүркнднь тусдгар
Төвлсиг – оньһсн уга.
Тоолвринь «чис» гисн
Өшэни халун сумн
Өрчэрнь орад таслв.
Альхндан зөөрэн Кнорре
Атхж, гедргэн тусв.

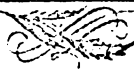
Гүрмтэ зэнг соңсн,
Һундл өгсн герүр
Гүүхэрн доктор Дитрих,
Өөрэн офицермүд дахулж,
Өөрдэд ирж йовад,
Негт серл орсншн,
Ноха дуудултха гив,
Төдглэтэ үүд һазаһас
Түлкэд чидлэр секж,
Герлтэ хора дотр,
Һаран өрчдөн шахж,
Гедргэн унсн Кноррег
Үзж, махлаһан авч,
Үүмж эн зогсв.
Толһаһан зээлж уйджаһад,
Тотхж, өкэс гиж,
Хумха, дунд хурһна
Хоорнд гилвксн юм
Үзн, эс үзсэр,
Үкс хэрү өндөж,
Өөрнь зогссн улсур:
«Өтрлж, һаза һарч,
Гериг нэрэр, төгэлн
Герлтхж шинжлэд хэлэтн.
Хортн... саглж тадн
Хошадар йовтн», – болв.
Харһу герлтхх панр
Хавтхасн һарһж, пистулан
Атхж, сагар кердг
Алхж, һазаран һарцхав.
Дитрих һанцхарн үлдн

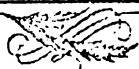
Дэknэс дорагшан өкэж,
Атхата үксн Кноррен
Альх секхэр седв.
Зуг, булалджах мет,
Зууньрж көшсн нудрм
Заагрулж альхан

делгжэхш.

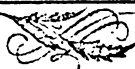
Уурлж Дитрих зуурлдж
Урмдж чидлэн һарһхла,
Өврж Кнорре күгдлэд,
Өндэс гиж Дитрихд
Өрэсн нүдэрн чирмж,
Өөлсэн медүлсн болв.
Үүмж сүрдвчн, жилв
Үлү чидлтэ болад,
Цаг бачм учрар
Ца-нааһинь тооллго,
Хурһдынь Дитрих тачкнулж
Хуһлад, альхинь делгж,
Атхата сувс, алт
Адһж хавтхдан дүрв.
Дитрихин хулха мел
Дигтэн орсн хөөн,
Һартан цаас бэрж,
Һазаһас салдс орв:
«Үүдн хоорнд кевтсинь
Үзж өргв», – гив.
«Болжана», – гиж зерг
Болһаж, дөрвлжн цаас
Өкэс гиж умшн,
Үмсн-тоосн болв.
«Үксн Кноррег биш,
Умшач, маңдурк бийэн

Өмнэн ода үзжэнэч.
«Өшэч», – гиж һаран
Тэвж үлдэсн партизана
Тодрха бичг далдлв.
«Маңһдурк бийэн... бийэн...
Маначас – гетэч...» – гиж
Дун угаһар Дитрих
Дотран ээмж санв.
«Үнндэн энд, гижгт,
Үкл альдас һархинь –
Девсн дор күлэжэнү,
Дер дорчн бээнү,
Кезэ, кен, яһж
Кениг алхнь медгдхш.
Өдр болһн гилтэ
Өңгэр төрүц давхш,
Эндр – эн, маңһдур
Энлхнь кемби?» – гиж,
Һазрт бийэрнь тонулсн
Гедргэн кевтх күр
Хэлэж, һашута ухаһан
Хээлж Дитрих гүүлгв.
Германьд гертэн үлдсн
Гергн, күүкднь сангдв.
Болв цугас бийнь
Бийдэн харм болв.
Хойр нүднэснь нульмсн
Халхарнь һоожад дусв.
Орж ирсн цергчнр
Ормдан һоорч зогсв.
Нүднэсн күчэр болвчн,
Нульмс һарһхар шахв.
Хагсу нульмсан арчхар

Хавтхасн альчур нарһв.
Нүднәннь булцгар зервк
Наадксиннь дүр хэлэж,
Диилвр бэрсн бээдлтәһәр,
Дитрих дотран деерлкж:
«Кемр маңһдур би
Кетрэд одсн цаглам
Кентн таднас түрүлкж,
Хусрнгар уульж, зовж,
Хавтхим, герим негжнэт?
Бээрндм орад суучкад,
Байран эрә дарж,
Үкәр деерм кентн,
Үгән уйдж келнэт?
Күлэжэнт?» – гиж санад,
Кулыж төгэлц харв.
Күн болһна чирә,
Шинжлсән чимк нуулго,
Ширтж нүдәри идв.
Дотран үлү үзж,
Дурго болсан нууж,
Деегүрнь нүл угаһар,
Күн болһн бийән
Күчтә цецнд тоолж,
Итклд орхар цугтан
Иләр ода зуһуджахинь,
Маңһдур үкх темдг
Маңнаднь заяч тэвчксиг
Медлго, һээр, бийән
Мөңкд эндр тоолж,
Мөлкж, көл долаж,
Меклж, хулхалж, өшәрж,
Модьрунар, чидл татуһан,

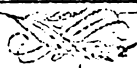
Мошкж доран дарж,
Негнь уульсн цагла
Наадкнь байрлж инэж,
Шуугата жирхлин базрас
Шулудж, шимтэ хамгинь,
Арнта болхла өңгэр,
Атхж чикх эдниг
Харж, игзэрлж, Дитрихд
Хах дурнь күрв.
Йо, дэрк, кемр
Йос энүнд өгхинь,
Йор-бор угаһар,
Ях гилго, тавлж,
Харһснанны, захас авад,
Хурц утхин ирэр,
Жөөлн, бүлэһн, эмтэхн
Жилвтэ нэрн судцта,
Ховдг цаһан мөөрстэ,
Хоолынь ээлтж ирэд,
Цальгрсн цусинь дусалго,
Цадтлан сорад шимх,
Цаңһаж цээлдүлсн дуран,
Йосн угадан һундж,
Ядхдан бийэн хаңһаж,
Чиихлзсн, сээмсрхсн эднэ
Чирэднь чирдж нульмх
Чидлтэ һалв дуран,
Өрэ дотран бэрж,
Өмсхж Дитрих зогсв.
Энүнд сана зовхнь
Энд уга болв.
Бээсн болхла – утх
Бэрүлж, наадксла эдл

Бийиннь хол зааж:
«Берк дуран тевчж,
Байрл», – гих билэ.
Төгэлң зогссн улс
Тотхж көшсн Дитрихин
Бээдлинь үзж цуһар:
«Баахн обер-лейтенантын
Үклд дегд зовж
Үүмж, холан цокжана.
Меекэ зүрктэ, цугтад
Мел һарлцсн эцкшн,
Килмжэн өгх саната,
Көөрк», – гиж санв.

О, күүнэ ухан!
Ода цагт бээдг,
Атомин чидл һазаран
Алдрдг арһинь таслсн
Хорһлжн зузан эрсэс
Хол батар чамаг
Һавлин нимгн ясн
Һазадас хааж далдлна!
Герин өөр, төгэлнд
Герлтхж шинжлсн улс
Хоосн, дэрин үнртэ,
Хагдсн гильз олв.
Ноха мөр авад,
Невчкн зуур йовж,
Олна хаалһд күрэд,
Ормдан үнрчлэд зогсчаһад,
Арһнь чилэд, хэрү
Ардагшан чирж, дарунь
Гемэн медсн мет,

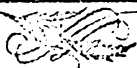

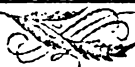
Һудыж сүүлэн хавчв.
Бүрисн нүдэр хора
Бүрткөж эргнд хэлэчкэд,
Дун угаһар гертэс
Дитрих һазаран һарв.
Бэргдсн партизанар
        дамжад,
Бээрн улс олзлад,
Кноррег алсн анднур
Күргх шинжүрин эклц
Һартан авсн хөөн,
«Һазр дорас чигн,
Бичг бичсн күүг
Би олхв!» – гиж,
Адьютантан өмнэн бэрж,
Аралдж герүрн адһв.

7

Ухан-сегэн уга,
Улан түүрмд кевтх,
Бэргдж Элстүр ирсн
Баһ наста партизан,
Кенэ кенинь медхэр,
Керглж Хожһра Манжиг
Доктор Дитрих бийүрн
Дуудулж кабинетдэн күлэв.
Теегин малчнр дундас
Түрүн ачллһнд күрсн
Эцкиннь нер олзлж,
Элстд зөвэр ик
Үүл даажасн Манж,
Үүмэтэ дэн ирж,

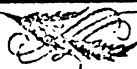

Үг биш, керг
Цаг нексн кемлэ,
Цергт олнла мордж,
Шаргад ирсн хортнла
Шахлдад, түрүн нүүрцхлэ, –
Шалвртан алдж ээхэд,
Һаран өргж орад,
Һарлцсн һазран урвла.
Урд ол таньдгарн
Урвач хортнд таасгдла.
Гүүхэрн гилтэ ирж,
Гүжрсн бээдлэн үзүлж,
Һаран цохурн өргж,
Һоорад ормдан зогсч:
«Хайль Гитлер!» – гиж
Хээкрж зака күлэв.
Даалһвран авн, эн
Дарунь түүрмүр гүүв.
Үүднэ нүкэр шаһаж,
Үзгдсн күн ода
Үксн-эмднь медгдлго,
Тээлүлж камерүр орж,
Тагчг болһаж хэлэжэхэд,
Таньн, хаһрад инэж,
Тэкмэн ташч байрлв.
Элстд ирхлэрн, Бадминд
Элгсж зогсдг һанцхн
Профессор Пашков өмсдг
Плащинь, салврха бийнь,
Дөрвлжн хар эрэгэ
Дотрарнь Манж таньв.
Хэрүдтэн, сээнд үзгдхэр,
Хажиж герүрн орад,

«Улан баһчудын» шидэнэс,
Удан хээлго, дарунь
Хурһндан нульмж адһад,
Халхсинь эргүлж хэлэхэд,
«Төрскэн харсий!» – гисн
Тодлгдсн шүлг олж,
(Бийнь түүнэ тускар
Буульж магтж бичлэ.)
Шуулад хавтхдан дүрн,
Шулудж Дитрихүр гүүв.
Бээсэн, медсэн шавхж,
Барсин Бадмин тускар
Соньмссн Дитрихд һарһж,
Сөөлнкэвр дууһарн Манж,
Кесгинь деернь немж
Келж, чирэһинь хэлэв.
«Таасгдву, угай?» – гиж
Тагчгар дотран санв.
«Дэкэд, тодрхаһар», – гиж,
Доктор улм гүжрүлхлэ,
Байрлж: «Комсомольск
билет

Би түүнд бэрүллэв!
Үнн!» – гиж келчкэд,
«Үлүлчкв», – болж ээв.
Һанцхарн үлдж, Дитрих
Һартнь орсн зэңгс
Шүүж, хойр өдр
Шалһж, Бадмин дүр,
Зэңгсиг эңг-эңгэрнь
Залһж, ухандан босххар
Зүткв-зүткв – болжахш,
Бөрлдэнд орсн салдсмуд

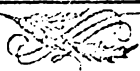
Бадмиг шуд йосн
Баатр кеж зурцхав.
Хожһра Манжин үгэр
Хэлэж цугинь диглхлэ –
Эцкэсн келтэ Советд
Эн дегд дуршч,
Бэрлдэни һалд баатр
Болх йосн уга.
Эврәннь кирцәһәр тоолж,
Эндүржэхән Дитрих медхш.
Болв Манжин үг
Болһаж соңсч, Бадмар
Эврәһән эс кеввчн,
Экинь эргүлж, жөөләр
Эклж күүндхәр шнидж,
Түүрмүр эмч йовулж,
Түрүн өдрт хотын
Сээнэс күргж асрж,
Савн, альчур өгч,
Догшрлго бэртхэ гиж,
Дораһур зака өглэ.
Һартан пистул бәрсн
Һурвн салдс Бадмиг
Дундан авч, сагар
Дитрихин кабинетд орулв.
«Һартн!» – гиж теднд
Һаран доктор заңһв.
Харһлт дотран күлэсн
Хойр хортн нүүрцж,
Ноолдх бөкнр мет,
Нег-негән шинжлв.
Хурачксн стол деер,
Хальмг газетин өөр,

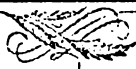
Бичкн махсч аңшн
Бел кечксн «парабел»,
Хот сурсн мет,
Харлж гилвкэд кевтнэ.
«Не, менд!» – болж,
Негт эвцн гижэхшн,
Хусрнгар инэсн Дитрихд
Хэрү уга. Тагчг.
«Нерэн келтн», – гисн
Неквр Дитрих тэвб.
Толһаһан зээлж, Бадм
Тагчг ормдан суув.
«Тана нер-уситн,
Таньл-үзлитн цугтнь
Би меддүв. Итктн.
Болв... Бийэстн соңснав...
Күлэжэнэв», – гиж

мөшкэч

Күлцнгү бээдл һарһв.
Хэрү уга. Дитрих
Халж догшрл уга:
«Таньлдх кеммдн ирв.
Та соңсснчн болхт,
Би – доктор Дитрихүв.
Берлинд номин халхар
Дээнэ өмн көдлжэлэв.
Дэн! Дэн! Намхндан
Гер-бүлтэһэн хамдан
Гертэн суух улс,
Мини насла эдл,
Медэтэн бийнь, тана
Эжго теегт ирэд,
Энд үкл үзнэвидн.

Эврэннь тускар келв,
Эклтн та...» – гиж
Эвлсн дууһар сурв.
Зуг урдкарн урлан
Зуусн партизан тагчг.
«Не, тиим болхла,
Намаг болһаж соңстн.
Танас нанд юмн
Төрүц керго. Үлгүрлхд,
Барсин Бадм эсийт?
Барт тана шүлг
Бас умшлав. Билгтэт.
«Төрскэн харсий» гисн
Тана шүлг дор
Басңга Баатр биш,
Байрон, Шиллер, итктн,
Гётен бийнь ичлго
Һаран тэвх билэ».
Бэрчкскн бээдлтэһэр Бадмин
Барлата шүлг авч,
Хулхачиг хулхалсн юмтань
Халунднь илдкчкскн мет,
«Улан баһчудта» маасхлзж,
Уралан ишкж өөрдв.
Хэлэлһжэһэд инэһэд,
Хэрү ормурн күрн,
Хар гилвкскн пистолет
Хайсн газетэр даргдсиг
Бадмин нүдн даслгар
Бэрж, айстан товчлв.
Зуг урдкарн эн
Зууньрж тагчг суув.
Хавтх дүүрн мөңгнэс

Хармнл уга, үүрмгинь
Көсрэ һарһсндан һундшго
Күүнэ бээдлтәһәр, мөшкәч
Тагчг суусн Бадмиг
Төрт эс авсар:
«Цааранднь соңса бээтн.
Цаһан саната профессорин
Белг өгсн плащ...
Болжий?» – гиж Дитрих
Босад тачкнж инэв.
Өмэрэн-хооран Бадмур
Өөрдж өкәж хэлән,
«Цаг бээнэ» гисңшәр,
Цогцан тинилһж йовдңв.
Үнинь келхлә, Бадм
Үүмж дотран өврв.
Дамшлтта доктор өврсинь
Дарунь бәрж тодлв.
«Эклжәнэ... чамас болхинь
Эврәһәрн келәв», – гиж
Сансн санаһан бултулж,
Саакарн, ус балһсншң,
Суусн Бадмур хэләж:
«Бийнь Әәдрхнд залрчкад,
Баһчуд мекләд алжах
Сән-Зүрктин тускар
Салвчхар таниг бээхшив.
Болв тертн, итктн,
Бирдәс даву бирд!
Эврән цаас орулад
Эцкитн хаһулад алчкад,
Көвүһәрнь бийән
харсулснас

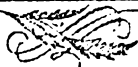

Күчр мек бээхий?
Баһ насн! Генн насн!
Байр! Дурн! Дэн.
Хэлэц таалсн күүрг
Хрусталь мет, дуриг...
Хэлэлтн! Немш дундчн,
Хальмг эн сээхлэ
Афродитин нер лавта
Авх бээснь ил!
Алгдв, көөрк, алгдв!
Тана эңкр иньг
Тамаран зург», – гиж,
Һундл төрсн бээдлтәһәр
Һурниж, Дитрих папкас
Алгдсн Тамаран зург
Авад, Бадмин чирәһүр,
Маңна, нүдн, амна,
Махмуд болһна сольлт
Шинжлж, яһдыж гиж
Ширтж, алдшгоһар харв.
Зовсн зовлңгинь үзж,
Зүркнь байрлж биилв.
Экн түрүн Дитрихин
Эгзңсн дууһар келсн
Үгиг Бадм төрүц
Учртан авсн уга.
Болв неринь келэд,
Бас цааранднь... плащ...
Зәңг угаһар бүләсн
Заагрж хольжсн эцк...
Салһж йилһж келсн
Сән-Зүрктин нерн...
Альдас Дитрих медсмби?

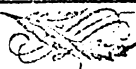

Аш сүүлднь... Тамара!..
Бадмин толһа эргж,
Батлж стуласн бэрж,
Үг алдхасн ээж,
Үүмж ормдан суув.
Энүнэ келсн тоотыг
Эс иткдг арһ...
Арһулд... бийэн бэр!
Алдад авгдад одвзгоч!
Элст эс меддгэс
Эн ю келв?
Сэн-Зүрктин туск
Санад һарһсн худлуй?
Сэн-Зүркт... түүнэ
Нерн энд кенэс...
Не, медгдвэ... медгдвэ...
Урд намаг таньдг
Урвачин көдлмш болвзго?
«Болһа!» – гиж дотран
Бадм бийдэн закв.
Зуг үзүлсн Тамаран
Зург уха авлж,
Харһу сөөһэр күн
Хар дарснас серж,
Агчм хооранд бийичн
Алн гижэсн ээмшг
Зүүдн бээсинь медснэс
Зүрктн төвкндг мет,
Серүһэр ода Бадм
Серхэр седв. Болв
Бээхин бэрэнэс дальтрдг
Бээрн уга зокал
«Батрх кергтэ», – гиж

Бадмд дэknэс закв.
«Батрх? Батрад яахв?
Андн болсн фашистэс
Авр күлэхв? Сурхв?
Аль ода деерэн,
Арнта бээсндэн дэврэд...
Дэврэд?.. Эрлн, болж...
Дээвлж йовдг бээж,
Күүнэ цус шимж,
Күрдэж тешкэсн офицерлэ
Денцнэв гисн – көсрэ,
Дими ухан», – гиж
Дун угаһар партизан
Дотран гүвдлдж санна.
Хэврһин зовлң үзхлэрн,
Хөвтэһэн медж байрлдг
Дитрих бахтж тагчг:
«Дигтэн оржана!» – гиж,
Өшэтнэ улан зүрк
Өрчэрнь орад хаһлх
Сумн мет чидлтэ,
Сүүлд үлдэсн арһан
Олзлх кем мел
Ода ирчкснд тоолж:
«Үг алдвзгов гиж,
Үнндэн бийэсн ээсн,
Бийэсн ээсн баатр,
Бадм, соңстн цааранднь,
Эргндк эмтнэс биш,
Эврэн бийэсн ээдгиг
Буульмжта кевэр дасхсн,
Большевикүдин худл, та
Баһ наснасн шиңгэсн

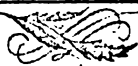

Комсомолец күн болад,
Кетрэд одвчн нерэн
Будшгов гиж санжанат.
Болв нег илв
Би үзүлсв», – гиж
Босад, Бадмур хэлэж
Метклдэд, наадсн көзрт
Мөрнь гүүжэх күүншн,
Һартк көзрәс нань
Һазр деер бээхиг
Мартсн мет, ода
Маш ик алдг
Кежэхэн медлго Дитрих
Кабинетәсн адһж һарв.
Төрүц дун уга
Тагчг суудг болвчн,
Нүднәсн фашист-мөшкәчин
Негчн көндрлт алдлго
Нег мөслсн Бадм
Иим йовдл учрхд
Ицх биш, нам
Иткшго билә... болв
«Дашрун иим йовдл
Дәкж иршго!» – гиж,
Бичкн махсч аңшн
Бел кечксн «парабел»
Газет дорас сөңглж,
Һартан авн шулудж,
Хавтхдан шурһулж дүрн,
Хәрү стулдан суув.
Дарунь орж ирэд,
Дитрих орман эзлв.
Негхн минутын зуур

Ноолдх хойрин арh
Сольгдсинь эн медлго
Саак кевэрн маасхлзж:
«Комсомольск билет бэрүлсн
Командиртэһэн мендлтн», –
гиж

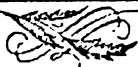
Үүд заалһнлань, тендэс
Үкс-үкс алхж,
Шин офицерин хувцта,
Шухтнсн боокс хоста
Хожһра Манж хоорч:
«Хайль Гитлер!» – гив,
Агчмд биш, агчмин
Арвна нег хүвд,
Алдр Ленинэ зургта
Ачллһнас ик ачллһ
Андһар авч бэрүлсн
Тиигхдк Хожһра Манж
Тодлврин тольд үзгдв.
Тодрха зэнгс Дитрихд
То угаһар өгсн
Урвачиг үзэд, Бадм
Уурлх биш... байрлв.
Хавтхасн пистолет сөңглж,
Хойр хортнур төвлж,
«Хальмгин нер һутасн
Хожһра Манж, соңс!
Һээд һарсн чини
Һар күрсн комсомольск
Билетэн чини цусар
Би цеврлнэв!» – гиж
Хаһад, ормднь унһаж,
Хамхл болсн Дитрихд

Хойрдгч суминь орулв.
Хая биш эндэс
Халһна э соңсдг
Үүднэ цаадк цергчнр
Үүмж-хээмжэхмн уга,
Амнасн цус һоожулж,
Алс туссн Манжур
Дэврж, килнцнь күцсн
Дитрихүр хэлэж Бадм:
«Нег сумнь – бийдм,
Наадкстнь – эзн олдх!
Уралан!» – гиж үүднүр
Өөрдж йовхлань, дигтэ
Өмнэснь угтж орсн
Офицер Бадмин халһнас
Ормдан гедргэн унж,
Нурһарн үүд татж,
Немшмүдт юн болжахинь
Нүдинь секж үзүлв,
Һавшун негнь үүдэр
Гранат дотаран шивв.
Баатрарн туужд орсн
Барсин Бадм бөкв.

* * *

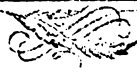
Алдр Төрскнәннь аһуд,
Ахнр, дүүнриннь даранд,
Менд Хальмг таңһчиннь
Мандлгсн хотл балһсн
Элст дунд бээх
Эргин ташудк бумб,
Жилин эргцд эмтн

Жигтэ сээхн каңкнхн
Цецгүдэр гүрж белдсн,
Цевр седклэс үүдсн,
Титмс тэвж кеерүлж,
Тевчсн седклэн үзүлнэ.
Мөңк төвкнүн нөөрэрн
Маанрас салж унтсн,
Иргчин хөвин төлө
Ицж насан тэксн,
Үкл уга жирһлин
Үлмэд зөргэрн орсн
Баатрмуд дунд, тенд
Барсин Бадм кевтнэ.
Өөгүрнь давсн улс
Өкэж теднд сөгднэ.

1957–1974 жж.

ШАТРЧ

Михаил Талин келврэс

*«Дигүүр (симметрийүүр) зүткэли
күмни ухаллына дуту».*

Философин келснэс.

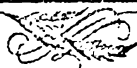
*«Оньг бийүүрн унгахин төлөд
таалын (гипотез) күцц адта биш».*

Физиикин келснэс.

Делкэн шатрчнр дунд
Деед орм эзлх
Дөрлдэнд орлцна гисн,
Нигт билгэрн йилһрсн
Нер туурсн Ботвинниклэ
Нер булалдна гисн,
Кедү түрү йовдлынь
Кен болвчн медх.

Нарт-делкэн чемпиона
Нер авсаннь хөөн,
Невчк шатрас амрхар,
Шатрчнрас чидлтэ гисинь
Шүүсн ухата Таль
Сансн санаһан күцэсн
Седкл санамр герүүрн
Сергхэр хэрж ирв.

Толһаннь экэн шатрас
Төвкнүлж, бульчнгинь
сулдххар,
Таль цөөкн өдрт

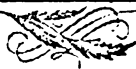
Талдан кeргэр соньмсв.
Болв кемр седкличн
Бүклднь жилв эзлхлэ,
Тоолврин бат шиидврэс
Тер жилв чидлтэ.

Олн үүрмүд-иньгүднь
Онц бийэрн йөрэхэр
Нежэдэр герүрнь ирж,
Невчкн зуур күүнднэ.
Цааранднь... урдк кевэрн
Цээһин дару шатрин
Битк тэвэд, урдкарн
Билгэн сөрж наадна.

Бичкнэсн авн хамдан
Биткин аһуд өссн,
Ончта эмч-психиатр
Ода шатр наачаһад:
«Миша, сурсв чамаг,
Мини үүлд дөңнич,
Шатрас көлтэ гемтсиг
Шүүһэд, эдгэхднь дөңнич!

Арвн долата, көөрк,
Алдр шатрчв. Кезэнэ
Морфи, Алехинлэ наадад
Мадлдг билэв гинэ.
Энүг гемэснь эдгэх
Эмин сэнь– шүүлһн.
Дөңнич!» – гиж эмч
Дэкнэс эрж сурв.

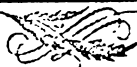
Тагчг соңсчаһад, Таль
Таш хаһрад инэв:
«Эврэн бийчн шатрин
Эрдмэр урн нертэлмч!
Тиигжэхэд чини келсн
Тер көвүг шүүхд
Би кергледү?» – гиж
Бас хэрү сурв.

«Нанд шүүгдхш», – болж
Наадн угаһар эмч
Үнэн һарһж келэд,
Үүриннь зөвшэл күлэв.

Өврсн нүдэр Таль
Өөрхн иньгүрн хэлэв.
«Нааднав», – гиж келэд,
Нийһиннь седкл төвкнүлв...

Тагчг, төвкнүн, эвтэ,
Терзнь һазаран секэтэ,
Цецгүд тэвэд кеерүлсн
Цевр эмчин кабинетд
Столын ца Таль
Соньмсч шатрчиг күлэв.
Үүрәсн соңссн хамг
Үндән энүг өврүлв.

Эмнжэх көвүһән дахулад,
Эмч орж ирв.
Утулң ухата чирэд
Улңхгдсн хурц нүдэрн
Цәс гиж, негт
Цәкллһн метәр Талиг

Мисхлд ивтлж, көвүн
Мендлж, харан өгв.

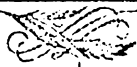
Ардагшан кеж самлвчн,
Арвасн шүрүн үсинь,
Үал цацсн мет,
Гилвксн хойр нүдинь,
Нэрхн ут хурһдынь
Нүднәннь булңгар шинжлн:
«Бээдлнь – Паганини», – гиж
Бахтж, Таль санв.

«Тергн угаһар наадхв?
Темән угаһар наадхв?
Дамнхар бээнэ гиж,
Дими бичэ сантн.
Нанла шатрт тесхнь
Нарт-делкэд уга!
Күмнд, шатрин халхар,
Күңклнь – бив!» – гиж

Бийинь шинжлсн Талюр
Болһаж көвүн хэлэв.
Темэ терг хойриг
Түлкэд, хооран һарһв.

«Зокал эвдхмн биш,
Зогсг!» – гиж бодмудыг
Хэрү түлкж тэвэд,
Хэврһэс эмч орлцв.

Биткд орм-ормарнь
Бодмуд залчксн хөөн:
«Цаһанар эклсн олзтаг

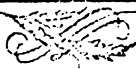

Цецн шатрчнр заала.
Гиичиг тевчий!» – гиж,
Гиигн һарарн көвүн
Цаһан бодмудыг эргүлж,
Цааран Талюр кев.

Тагчгар, дун угаһар
Түрүн йовдлан уралан
Түлкж, хойр алхулж,
Таль наад эклв.
Теегт зурм меннсн
Тарвжин догшн хэлэцэр
Харн, марһжах көвүн
Хар көвү түлкв.

Наадн эклснэ хөөн,
Нээмн йовдл кечкэд,
Нарт-делкэн чемпион
На-цааһинь йилһхэр
Тогтнж, зөвэр ухалж,
Тоолвр дотран кев.
Эклц мууһинь медж,
Эн ясхар шиидв.

«Иим бээдл гент
Ирж, биткд унву,
Көвүнэ «күңкл», аль
Көдлж бийэн һарһву?
Шинжлий!» – гиж Таль
Шилтж, тоолвр тоолв.
Наадна бээдл шүүж,
Нэрн ухаһар шалһв.

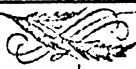

Шатр наадлһна йосар
Шалһж, көвүнэ йовуд
Шинжлж, ашинь диглхлэ,
Шин хаалһ йилһрнэ.
Тодлврт эс бээх,
Теорийд төрүц уга,
Йос эвдсн, соньн
Йовуд эн кенэ.

Эклцэс давад, дундд
Эднэ бэрлдэн күрхлэ,
Нарт-делкэн чемпион
Нааднд шүүгджэхэн медв.
Ботвинниклэ наадснас үлүһэр
Билгэн хурцлж, күчлүлж,
Көлсн маңнаһаснь һартл,
Көндрлго Таль ухалв...

Цаг түдсн уга.
Цаһанар наачасн Таль
Маһд уга дарунь
Мад авхан үзв.
Эврәннь хааһан инэж,
Эн хэврһшэн кевтүлв.
«Шүүгдв», – гиж һашутаһар
Шуукрж орж өгв.

Эмнлһнд бээсн көвүн
Эн нааднд шүүсэрн
Байр кеж, дотран
Бахтсн бээдл уга
Һольшг бэрцин йосар,

Һундл хэрүлхэр, Тальд:
«Минийнэр – тана наадн
Му биш», – гив.

Тагчгар толһаһан гекж,
Таль шатр тэвж:
«Дэкэд нег наадый,
Давтад хэлэй», – болв.
Күмсгэн өөдэн өргж,
Көвүн мусг инэв:
«Күңклиг шүүхэр бэнт?
Күслтн буульмжта!» – гив.

Сээхн диилвр көвүг
Санамрдулж, наадынъ сулдхв.
Эрвжго нег эндүһинь
Алдлго Таль бэрв.
Арслн метэр, көвүн
Арһан олзлж бэрлдв.
Бээсэн һарһж, чемпион
Бэрлдэнд эрэ диилв...

Көвүнэ чирэ харһурч,
Көөрк, атысн болв.
Ду тасрж, тагчг
Дор ормдан көшв.
Эмч Талюр зааж:
«Эичн «күңкл» шатрч,
Дөрлдэнд одахн авсн
Дөрвдгч эклцин разрядта!

Капабланк, Морфиг шүүсн
Күңкл шатрч, чи
Кенд ода шүүгдвч?

Кенлэнь чигн теднэс
Чи наадад угач,
Чидл чамд тату!
Тер эндү ухаһан
Толһаһасн кө!» – гив.

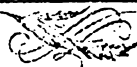
«Худл! Худл! Худл!
Хуурмг һарһж ода,
Эврэннь эрдмэн батлхар,
Эмч чамаг меклжэнэ!
Бичэ түүг итк!
Билгэрн чи йосн
Күмнд нерн болх
Күңклч!» – гиж Таль

Хээкрх дуран дарж,
Халучрхж эмчүр хэлэв.
«Иим йовдл үзж
Ичжэнэв», – гисн бээдлтэһэр,
Чирэнь улаж, махмуднь
Чичрж, халу дөрж,
Өсрж ормасн босад,
Өтрлж үүднүр алхв.

Үүрнь ардаснь бас
Үүмж адһж ишкв.
«Энчн гемтэ, мед,
Эдгэх кергтэ, итк!
Худл келсм – эм,
Хэрнь бичэ өөл...
Шок...¹ кергтэ!» – гиж
Шоглсн бээдлтэһэр инэв.

---

¹ Эмчнрин үг, уха алдулх гисн ачта.

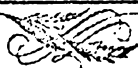

Таль хэрү өглго,
Тагчгар герүрн хэрв.
Бийнь хоома һарһж,
Бичкн күүкд мекллһнд
Һаран будсншн, седкльн
Һашу дүрж харль.
Аштнь шатрч көвүн
Алдр болхиг иткв.

Хөөннь, зэрмдэн, эмчлэ
Хая үзлцсн цагларн,
Олн үг келлго,
Одак шатрчин тускар
Сурхла, эмч мусхлзад,
Суг гиж инэһэд:
«Эм дөңнв. Көвүн
Эдгжэнэ», – гиж келдмн...

...Нег сээхн өдр,
Нарн үд алднд,
Олн шатрчнрин сурввар
Ончта Риган садт
Һучн зурһан күүнлэ
Һанцхарн Таль наадв.
Дараһарн суусн улсиг
Дамжад, цуһараг шинжль.

Нээмдгч биткин өөр
Нээһэн олж суусн
Баахн көвү харж,
Байрлж, өөркстэн үзүлв:
«Итктн, намаг лавта
Ирс-тирс кеж

Тараж, шүүх көвүн
Тер!» – гиж заав.

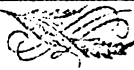
Эмч-психиатрин өрэд
Элдү сээнэр наадсн
Өвчтэ баахн көвүн
Ода эдгэд ясрж.
Нүднь гилвкдгэн уурад,
Нүүрнь наадксиг дураһад,
Үснь эвтәһәр самлгдсн,
Үлгүр болм бээдлтә.

Онъган өгч наадхар
Олнас түүг йилһж,
Негдгч биткүр Таль
Наар гинһүлж суулһв.
Эркн биш тодлж,
Эн биткиг онцлж,
Ухандан бәрхэр шиидж,
Уралан эклж йовв.

Негдгч биткүр әмтн
Нүдән өгч хэләлдв.
Хуучн теорийин дегтрүр
Хулхаһар көвүн шаһав.
Умшчаһад, хэрү йовг
Ухарлыг бээдлтәһәр кев.
Өөрксүрн селвгцсн бээдлтәһәр
Өндс гиж хэләв.

Тав-зурһа дәкж
Таль әмт эргчкәд,
Негдгч биткин өөр
Невчк уха туңһав.

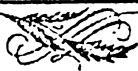
Мусг гиж инэчкэд,
Мөрэн өмөрэн хайн,
Дарук шатрчур алжж,
Дааврта йовг кев.

Иигтл-тиигтл хэрү
Ирж, Таль күлэв.
Байрлсн бээдлтэһэр көвүн
Бэргдсн мөр идв.
Берсэн инэж немэд,
«Белг» Таль өгв:
«Мад», – гиж даруны
Маасхлзж, көвүнүр хэлэв.

Эргэд наадкслань наадн,
Эмчин тускар ухаль.
Эклж наачахла, чидлэрн
Эмч көвүг эдлцүлж.
Күндтэ номин нилчэр
Күнклэс түүг эдгэж.
Урсч, үүмж, Таль
Уульх дуран бэрв.

«Кен медхв, төгэлнд
Кедү иим күнклмүд
Эвтэ мана арһар
Эдгэгдж, цугла эдлцсн?
Күнкл... аль йосндан
Күмни тогтсн хэлэц
Эвдсн гемви?» – гиж
Эндр Таль санв.

Нарт-делкэн чемпионла
Наадсан хөвд тоолж,
Баахн көвүн шүүгдвчн,

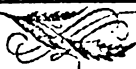
Байрлж ормасн босв.
Жигтэ эндр өдр
Жирһлднь одахн үүдэсн
Элдү гүн номта
Эмчд ханлт өргв.

Тиигвчн... уханднь ондан
Талин бээдл босч,
Торс гиж нег
Тодлвр үүдж зогсв...
Зүүдмби, аль хоосн
Зервк ниссн сананви?
Зуг орль-һарляр
Зүрк үзгдл хорсхна.

Негт жирһлдән күцсн
Неквртэ ик күслән,
Орчлң бийэРН дүүргсн
Ончта цевр дуран,
Генткн неринь мартж,
Гееснэ һашута уудьвр
Хумсарн чеежинь маажад,
Хоолынь догшар боов.

Дүрклсн байрар шуугсн
Дүмбр садын аллеяР
Көлиннь алхцан икдүлж,
Көвүн герүРН адһв.
Олн зүсн чирэтэ,
Онһхла: нег дүртэ,
Олн заагт көвүн
Орад, оньдинд геедрв.

1970 ж.

ТӨӨРСН ГЕРЛ

ӨДГЭНИН ЭКЛЦ

Көк теңгү дор
Күмнд
    манас үлү
Байн, зөөртэ һазртань
Бөөхтөнъ
    лавта уга.
Сахалинэс
    Брест күртл
Санаһарн нисч хэлэхинь,

Һәрд шовун
    үндән
Һурв дэж өндглед,
Һуужмул зууран өскөд,
Нөг бийэснь эрә
Наадкурнь күрм –
                    аһу
Нүдндм тодрха үзгднә.
Болв тегэд юңгад
Бидн
    жилэс жилд,
«Диилвидн!» – гисн дууһарн
Дутуһан дархар зүткнөвидн?

Кезэнә буудя, махар
Күмнд нер туурсн,
Талдан орн нутгуд
Тежәж
    хулд кежәсн

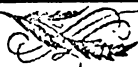

Бидн,
    юңгад ода
Бийэн эс тежэж,

Америк, Канад ордудас
Алтан үзүлж, ичлго
Альхан делгж хот:
– Ас! – гиж сурнавидн?

Диилсн революцин хөөн
Давсн жилмүдин туршт,
Мах, тос, шикр
Магазинд ховр учрас,
Төрскэн хотар теткх
Төриг
    деед тэвнэвидн?

Урд
    хол бишт
Угаг бээхд зарлад,
Уужм һарад уга
Уршг һашута цагт,
Уханасн холагшан көөдг
Утхга төрмүд ода
Тээлврэн некж оларн
Тодлврин хорша сиичнэ,
Өңгрсн цагин йовдлмуд
Өвдкэж седкл сегсрнэ,
Өдггәһүр тедн дэкнэс
Өөрдж,
    урдкарн эмдрж
Өмнм ирж зогсна.

Бичэ тедн туужд
Бийэн давтгха гиж,
Би бодлж
сансан,
Цагин холыг дуудж,
Цааснд бээдлинь зуржанав...

Өдгэ баһ улст
Өңгрсн туужд хүврсн,
Цуста зовлн үүдэсн
Цага ээмшг болсн,
Зугл тиигвчн тер
Зовлнгиг нурһндан ачсн,
«Цал буурл сахлта
Цаһан өвгд» маанрт,
Ода күртл зүүднд
Өцклдүр өдршн орад,
Өсргж орндгас босхад,
Өр хорсхаж өвдкэхэд,
Һашута, һундлта, геннтө
Һучдгч жилмүд санулна,
Эндрин
түрүн үндсн
Эклж,
тенд төрнө.

* * *

Хүүвин йосн батрад,
Хөв угатынрт өгснэс
Арвн һурвн жил
Ард үлдсн болвчн,
«Өндр улан тугиг

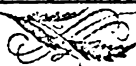

Оһтһуд күргж киискэд»,
Байн, нойн гидгинь
Бахлураснь авад базһвчн,
Хальмг хотд эргндэн
Хуучарн гилтэ бээцхэлэ.

Арһтань малан өскэд,
Аду эс бэрвчн,
Ядхдан һучн-дөчн
Яман, хөн, үкр,
Дөрвн-тавн мөрнэс
Давулад, тооһинь үлүлж,
Хала деевртэ гертэ,
Харчудын тоод бээвчн,
Нойн, зээсңгин тохмас
Нерэн эс эклвчн,
Зуна көдлмшин гүргүд
Зэрмнь кү нээмэдлэд,
Арһтаһан эмтнд үзүлжэх
Акадл цаг билэ

* * *

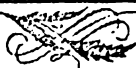
Боова байн болхла,
Бүкл зун хөөтэ,
Зурһан татдг мөртэ,
Нээмн саадг үкртэ,
Зөвэр элэд һазрта
Нертэ өвгн билэ.
Хотнаһн, күн болһн,
Хоорндан кен-негнәннь
Хол-өөрхн төрлинь,
Хамаһас ю авсинь,

Долан үйинь шүүж,
Делгэд келж чадмар
Толһаннь экнд бэрж,
Тодрха кевэр келдмн.

Боова байна дү –
Богла өвгн болхла,
Хотнд дүнцм уга
Хоосн угатя билэ.

Учрнь юундв гихлэ,
Уухд дурта төлэдэн,
Залхуһин герт түлэн,
Зальгдгин герт хот
Уга гиж келдгэр,
Уужмд, өөрхнд туурла,
Үрдүднь нам ядхдан
Үстэ цэ ууж,
Бичэ өлстхэ гиж,
Бичкн дүүдэн ахнь
Саадг үкр заахла,
Сэн залу түүгинь
Орс селэнүр тууһад,
Өдрин бийднь хулдад,
Ормасн бослго уучкад,
Дотр цаһан шалврта
Дээвлэд бүдрж холас:
«Бидн, угатьнр, һөөлгдсн
Баячудыг токархвидн!» – гиж,
Амндан орсар хээкрж,
Ахан му келж
Аашсинь хотн үзж:
«Андржана!» – гиж гемшэдмн.

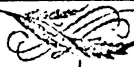

* * *

Туужд сүртэһэр тодлгдсн
Тер күчр цагла
Олна жирһлин жисэ
Ондан хаалһар залсн,
Аацнь хөөннь илдкгдх,
Ачта шуугата хург
Ик Дөрвд нутгин
Иньгллт хотнд хурла.

Шорвин кецэс кезэнэ
Ах-дү нойдуд
Шо хайж нээрэд,
Алван хувасн хөөн
Нааран ирсн бүлмүд,
Нииһэр
    шин бүүрэн
Ицж хотнахн йөрэхэд,
Иньгллт гиж нерэдсмн.
Хург эндр толһалх
Холас ирсн залу –
Улан кенчрэр бүркэтэ
Утулң столын ца,
Сельсоветин ахлач Муука,
Седң сеглэтр Дуука,
Хотндан нертэ партизан
Хамр уга Манж,
Нань чигн цөөкн
Нер туурсн угатьнр,
Геснь оньдин хоосн
Герэрн дүүрн үртэ,
Зуг көдлмшэс болхла,

Зулж хол йовдг
Теднэ тоод Богла
Тоомсрта сүүрт сууцхала.

Олна хург хурдг
Ор ханцхн гернь,
Шуугж бичкдүд сурдг
Школ тиигхд билэ.

Өвгд, эмгд, залус
Өөрхн, холас цугтан
Шүрүтэ зар соңсч,
Школур адһж ирлэ.

Толһа диинрм дүнгэ
Тэмкин нигт утанд
Деерэс ирсн залу
Дууһан чаңһаж келв:
– Кемр хургт ирсн,
Күндтэ үүрмүд, таанр
Хуучн авъясин авцар
Хурлд ирсн болхла,
Тэмкин утаһар хурлыг
Тамд хүврүлшго билэт.

Школ гиснтн болхла,
Шажна хурлас даву,
Күмнд ик туста
Күндтэ һазр болдмн.

Төр учрас энд
Тэмк татдган хайтн.
Төр эклхэс урд

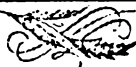

Танд келхм – тер.
Нааран таниг дуудулсн
Нутгт холлгч төр
Онъган өгэд соңсч,
Оларн хүүв кеһэд,
Мел ор һанцхн
Мини келсиг батлх,
Шүүж нань олдшго
Шиидвр һарһхитн суржанав.

Цагин хөвэр төрсн,
Цецн хурц ухата,
Цуг күмни сә
Цань угаһар хээсн,
Маншң хар толһата,
Магтал болм бэрцтә,
Келн-улсин һанцхн
Көтлврч үр Сталин
Уга кеж баячудыг
Уңг-үндсинь таслж,
Олна цус шимж,
Олсн мал-геринь
Хэрү олнд орулад,
Хээртә колхоз бүрдәх
Заавр өглә, – гиж
Залу хээкрж соңсхв.

Әмтн энүнә келсиг
Аңрж таассн мет

Деер суусн ахлачнриг
Дураж, альхан ташв.

Цааранднь ямта элч
Цагин бээдл цээлхж,

Ялж мектэ хортн
Яду улсиг дажрж,

Теднэ цус шимж,
Тешкэж өөк бэрэд,
Кишгэн эдлжэснэ тускар
Килүрхж тер келэд,

Сүртэ хэлэцтэ суусн
Сельсоветин ахлад үг
Өгэд, харарн занһж,
Ормаснь түүг босхв.

Үргсэр тернь өсрж,
Урд бел кечксн
Цааснд бичэтэ нерд
Цөврүлэд зарлж умшв.

Арһта гиснәннь
хотнас

Арвн хойр күүнэ
Нерд келснэ хөөн,
Наадкснь

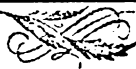
эврәнэн күлэлдэд,
Тоомсрта эн улсин
Тоод орвзгов гиж,
Дотран меңсч суутлнь, –
Дэрг тус болг!
– Эн классов хортд
Эндр өдрэс авн

Дугу хөвин заяһар
Дууһан гееж,
        олна
Тооһас нерднь хусгдж
Туугдхмн! – гиж хээкрв.

Кен теднэ дундас
Кезэ,
        ямр гем
Һарһсинь
        күн болһн
Һаза дотайинь эргүлж,
Бодл дотран кеж,
Будн болж суув.

Ахлач келсэн ухалж
Әмсхж суусна хөөн,
Аһар невчк тогтнж,
Әмтн тагчгрсн болв.
Зуг нег агчмд
Зөргтэ түңшүр ахлачд
Хургт цуглрсн улс,
Хүүвин йос татад,
Энүнэ келсн үгиг
Эркн биш ода
Чик гиж оларн
Чинринь өргж эс
Батлснь таасгдл уга,
Бодлж дотран уурлв.
Түдл уга дарунь
Толһаһан өөдән өргж,
Хургт суусн улсиг
Хэлэцэрн бурһудж шарад:

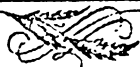
– Эн дааврта төрэр
Эклж келхэр седжэхнь
Һаран өргтхэ! – гиж
Гилилдсн улст закв.

Ус балһсн мет
Улс тагчг суув.

Тиигснь эвго болад,
Түрүн болж үг
Хамр уга Манж
Хургт келхэр босв:
– Улан цусан бидн
Угатынрин төлэ асхлавидн.
Баячудыг уга кесн –
Байрта чик йовдл.
Хөрн негдгчд эмтн
Харһнжах цагла би
Бооваһас дөң сурхлам,
Байн намаг дөөглж
Негхн суулһ һуйр
Нуувчинэр өглэ, – гиж
Урд келсн үгиннь
Утх дорагшан оруув.

– Ховдг мана эврд
Хойр суулһин ормд
Негхниг өгдг, – гилдж,
Нүдэрн инэж, оln
Шивр-шивр хоорндан
Шимлдж күүндвр кев.

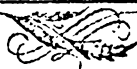
Боова байна дү
Богла һаран өргж,

Бор согтуһан нуухар
Борклсн дууһар эклв:
– Боова байн дажрачиг
Би төрүц нуушгов,
Нам үннинь келхлэ,
Нуудг арһ уга.
Болв хотн мини
Бээдлиг бас меднэ.
Ахм байн бийнь
Ачирнь хар цээһэр
Хот кенэ, – гичкэд,
Хээлэд нульмсан арчв.
Генткн хургин улсас
Һош хаһрад негнь:
– Ахиннь ормд кен
Өрк ууна? – гихлэнь,
Нег дууһар хург
Ниргж чаһар инэв.

– Болж-болж! – гиж
Бурушасн дууһар ахлач
Бичкдүд мет дөгсн
Хургур бурушаж хэлэхэд,
Хээкрж стол цокв.

Өр цээтл гилтэ
Өсрж бослдад келж,
Өмнк хотн – Дундынд
Ө-һундлан күргж,
Дундын хотн – Ардкин
Дала мууһинь секэд,
Төрл ясарн энд
Тус-тустан саллцж,
Хуучн хальмгин авъясар

Холас мууһан малтлдж,
Баячудын «дууһинь» авлһнд
Бас харш һарад,
Бэрлдн алдад ирв.

.....
Сөөлңкэртлэн цүүгж хээкрэд,
Сүүлднь колхоз бүрдэх
Ончта туужлгч шиидвр
Олн шуугж батлв.
– Колхозд таанрас ода
Кен бичгднэ? – гиж
Омг авчксн ахлач
Олнур дэknэс ширтв.
Сөөни дуусн күүндвчн,
Сээнэр «колхоз» гиснь,
Ямаран утхта үгиг
Йилһж эс медсн
Хотна улс номһрж,
Хоорндан нег-негнүрн
Торс гиж хэлэлдэд,
Тагчгрж дэknэс дүлэрв.

– Не, тиигхлэ, ода
Нииһэр урд келснтн,
Шиидвр батлж, цугтан
Шуугж, һаран өргснтн
Худл болжану?! – гиж,
Хург талагшан шүрүлжж,
Үнндэн уурлсн ямт
Угзрж хоолан ясч,
Столын ца толһалж
Суусн улсур хэлэв.

Төр альк халхар
Тээлгдж хайлгддг болвчн,
Түрж, хөөннь хээкрж,
Толһаһан цокч хармнх
Төрүц юмн уга.

Тиигжэтл, байна дү
Богла ода зөрж
Босад, һаран өргв:
– Намаг бичтн, – гиж
Нүдэрн ахлачиг идв.

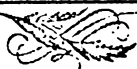
Хансар түүнүр ахлач
Харж: «Нань?» – болв.
Үлдсн улсас икнкнь
Үгэс ода цуцрж,
Болснь болтха гиж,
Бас нердэн бичүлв.

.....

Сэ эс зарлсн
Сүртэ ахлачин нүдн
Теднэ шиидвр ардаснь
Түлкж нөкд болв.

Дорд үзг хоорад
Дэкнэс шин өдр
Хургин хөөн эклж,
Хотна улс шуугуулв.
Кесг зэңгс нисч,
Көөрксин уха үүмүлв.
«Гер-малан, бас
Гергдэн олна кехмж,

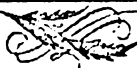
Нег хэснд цугтан
Ниилж, хотан чанж
Уухмж», – гисн зэңг
Улм эмт дорацулв.

Күн болһн дотран
Кесг дими төр
Эс үндэн итквчн,

Эркн биш күцх
Дааврта
нег зэңг
Дамнл уга иткж,
Деед байр кеж
Деедст сүзгчлж зальврв:

«Хург дууһинь авсн
Хотна арһта тоотыннь
Мал-гер, зөөринь
Мел сүл күртлнь
Олн хувахмнж», – гисн
Өргмжтэ зэңг тавлв.

.....
Насни туршт теднэ
Наласн теегт идшлсн
Үкр, хөн, темэнд
Үлү үзж йовсн
(Тедн үлү үзлго
Тегэд яахмн билэ?)
Хотнас кесгнь ода,
Хоома ухаһан нуулго,
Хэврһин күүнэ зөөр
Хулха угаһар, йостаһар,

Эврәһән кех санаһан
Эндр иләрнь һарһв.
Мал-гер хошаһинь
«Мини» гиж нойрхв.
Өкәж, тавгинь долаж,
Өцклдүр көлднь мөргж,
Зуһудж йовснь

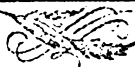
эндр

Зөргтә бээдл һарһж,
«Цаг селгәтә», – гилдж,
Цецрхж толһаһан өргв,
Инәлдж, тавлж, эврлж
Ичр-һутран геев.

Әрк-чигә наадксла
Әдл әдлдг болвчн,
Зуг уух цагин
Завср лавта меддг,
Кесгнь өдр-сө
Кеер малтаһан йовж
Әрвлдгнь, баячуд болснь –
Әмтнд инәдн болв.
Гер-бүлән зоваж,
Геснәсн, ичкевт, хармнж,
Зун хөөнәсн үкснә
Зовлһ мах идж,
Үснәс өрминь авад,
Үлдсн цоксн үсинь
Чигәтә суулһд кеһәд,
Чиидмг, цәкрмәр өрүһәр
Хот кеж,

зөөрән

Хоршаж йовсн теднәс,

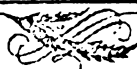

Ода малынь булаж,
Олнд өгснэс даву
Үнн угань цуһарад
Үрглжд үлгүр болв.

Кесгнь Иньгллт хотнас
Керүл угаһар ода
Әркән нерж ууһад,
Әвртә улс болчкад,
Сән тавта, шуугж,
Сельсоветүр ирцхэв.

Туугдх баячудын гермүдт
Түрү, угатя гиснэс,
Олн бүлтәһэснь шүүж
Орулх болж шиидцхэв.

Элстэс ирсн ахлад
Энд дөң болхар
Бәәшнтэс тавн-зурһан
Буута улс ирэд,
Баячудын мал-гериг
Бачм кевәр бичэд,
Күүкд-шуухдтаһинь бийсинь
Күчәр гертэснь чирэд,
Улан тоосх школд
Уулюлж, чишкүлж, чикэд
Орулж, ик төмр
Онсь үүднднь өлгж.
Буута улсар һазань
Бат харул тэвб.

* * *

Боован хол зєєнчр,
Бөөсєн тоолж хэрүлдг
Байн болж туурсн
Басл залху, хоома,
Бавг Сахл өвгнэ
Билг уга, хүүкр,
Бичкн Овш көвүн,
Хойр амга хуучн
Хавал хартан атхж,
Наицхнь зулвзго гиж,
Нүдэн аньлго манв.
Дєєд йосна даалһвр
Дигтэ кевэр күцэж,
Буульмж олхар шунж,
Бууһан чанһар атхв,
Нааран-цааран йовж,
Нөөрэн хооран көөв.
Советин йосна тускар
Сөөни дуусн ухалв.
Энүнэ цаг иржэхиг
Эндг угаһар аңхрв.

Хөөннь тер көвүн
Холд дєегшэн өөдлв,
Ежов, Бериян цагт
Йоста кевэр һалзурж,
Гүүх кемнь ирэд,
Гүрм олнд үзүлв,
Хар гөрэр эврэ
Хотнаннь өрэл суулһж,
Эврәннь һарар эмт

Энлүлж шарад, хаһад,
Аштнь харал күрэд,
Агчад, хатад, бичкрэд,
Гүлгн гемэр жилдэн
Гемнж, зовхан авч,
Орндан шееж, бааж,
Орль-һарль бээхлэрн,
Баасан амндан чикж,
Байр хотарн кеж,
Һээд һарсн орлн
Һазр бузрдаж даргдж,
Түмн жилдэн догшн
Тамин йоралд бээһэд
Үкснэ сүмснь цааранднь
Үрглжд шаргдх болж.

О хээрхн! Деедс
Орчлнгин үнниг батлж,
Андн Овш метсиг
Алдл уга застха,
Кецин усн – һууһан,
Кесн үүл – эзэн
Кезэ чигн олдгиг
Күн болһн медтхэ!

* * *

Болв Овш үкэрт
Булгдх тер өдр
Дөчн жил давад,
Делкэ герлтхж ирх.
Ода болхла, эн

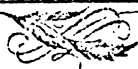
Онган алдл уга
Чикэн утдулж, сонртулж,
Чинж серглң йовднна.

* * *

Боова болн наадк
Баячудыг гер-бүлтәһинь
Бээшнтд зөвэр удан
Бэрж, харһнулад зоваж.
Өлән дархар тедн
Өдрин дуусн гиинж,
Ут уйдлһта ду
Уульн дуулсинь сонсч,
Өмтн сежэд, эндәс
Әәмшч зулдг бээж.

Өр өвдж, көөркст
Өгх хот бээвчн,
Хортна тоод бийснь
Харһад одхасн сүрдж,
Хооран зулж,
эмән
Хардгинь яһж гемшэхв?

Күчр зовлңта хол
Киитн Уралур тууж,
Ө-шуһу моднд
Өвчтә өлн тедниг,
Модна көдлмш меддго
Муульта заята хальмгудыг,
Көрә һартнь атхулж,
«Көрәдтн!» – гиж закад,

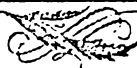
Бөкүн, илэснд идүлж,
«Бээтн!» – гинэд хайж.
Удлго теднэс кесгнь
Уга болад хорж.

Боова көдлмшч энд
Бүлэрн, хөвэр, бүтн,

Арс идэлж белдх,
Өрк нерж харһх
Хальмг эмгдин көдлмшэс
Хот чанхас нань
Арһ уга эмгтэһэн,
Альк чигн көдлмшт
Авьясан хайл уга,
Арднь орж шунад,
Арһан нөөлго көдлж,
Арвн дөрвтэ күүктэһэн,
Ахлачнртан нам таасгдж.

Өмннь үзэд уга
Өндр бөдүн модд
Өдрин дуусн көрөдж,
Өдрэ зураһан күцэж,
Тэвсн хөвдэн зальврж,
Таңһч-нутган санж,
Невчкн дамшлт авч,
Наадкстаһан хамдан көдлв.

Иньгллтэс бичг хая
Ирж седкл көндэдмн.
Арднь үлдсн энкр
Алтн болсн көвүһэн,

Хэрд һарсн төвшүн
Хэлэсн күүкэн биш,
Арв күрсн, керсү
Ачан санад оркхлань,
Һараснь көрэ алдрж,
Һазр дээвлэд оддмн,
Нарн харнһурж геедрэд,
Нүднэснь һашун нульмсн
Халхарнь һоожад, киитнд
Хээрсн мөснд хүврдмн,
Санан будн болж,
Салдаһад унн гидмн.

Тасрха тежг зэнгэс,
Тамһ-үзг меддг
Күүкнәннь умшсн бичгэс,
Кен яһжахинь медэд,
Томаһинь олж шинжлхлэ:
Тенд, ард, бас
Түрүндән бахтсн улс
Таралңгас хол бээдлтэ.

* * *

Колхоз бүрдэснәннь хөөн
Кенэр ахлач гэвхинь,
Сүркэ кевэр шалһж,
Селвг, хүүв кехлэрн,

Деедк хотн – эврэлһэн,
Дундк хотн – эврэлһэн,
Ардк хотн бас
Арһтаһасн эврэлһэн түлкэд,

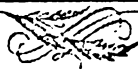

Бавг Сахлыг аштнь,
Бичг меддго бийнь,
Хойр көвүнь түүнд
Хэлэж дөнх гийэд,
Аштнь (болснь – болтха!)
Ахлач шиидэд тэвж.
Цүүгэтэ мал-гериг
Цуглуулж ниилүлснэ хөөн,
Колхозин түрүн хаврар
Көдлмшэн эклх болад,
Кеерэгшэн эмт цуглуулхла,

Заасн темдгтэ өдр
Зэрмнь өрлэ эртэр,
Өргмжтэ көдлмштэн бедрж,
Өтрлж нааран хурв.

Үдлнь, маңһаран тинилһчкэд,
Үд шидр ирцхэв.

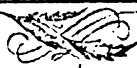
Түрүн колхозин хаврин
Туужлгч эн өдрэр
Омг эмтнд немх
Олна хург деер
Кеер йөрэлин үг
Келх эркн учрар
Бавг Сахлын нернэс
(Бийнь гертэн согту
Босдг арһ уга)
Билдр-һульдр тооч,
Махмуд нерэн соляд,
Михаил нер авсн,
Бөкүнэ көвүн ода
Бахтнж эклэд келв:

– Хальмг таңһчд кергтэ
Хээртэ йосн ирв,
Байн-нойн уга
Байрта цаг цуг
Мана күцсн хамг
Мандлад, дүрклэд ирв,
Таңсг мини энкр
Таңһргуд, келсим аңхртн,
Улан туган делскж
Уралан! – гиж келн,
Багш Лениниг дураһад,
Барун һаран өмэрэн
Сунһж, үзг зааж,
Сүзгчлж ормдан көшв.
Эмд бумб болж,
Эврэн бардмнж көшв.

Шинжлхлэ, эн залу
Шин бээдллэ ирлцж,
Цагин некврлэ ханьцж,
Цааранднь шунх бээдлтэ.

Эн залуг сээнэр
Эргндэн эмтн меддмн,
Немшин дэн чилэд,
Ниргсн революц диилэд,
Харчуд зөв авад,
Хүүвин йосн тогтад,
Зурһан-долан жилдэн
Зовлң эдлснэ хөөн,
Хот-хол дуту,
Хувцн бас хатяр,
Тату-тартң бээхд,
Төрскн орн-нутгт

Генткн нэп гинэд,
Гегэтэ хаалһ секгдлэ.

Селэн балһсн хойр
Сээнэр хоорндан медлцэд,
Жирһл йосндан ясрж,
Жисэндэн оржах цагт,
Иньгллт хотндан һанцхн
Икрхж бив гичксн,

Бөкүнэ Махмуд генткн
Бод хойр малан
Бүрү туһлтаһинь тууһад,
Арвнас үлүтэ хөөһөн
Алад, махинь ачад,
Арсм кехэр шиидж,
«Му балһс» орад,
Муульта кевэр геедрлэ.

– Тонулчнр мөңгинь авхар
Токарчкиж, – гисн зэнг
Хотнур ирэд, кесгтэн
Хэршго төр болла.
Хойр бичкн үртэһэн
Хоосн жилм үлдсн
Түүнэ белврсн гергнь
Түрхин икэр түрв.
Арв күрсн көвүнь
Аляд эрт орв.
Хотна такас, нуһс
Хулхалж кесг цокулв.

Болв... соньн йовдл!
Һучдгч жилин эклцэр

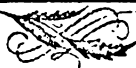
Бүтн, мөнд, эрүл,
Һундлта кевәр геедрсн
Бөкүнә Махмуд... олдв!
Зуг нег дутунь...
Зүн нүднь уга.

Бас нег сольтнь:
Түүг геедрхднь, хээснь
Бичә олтха гиж,
Төрхәрә Махмуд нерән
Орһларн, эн мекч
Орс Михаиләр сольж.

«Му балһсна» яармд
Мөңгәр хавтхан чикчкәд,
Әркин заянд бәргдәд,
Әвртә залу болад,
Әдрхн талагшан темцәд,
Әср улсла ниилж.

Тенд нег әвд
Тенг гергнлә хальдад,
Цаһан чирәднь авгдж.
Цааранднь хэләл уга,
Тернь әркәр услж,
Тәвшгоһар батар арһлж,
Бас хойр күүкд
Бийдән һарһж авч.

Әвд гергн мел
Әркнч иньгән харлад,
Өдр болһн гилтә
Оньдин цүүгә кеһәд,

Зеткрэр нег дэж
Зевтэ мука шөвгэр
Зүн нүдинь сохлад,
Залуһан, көөрк, алдж.

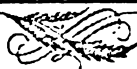
Эрэ гиж түүнэс
Алдрсн сэн залу
Иньгллт хотнур цаглань
Ирэд өөдлх болж.

Шин бүрдсн колхозд
Шинжлэд эргнд хэлэхлэ,
Бөкүнэ Михаилэс арһтань,
Бавг Сахлла дүнцүлхлэ,
Мөрнэ махн гихмн –
Мел уга болв.

Теегт кеер болсн
Тер хург деер
Бавг Сахлыг буулһад,
Бөкүнэ Михаилиг ормднь
Ахладч нег дууһар
Эмтн зөвлж шиидв.

Орһдулас хэрж ирсн
Ода эн жуукиг
Арһтад тоолад сунһснь
Алңтрулх йовдл болв.

Жил давсн уга,
Жирһлин жисэн – шулун,
Эврәннь хаалһар һульдрад,
Эргцэн күцэхэд йовна.

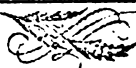
Иньгллт хотна колхоз
Иргчин төлэ гүжрж,
Эндрэн зуг мартж,
Эндү нарһснь медгднэ.

Бөкүнэ көвүн Михаил
Бичкн шавр герэсн
Хала деевртэ ик,
Холас хотнд үзгддг,
Боован герүр нүүж,
Бүүрэн сольж жирһв.
Төгэн өрэл бүрксн,
Толь мет гилвксн,

Живртнь
        тоһстн зурата
Жнигэд оддг тергнд,
Каару байна зеердиг,
Котька байна кеериг
Татад бел кеһэд,
Тавшулад мөрдинь
        биилүлчкэд,

Данзн нойна девл
Деерэн сулар көдрчкэд,
Тоос пүргүлэд хотнар,
Толһаһан деегшэн сеңкэлһчкэд,
Бөкүнэ нер дуудулж
Бахтж довтлулдг болв.

Шин ахлач көдлмшиннь
Шим авч, улм
Шунж шүтж гүжрв.
Олз яһж бийдэн
Олхинь хээж арһлв.

Хот-хол тергүтнийг
Хоршаж хадхлдг назрт,
Бөөсэн хувацдг, өөрхн,
Бөлэшкэн орулж тэвэд:
– Болһа! – гиж закв.
– Мини заавр угаһар
Мел нег кило
Мах, тос һарһхлачн,
Модн маляһар гүвдхв,
Сээнэр көдлсн цаглачн –
Сэнгрцгичн дүүргхв, – гиж
Шогар келдг болвчн,
Шахснь ил медгдв.
Олна кишг евэж,
Оһтрһу деерэс зөв
Хэлэж, түрүн хавр
Хур сээнэр орулв.

Нииһэр тэрэн өндэж,
Нарнд шарлад болв.
Өргмжтэ кевэр эмтн
Өдр сө уга
Көлсөн асхж шунад,
Кеер көдлмш кецхэв.

Тенгр өгсн урһциг
Тегштнь үрэл уга
Хураж амбарт орулж,
Хүрм кехэр белдцхэв.

Өдрин хошаһад трудодень
Өвгдин бийнь олцхав.
Олвран хувах йөрэлтэ
Өдр цугтан күлэлдв.

Зуг цугтан нээлж,
Зүүдндэн үзсн өдр
Төрүүц үзгдшго болж,
Тольрад будншң урсв.

Шанһа буудя хадһлсн
Шивэ болсн амбармуд
Бээшңтэс дэкнэс ирсн
Буута улс манв.

Классин хортд дораһур
Кишго ухаһан белдв.

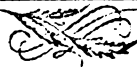
Альдас тедн, ямр
Ач күргхэр ирсинь
Колхозин эзн улсас
Күн төрүүц медхш.

Нам хортдыг үзсн
Негчн тенг олдхш.

Тиигжэтл, нег өдр
Телтрэс Иньгллт тал
Олн цар тергд
Өөрдсинь эмтн үзв.

Хотна дундаһур һарсн
Хаалһар тер тергд
Шуд, хажил уга,
Шин урһц хадһлсн
Амбармуд талагшан одад,
Ацаһан авхар зогсв.

Дарунь гилтэ мишгүд
Дүүрң Иньгллтин зөөр
Тергдт ачад, Сальскур
То угаһар зөөв.

Долан хонгин зуур
Долахла, келнд торх
Негчн буудя үлдэлго
Нүцклэд, чөлмэд чилэв.

Урһц урһаж өскэд,
Байна биш, эврэһэн
Урмдж хурасн колхозникүдт,
Бахтж нээлсн олнд,
Төрүц юм күртэлго,
Теднэ олвриннь аш
Тоолад, илднь келхлэ –
Төргрг ноль болв.

Өмннь эн һазрт
Өөрхн олн селэдэс
Орсмуд бүлэрн ирж,
Онъдин хавр болһн
Хотна хошасин шаг,
Хуучн үвлзңгүдин хомһл,
Тергнд овалж зөөһэд,
Теегт тараһад хайчкад,

Өдмг, өөкн, мэнгрсэр
Өрлэ хотан кечкэд,
Өрчэн сүзгчлж кирслчкэд,
Өндэж цармудан татдмн.
Гилвксн плугин ирэр

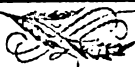

Назрин көрс эргүлэд
Гедргэн унһаж кевтүлдмн.
Бээгсн керэс ардаснь
Багарн хайлгдсн һазрас
Хорха, өт түүж,
Хумһан хаһһадг бээсмн.

Өрэл урһинь – бийдэн,
Өрэлинь – хальмг эзнд,
Үгэр бооца кеж,
Үгдэн күрч намрарнь,
Үр-нээжэн меклгго,
Урдкарн нийһэр бээдмн.

Эврэн һазр эдлж,
Эд-бод кедг
Арһ угадан хальмг
Арендд һазран өгчэсмн.
Хара суулго бийнь
Хөн, үкрэн хэрүлж,
Ноосн-махарнь ахудан
Немр кедг бээсмн.

Эн жил болхла,
Эсв-тоолвр угаһар
(Тоолврта, гүжрж кедлдгэн
Туулһад Урал орулчксн)
Һаран эрвллго, болсарнь,
Урд үзсэн дураһад,
Һазрт хайсн буудя
Урһж, эмт өврүлж,
Күчтэ кевэр тийгхд
Күриһэд нийһэр эндэн,

Дөгж келсн хөөн –
Деернь күн суувчн
Дорагшан матишгоһар урһж,
Дегц боссн буудя,

Урдк тэрэчнрэс үлдсн
Уурнь һарад уга
Даслгар гилтэ гихв,
Дашрун учрар гихв,
Дегд сээхнэр цаглань
Деерэс орсн хур
Демэн бас өгв –

Деврэд урһсн урһц
Эмтнэ седкл тевчж,
Эвртэ зөөр өглэ.

Зуг амбарин хулһндчн
Зуух юм үлдэлго
Зөөһэд шаң авчкхла,
Зөвэр му ухалсн
Хотна улсин чирэ
Харлад һурниһэд одла.

Нарт урһцар тетксн
Намрин хөөн лавта
Цагин үрглж зокалар
Цаста, бората, шуурһта
Үвл ирсн цагла
Өрк-бүлэн тежэх
Урдас бел кесн
Уух-идх уга,

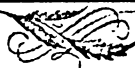
Нээлж итгэн урц
Нүднэс хөөһснэ хөөн

Эмтн: – Яахмби? – гиж
Ээмшгтэ сурвр тэвж.
Кенэсчн сурврт хэрүһинь
Күн соңссн уга.

Баячудын тоод орулж,
Бээхтэ арһтаһан эрлһчкэд,
Нүцкн бийэрн үлдсн
Нүл уга улс,

Агчмд теднэ зөөр
Авх санана эмтэд
Диилгдж согтад, толһань
Диинрж эргсн тедн,

Учр угаһар көөгдсн
Улсин сэкүсн цокчана,
Догшар килнц һарһснд
Деедс закжана гиж,
Дораһур хоорндан күүндснь
Деегшэн күрэд, бас
Хорта нег үүл
Хотнд ода күртэв.
Удлго Бээшңтэс нааран
Ууртан бүтсн бээдлтэ
Һурвн ик ахлач:
ГПУ, улуском, прокурор –
Ирж өдрин бийд
Ик хург цуһлулв.

Классов дотр хортн
Кишго хазадынла ниилж,
Дурта мана нутгиг
Дорацулхар белдвр кежэдгж.
Теднэ ухаг эклцднь
Тараж дархин төлө
Төрскндэн нерэдж, гесэн
Татхмн гиж зарлв.
– Тана хотнд бас
Тавн-зурхан күн
Задын хутхур болж,
Зэңгс ухалж харһад,
Хүүвин йосиг дораһур
Худл-ховар муудхж...
Хуцин өвр метэр
Хоомасиг бидн мошкж,
Гөвс гилго тедниг
Гедргэн хэлэдгоһар тэвхвидн.
Иргч коммунизмин төлө
Иткж, бээсэн биш,
Жирһлэн өгий! – гиж
Жиңж ахлач хээкрв.
Бавг Сахлын отхн –
Бичкн, арвн долата,
Овшиг бийүрн дуудж,
Өөрэн суулһж күүндсн
ГПУ-н ахлач дарунь
Һаран өргж босв:
– Цаһачудын толһа аврлго
Цаглань чавчж йовсн
Сталинэ сурһульч Моңхг
Сэ хальмгтан хээж,
Саг-серггэн алдлго

Сээнэр хорт гетж,
Баячудын салтр танахна
Ботхн-мотхн-сотхниг
Чикнэснь авад, ичэнэснь
Чирэд, деегшэн харһж,
Чик хэлэцтэ улст
Чишкүлж үзүлхмн гисн
Чинртэ түүнэ заавр
Чидлэрн күцэй! – гиж,
Нолар киит урсулж,
Нооднь эмт ээлһж
Келэд, хург төгсэж,
Кетркэ догшар хаавв.

Маңһдур өрүнднь хотнас,
Мус зальгсн мет,
Медрл уга болвчн,
Му биш заңта,
Тавн гүжрмг залу
Тамд унад одв.
Түүрмэс зэңг хая
Түүрүн авгтан иржэхэд,
Үрдүдиннь илгэсн хот
Үкхэсн ээж авчаһад,
Тедн удл уга
Төрүц геедрэд хуурв.

Залһата зэңгэр Сиврт
Зовжах болж соңсгдв.

Дарук жилэ үвлиг
Даахд күчр болв.
Өдмг, һуйр угаһар

Өлсч даарад, түрж,
Хоосн цуһар үлдсн
Хотнас дөң сурх
Күн уга болж,
Күнд цаг ирв.

Арһ уга, бүгд
Эдл, тегш, угатя,
Мандлсн манһдур күләсн
Мөн, үлхнь уга.

Медрлтэд тоолгджасн ахлач
Мекч Бөкүнэ Михаил
Тавн залусин ардас
Туугдад бас эрлв.

Геринь негжснэ хөөн
Геедрсн урд кесг
Сананд оршго юмс
Сээхн кевэр үзгдв.

Хурлмудас уга болж,
Хулхад авгдсн алтн,
Цаһан мөңгн бурхд
Ца-нааһас гилвкв.

Кесг туугдсн баячудын
Кевс, үнтэ сав,
Нань чигн бас
Нуувчин юмс һарв.
Ахлачиннь му малтсн
Арһта көвүн Овш
Хэрү дэж иршгоһар

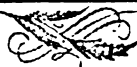

Хотнас салж милицд,
Наснь баһ болвчн,
Нертэн зааврар орв.

Моһа сарин дундахур
Көөмгтэ чирэтэ, бахн
Көлэн эрэ чирж,
Кесгнь гер деерэс
Кезэнэ идэлэд белдсн
Хөөнэ арс буулһад
Хуухлад, ноосинь эрлһж,
Хулхаһар, күүнд үзүллго,
Хот кеж уудмн.
Бозин ишклң үнр
Булж болжах хотас
Хамрин үнр таалж,
Холас герткст соңсгддмн.
Тер хотас көлтэй,
Талдан учрас болву,
Хая бишт тиигхд
Харһнад үкжэх улсин
Элкн шалдрңгар көндрж,
Эндр-маңһдуртнь хордмн.

Арһтань суулһс авад,
Ар экнэ булгин
Уснас хол бишт
Үзгдсн зурмна цоонгуд
Цутхж услад менрж,
Цааһаснь ода булгах
Бозлгин чиигтэ толһа
Болһаж белн гетдмн.

Теегин зурмн! Кедү
Түрсн хальмг бүл
Харһнжах улст бийән
Хээрлж әмд һарһсн!

Хаврин ноһан эклж,
Хар һазрас шовахла,
Сииклдәһәсн авн эклж,
Сагар амсч жажлад,
Темәнә чикн күртл
Теегт әмтн түүһәд
Тежәл бийдән кеж
Тиигхд олзлж йовла.

Колхозин малыг шаң
Күүнәс үнтәһәр харж,
Шимтә өвснд немр
Шахсн ясна тоста,
Кемр әмтнд өгхлә,
Кесг кү лавта
Маһд уга үкләс,
Менд эс болвчн,
Әмдәр авч һарх
Әмтәхн кем-макух
Әрвллго малд өгдмн.

Цармудт чинә орулх
Цевр кукуруз, хээрхн,
Яршгт шарлулад кеж,
Ясрхинь нәәлж күләдмн.

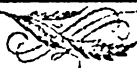
Цецн Сталинә залсн
Цагин хәләцәр болхла,
Цармуд – күн биш –

Кемр чинэһэн алдхларн,
Келсн үг медхш,
Кеер кех көдлмштэн
Тулгдж ормдан зогсч,
Тууж яһад цоквчн
Төрүц ормасн көндрхш.
Ташр тер малын
То зөвэр баһрж,
Тоомсрнь улм өсв.
Хэлэмжтэ нааран тэвгдсн
Хөвтэ колхозник кукуруз
Хамдан цармудла жажлж,
Хултхлзж ормдан эргэд,
Хойр талагшан хэлэхэд,
Харһнжах күүкдтэн күртэхэр
Хавтхдан атхм дүрчкэд,
Хэрү ээж асхдмн.

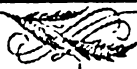
Өлн күн олврчиг
Орчлң кезэнэ темдгллэ.
Тер одак залун
Толһад нег ухан
Торлзж, седкл байрлулв.
Кукурузар яршг деврүлж,
Кемжэн угаһар тэвж,
Машуртлнь чикэд бордж,
Малд ус өглго,
Зөвэр удан бэржэхэд,
Залж кеерэгшэн туув.

Амтта көк ноһа
Адусн, ундан хэрүлхэр,
Адһж ховдглж идэд,
Шалдрнгар һожсн бааснднь

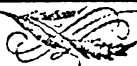

Шарлсн кукуруз бүклэр
Негт алтн мет
Нарни тольд гилвкхлэ,
Даарсн нүцкн келэн
Дуланднь дүрэд бүлэлж,
Цармуд хэрүлж йовсн
Цецн залу алтан,
Шовуд чөлмхэс ээж,
Шулудж шаврар дардмн.
Негт сохр нумна
Нүкн деерк назршң
Бичкн-бичкн ова
Бомбаж, теегт үлддмн.

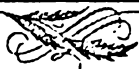
Хотнас мандуртнь герткснь
Хулхаһар тер алт
Шавр дорас һарһж,
Шавхж цугтнь авад,
Гүүхэри гилтэ кеерэс
Герүри хэрж ирэд,
Арчж, цеврлэд уһаж,
Адһж хээснд чандмн.
Күлцңгү кевэр буслхинь
Күлэж, шүлсэн зальгдмн.
Күн болһниг дуталго,
Күртмэр идэ хуваж,
Өли улс хоорндан
Ө һарһлго иддмн.
«Кулак», «нудрмиг» хотнаси
Көөж уга кеһэд,
Теднэ мал-гериг
Тегшэр угатьри хуваж,
Одахн эврэ эмдрлэн

Орчлнд уга сээхнд
Тоолж,
        дүрклэд нээрлж
Тавлжасн улс ода,
Нүл, килнц уга
Нег хотнаннь улст
Зовлн, гүрм үзүлж,
Засгла хархулсн төлөднь,
Цагин у аһуд
Цугиг үздг Деедс,
Хол һазрур туугдсн
Хотна Боова, Каарун
Харал күргжэх мет,
Харһнжах улс ода,
Арһта болхла, шуучад,
Алад, нег-негнәннь
Бөөр-элкинь сөңглж,
Булалдж идхдән өөрдв.
.....
Көдлсндән – көөс авдг,
Келсндән – түүрм авдг,
Колхозин улс тиигхд
Кенэ төлэ кеер
Халун нарнд шаргдж,
Халта киитнд даарч,
Көдлэд көлсән асхж,
Көөмгтэд харһнж зовсмб?
Хот-хоолынь альк
Ховдг, аврлт уга
Маңһс ирэд булаж,
Мана тег хоострулсмб?
Эн хамгин тускар
Эңгсч кенд келхмб?

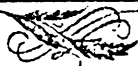

Назаран эндэс алдрж
Нархар седсн колхозник
Балһсна эмчүр одад,
Бээсэн шавхж арһлад,
Өглһн кергтэ болхла,
Өрнд орад, хулхалад
Өгэд, эндэс мөлтрхэр
Сансна ашнь – дими.
Сельсоветэс цаасн угаһар
Йовдг йосн уга.
Ялта йоснас сулддг
Ааль уга күн
Арһмжас бат уяһар
Авр уга ормдан
Архлата бээсн болдг.
Негт тер улсиг
Наад бэрсн мет,
Эн кишгтэ һазрин
Эздүдиг уга кеж
«Эздүд» болвт гиснь,
Хуурмг улсин һарһсн
Худл болснь илдкгдв.
.....
Кесг жилдэн чеежинм
Килэсн болж йовсн,
Колхоз яһж бүрдж,
Көлснэ чинр идж,
Иньгллт хотна улсин
Ичр седклэснь көөж,
Хоома цагин эргцд
Хулхач андн улсин
«Мөрн гүүжэсн» таралцгиг,
Мел бээсн кевэрнь

Умшачд нуулго күргх
Ухаһан ода күцэвүв.
Харалга кемин зовлң
Халх деерэн буулһсн
Цааснд гем уга –
Цаг тиим билэ.

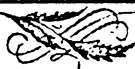
НАХАН АВННР

Олн жилин хөөн
Орчлң кедж, би
Үзх эс үзхиг
Үлү дуту угаһар
Харж, дегц шингэж,
Хотнурн эргж ирлэв.
Нахан Авһнр хотн
Назран сольж нүүһэд,
«Карл Маркс» нертэ
Колхоз болж бүүрлж.
Эрэдлэд дараһарн зогссн
Эвтэ цаһан гермүд
Нигт көкрсн моддар
Нарнас бийэн хальчлж.
Селэнэ дунд, баг
Сүүдртэ модд заагт
Ке янзта чолун
Культурин өргэ дүңгэнэ.
Ар бийднь төрскн
Арвн класста школ
Һурвн давхр ик
Герлтэ герт бээнэ.
Хөрн жил гилтэ
Хооран бийэн белдж,
Хол, адрута-сөдрүтэ
Хаалһд һарсн намаг
Таньдгнь ода энд
Тоота болж һарв.
Халг баһ насн
Хаалһд ард үлдв.

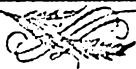

Һанцхн би бишл –
Һазр деер эн
Хөрн давсн жилин
Хоорндк күмн бүгдэрн
Цагин сүртэ аюлд
Цааран-нааран шивгдв,
Сэн-мууһинь шүүлго
Семрж дегц эдлүв.
Хотндан мөнд ирэд,
Хуучн мана йосар,
Ө-һундл һарһшгоһар,
Өөрхн-хол гилго,
Өрк болһнд орад,
Өвгд, эмгдлэ мөндлүв,
Үрс үүрмүдтәһән бас
Үзлцж байрлад күүндүв.
Намаг угад, энд,
Нар үзсн оһн,
Тооһарн манас үлсн,
Тогтурта баһчудла таньлдүв.
Хойр-һурв хончкад,
Хотна хуучн бээрнүр,
Төрсн гериннь бүүр
Тәххәр бишл – хәлэхәр,
Андра авһан дахулж,
Арвн дууна өртн,
Хаалһдан оһн зүсн
Хотна тууж босхж,
Адһл уга йовһар
Арһул йовж күүрүвидн.
Өмнк, дунд хотна
Өөгүрнь давад бидн
Эврәннь хотна ормур

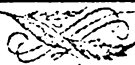

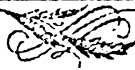
Эргин зооһар күрүвидн.
Эргнд тегш һазрт
Энд-тенд өөдлэд,
Уга гермүдин ул
Уудьвр үүдэж үзгднэ.
Эврэн, сурвр угаһар,
Эздүднь тодлврин гүүнэс,
Негт сидлһэр мет,
Нүднэ өмн босна,
Талдан-талданар бийүрм
Торлзж тедн харна.
Цецг һарсн чирэн
Цоохрин сөрв метэр,
Мана герин бүүриг,
(Мис уга учрасв?)
Теегин хулһнс нүклэд,
Тарлң кеһэд сиичж.
Ова деегшэн саначрхж,
Өөдлж йовхлам, генткн
Өмнм сүртгәһэр ишкрж,
Өндэлһж толһаһан өргж,
Хойр талагшан нээхлүлж,
Хорта бор моһа:
«Хооран һар!» – гиж,
Хөрэд килңхтсн болв.
Бичкнэсн моһаһас төрүц
Би ээдго билэв.
Хуучн оһн туульд
Хорта бор моһа
Хальмг кесг баатрмудт
Хээр, тусан күргнэ.
Болв мини герин
Бүүр эзлсн моһа

Бийим иигж угтснднь
Бизһм күрэд, санлго,
Өкэж уурлад, ода,
Өөрэсн чолу авад
Шивхэр хүрүлхлэм – һарасм
Шүүрэд авһм зогсав.
Бурушасн нүдэр кулыж,
Бийүрм засч хэлэв.
«Яһжаһмч? Иим сээхн
Йорта йовдл эвдхэр
Кишгичн мансн эн
Күчтэ, зөргтэ моһаг
Чолу һазрас шүүрэд,
Чи хорахар бэнч?
Хулхаһар гесэн тежэдг
Хулһн биш тер!
Кен медхв, тиигжәһэд,
Кесг зеткрэс чамаг
Кишгичн хэрүлсн моһа,
Көтлэд һарһсн биз?
Чамас дуту биш
Чиирг баатр залус
Насан тәксн, сүртэ
Нарт дорацулсн дээнэ
Һалвас, цевр нерэн
Һуталго, эрүл-менд,
Зун жидин үзүр
Зөргэрн хуһлж хаяд,
Алдр Төрскән харсад,
Алтн жолаһан эргүлэд
Ирвч!» – гиж авһ
Инәмсклж нанд келв.
Моһа эврәннь нүкнүр

Мөлжж орад бүгдв.
Хуучн бүүр ширтэд
Харж: «Мел энд,
Эн ормд чи
Эклж киинэн авад:
«Эмдв!» – гиж орклад,
Өмтнд байр өглэч,
Мед!» – болж одахн
Мона бээсн орм
Нарарн зааж, Андра
Назр хэлэж санв.
Тиигжэхэд, сансан сергэхэр,
Толнахан өөдэн кеж:
«Бас нег тууж
Босхж чамд келсв.
Нааран йовлчн», – гиж,
Намаг ардасн дахулж,
Хол бишт бээх
Хотхр зааж үзүлв:
«Хэлэ, эн ормд
Хээрл наһанчн үкэр».
Тиим нер жирһлдэн
Түрүн соңсчах би,
Онъган келснднь өглго
Ондан юм ухалув.
Өөлсн бээдлтэхэр арһул
Өвгн келхэн эклв:
«Бичкн бер герт
Бийэсн цуг ахин
Келсиг соңсч хэрүцлго
Күцэх йосн бээдг.
Хөрн хойрдгч жил
Хальмг таһчд күчр

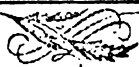
Зовлңгин иктэ, түрү
Зудта цаг ирлэ.
Арвн хойр жажлдг
Амта бүл дотр
Чамар саата экчн
Чинэһэн алдад ирлэ.
Әдлэр хугараднь хот
Аавчн хувасн цагларн:
«Кемр мал услхла,
Күн уга болна.
Хотын цаг ирхлэ,
Хугар күцнэ», – гиж,
Әмдрлин идэ бүлдән
Әдлэр хувадг болвчн,
Зүсм һуйриг эрвжго
Зузанар бичкн бердән,
Төрэд уга чамаг
Тоод орулж өгдмн.
Экинчн дару бас
Элэдэр авдгнь, өвчтэ,
Хавр үзшгодан һарсн
Хээрл һаһачн бээсмн.
Хүвән авчкад, цуһар
Хотан эдлхэр тардмн.
Ховдгнь дор ормдан
Хоолан зальгж хаһадмн.
Цагтнь тесч, наадкснь
Цээлэ хамднь иддмн.
Нарн дор бээх
Наснь төгсчэхиг меддг
Хээрл һаһачн эврәннь
Хүв өдмгән өврлж,
Гертэс чини экиг

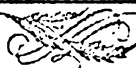
Һазаран дахулж һардмн,
Эврәннь хүв зүсмән
Экдчн маасхлзж өгдмн.
Бернь толһаһан зээлж:
«Бийтн эдлтн», – гиж,
Өвчтә һаһанчн һарас
Өгчәхинь авшгоһар седхлә:
«Насан наслчкән нанд
Нарн дор сардан
Үлү дуту бээж,
Үзх соньнь юмб?
Доталж чамд бишл,
Дотрчн бээх үрндчн,
Һарад уга ачдан
Һаһань насан өгчәнә, –
Зун нас наслх
Залу болтха!» – гиж
Келәд, шүрүлкж һаһачн
Күчәр гилтә һуйран
Эмәж ичсн чини
Экинчн һарт бәрүлдмн.
Кен медхв, тер
Керчм һуйр угаһар,
Орчлң эргәд ирсн
Ода эвртә залу,
Чилгр эндр өдр
Чи үзх билч?
Соньн йовдл, дигтә
Сар, һархасчн өмн,
Өвчтә Хээрл һаһачн
Өңгрлә», – гиж Андра
Саналдж, нанд урд
Соңсгдад уга келвр,

Өмнк хотхр хэлэж,
Өсвкж ухалад келв.
Олн зүсн санан
Орж чееждм төөнрв.
Һарад уга бээж,
Һараснь дөң авсн
Хээрл һаһан дүр
Харгдж ода өмнм
Герлэс үүдж генткн
Гегэрж мандлад босв.
Эн авһиннь келвр
Эс соңссн болхла –
Делкэн туск медлм
Дутх билэ гиж,
Үг угаһар санж,
Үүмж ормдан зогсув.
Хээртэ күмни седклд
Ханлт дотран өргүв.
Кедү цаг даввчн,
Күмни цаһан санан
Өңгэн геехш гисн
Өргмжтэ өндр ухан
Ода соңсснас төрж,
Орчлң кеерүлж мандлв.
Удан эн өөдмд
Уха туңһаж сууһад,
Урдас өдгэ цагур
Урсхл үгэр татад,
Кен ю кежэхин,
Кезэ тэрэ хадхин,
Колхозин бээдлин тускар
Күр цааранднь кевүвидн.
Хуухан маажж, Андра

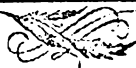

Худл угаһар илднь,
Әркин өмнәс йосндан
Әмтн бүгдәри ниилж,
Дә эс босххла –
Дарнх хорнд уга,
Хэлэлчн гиж, авһм
Хурһан дарад, кен
Әркәс көлтә кезә
Әср-агсм һарһад,
Засгла харһсинь тоолж,
Зовсн дууһар келв...
Хәрү үдин хөөн
Хәрхәр бедрж босувидн.
Хаалһин хойр талаһур
Халһрад болжах тәрән
Әрә үләсн салькнд
Әргдж дольгарад саржңнна,
Шарлсн буудян үнрәр
Шиншвр таалж налана.
О, элвг урһц!
Орчлнд чини дүрәс
Сәәхн дүр мини
Сүмснд төрүц уга,
Хэләцдм чини зургас
Хәәртәнһ бас уга!
Бичкндән эн һазрт
Би үүртәһән хамдан
Колхоз бүрдәд, хавра
Көдлмшән түрүн кежәхд,
Зеерд көгшн гү
Зәәдң унж өдртән
Харлж хорһар гилвксн
Халһсн һазрин шавр,

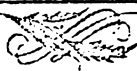

Борозда алдл уга
Боронаһар үүлддг билэвидн.
Асхн шидр үүртэһэн
Аарцган зүлгчксн улс,
Араһан зууж герүрн
Алцһлзж ишкэд ирүвидн.
Болв апрелин дундар
Бултаж буудя шовахла,
Бидн нүдэн авлго
Байрлж хэлэдг билэвидн.
Нилх урһмл хархла,
Негт нилх күүкдшн –
Увжар үс өгэд
Уулһх дурн күрнэ,
Халун нарнас өкэж
Хальчлх седкл өскнэ.
Өдр ирвэс тэрэн
Өсэд һазр бүркж,
Шаһаца болж көкрэд,
Шалу болж нигтрэд,
Нохан өңгтэ дольгаһарн
Нүднэ хэлэц дүүргхлэ –
Тер буудяла хамдан
Теңгр өөдлж бийсмдн
Өсэд өндэчксн, эвртэ,
Өндр, өргн, өнр
Баатрмудт бийэн тоолж,
Бахтж дүңгэлддг билэвидн.
Шатасн нарни тольд
Шарлсн буудя хатурад,
Шүдндэн тэвэд жажлхла,
Шүлс һарһдг кемлэ –
Эн нарт орчлңгиг,

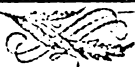

Эндр өдртэһинь хамднь,
Эврэн көлсэрн үүдэсн
Эздүдт бийэн тоолж,
Чаддг дүр һарһж,
Чеежэн күрдэлһдг билэвидн.
Эргндк урһц урһасн,
Ээж-аав мет,
Эңкр эврэннь һазран
Элкндэн шахх дуран,
Дүүвр «залус» өсвкж,
Дотран ээдг билэвидн.
Жирн жил хооран
Жирһлэн энд эклсн,
Шарлж сунясн теегүрн
Шилтж хэлэхэд би:
«Шимэрн, буудяшң цогцдм
Шүүс өгэд өсксн,
Иргчд төрх, уханам
Идэһинь шүүстэһэн орулсн,
Теңкэн уга өгэнь
Тег мини, тег!
Көрсн деерчн бидн
Кедү үйэрн сольгдвчн,—
Цуг мана цогц,
Цус, үүлдвр, сана,
Өөлго хэрү эврэннь
Өрчдэн авдг чи
Бийчн генткн серлдм
Бидн болж үзгднэч,
Онц-онцин дүриг
Олнас нег кеж,
Эврэннь бээлддэн орулж,
Эндэн наласн болнач.
Үүмж, эн мисхлд,

Үрглжин овр харнав,
Мөн, чамаг бээтл –
Мөңк бийм болнав!
Тег мини...» – гиж,
Тагчг йовад уйдв.
Хо бүрүл алднд
Хуучн бүүрнэс һарад,
Хэрү авһтаһан хоюрн
Хотнурн бидн ирүвидн.
«Карл Марксин» нертэ
Колхозин захар орувидн.
Удан шам шаталго
Уха тунһаж суувув.
Һазр деер һанцхн
Һарлцсн эврэ хотнаннь
Һээвһэ улсин тускар –
Мөрчэ, Чакура, Бадм,
Мергн... тодлгдсн цугтаннь
Нерд эздиннь овр
Нүднэм өмн босхв.
Һарад уга бээтлм,
Һаран нанур татад,
Өм залһгч хээрэн
Өрүн седклэсн күргсн,
Һахан Авһнрт оршагдсн,
Һаһаннь тускар санж,
Тана умшчах түүк
Тагчгар ухандан үүдэвүв.

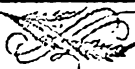
БАРНАУЛЫН ЧОНЖД БОЛСН АЛЛЫН

*И голос был сладок, и луч был тонок,
И только высоко, у царских врат,
Причастный тайнам, – плакал ребенок
О том, что никто не придет назад.*

Александр Блок

Хо бүрүл тасрад,
Харңһурж йовх кемлә,
Зарһин шиидвр авчкһн
Зовлңта зека улсиг,
То күцтл хурахар,
Тоомсрта нег герт –
Барнаулын модн чонжд –
Багарнь түлкэд чикв.

Хулхач, шүлгч, гелң –
Хугар йилһэс угаһар
Эс түлдг, киитн
Эн сетрә һазрт
Таньл, «эврэхсэн» хээлдж,
Түлклдж, түңшч шуугв.
Бүдүн сунһугар дөрвлжлэд,
Батар хальчлһн термд
Эргдж деерэс чирмж,
Электролампин бүрң
Өрә герлтһн герлд
Өмтн нүдән бүлтәлһж,
Дүрэрнь биш, икнкнь
Дууһарнь таньдган олна.
Нег «көргәр» бэргдж

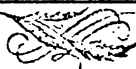

Нааран туссн нөкднр
Талдан-талдан камерт
Түүрмд суужаһад, ода
Зарһин хөөн ниилж,
Зөв-буруһан йилһж,
Хоорндан эврәннь «йосар»
Хойрдгч зарһ кехэр
Неквр тэвж, энд
Нээж-үүрэн олв.

Таньл угань – өөркэсн
Түүнэ нер-усинь,
Кен, альдас, ямр
Кергэр нааран орсинь,
Цаг үрэлго сурж,
Цааранднь түүнлэ хамдан
«Эврэ» болж бас
Эдн хамдан йовна.

Онцар эн һазрт
Олн дотр һанцар
Бээж теснэ гидг
Берк күнд шиидвр.
Зугл олн жилдэн
«Зөвэн» авчкcn деермч
Бас эврэксэн күлэж,
Бийэн салу бэрнэ.

Ик ноха һавур
Икрхж хэлэдг мет,
Наадк улсур эн
Нойна хэлэцэр харна,
Һаслцта түүрм энүнд
Һарлцсн гернь болна.

Жил үлүтэ бэрэнэ
Жирһл үзж медэд,
Дамшлт авчкхн намд
Даах-ээхнь уга.

Халга дээнд хатурхн
Хөрн хурвта офицер
Шим-амтн уга
Шингн түүрмин хотас
Чинэһэн алддг болвчн,
Чидлтэн тоод йовх,
Кел-амарн энд
Кендчн бийэн өгшго,
Би энд ода
Бас ижлдэд бээвүв.

Дөрвн-тавн салдс
Дарунь гилтэ олдв.
Кен альк фронтд,
Кезэ, альд йовсан,
Таньдг генералмудын нерд,
Теднэ үүрмүд мет,
Бүлэнэр келж, нег
Бүлин улс болж,
Хальмг, орс гилго
Хамдан йовхар шиидүвидн.

Нег-негэн олсндан
Нуулго бидн байрлуvidн.
Байр түүрмд бас
Бээдгиг, умшач, итктн.

Модн поолта чонжд
Мадн нег булднь

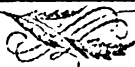
Бээр бийдэн олж,
Бээх орман ясувидн,
Эвкэтэ өрмгэн делгэд,
Эвинь хээж шахлдад,
Цусарн нег-негнэннь
Цогц дулалад кевтүвидн.

Шивр-шивр гилдж
Шимлдж күүндсн э
Сөөнь өрэл күртл
Соңсгдж тогтисн болв.

Нүдэн өвдтл аньвчн
Нөр төрүц күрхш,
Шин ормин шинж,
Шөвг мет хатхна,
Урд, өдгэ, иргч
Уха дүүргж зована.

Альд бийэсчн зарһин
«Арвн жил» гисн
Шиидвр нүднэнм өмн
Шоваж, ю санвчн,
Мел хооран һарлго
Мини седкл мернэ.

Ямр үүл һарһсндм,
Яһсндм «арвн жилв»!
Хөв уга, көөрк,
Хальмгм уханд орна,
Ширгэд чилжэх таңһчм
Шарад, седклим шахна.

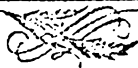

Дөчн дөрвдгчин зунар
Догшн цөргэ закар
Хальмг болж төрсндэн
Харалын засгла харрлав,
Зөв-бурухан хээж,
Зүркэн шарж ухаллав.

Түрүн болж тиигхд
«Туурсн көтлврчин» тускар
Мандлж, сана хүвснүлж,
Муудхж му санлав,
Ленинэс буру эргсинь
Лавлж санахан батллав.

Хальмг болж харсндан
Хар нернд орсиг,
Заячин дур төвчсндэн
Зовхин тоод орсиг,
Зөвтэ гиж келх
Зөрг кен олх?!

Нам кен чигн,
Наснаннь баһас авн
Манд угаһар итксн
Маркс болв чигн,
Тиим зөв батлхла,—
Төрүц гөвс гилго,
Талдан иткл хээж,
Тамур орх билэв,
Жиррлэн хармнл уга
Жилмүдэн төгсөх билэв.
Хулха кенэд кемр

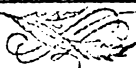
Хар нернд тусхла,
«Чикрхв» – гиж, засг
Чидж даах билэв.
Бэрлдэнэс ээж зулад,
Би андрсн болхла,
Штрафной ротд орад,
Шахгдад, шавтад, шатад,
Нерэн цусарн уһаһад,
Нарнд зальврх билэв.

Болв хальмг болснасн
Би яһж алдрхв?
Арсан сольх һашута
Арһ тиигжэһэд хээхв?
Арһулд, шүлгч, айджа!
Аль эмэн арһлж,
Темэнэ зая нексн
Тек дурахар седжэнч?

Түншсн ухаһан саатулхар,
Тууж эндрин эндү
Чиклх гиж, дотран
Чеежлэһэн ноолджаһад, генткн
Нег агчмд үрглэд,
Нүдм аныгдад одла...

Төгэлнгин дөрвн талас
Төөрсн мини толһадм
Олн зүсн үзгдл
Орм булалдж бигшв.
Тедн заагас йилһрж,
Тодрхаһар негнь харһдг.

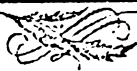
Москва балһсна дунд
Мавзолей деер Сталин
Олн эврэннь үүрмүдтэһэн,
Октябрин нэрв, майимб,
Мел сээнэр медгдхш,
Марзаж инэхэд зогсчана.

Дорань Мавзолейиг бий
Деерэн бэрэд даргдсн,
Туурсн Ленинэ цогц
Түншэд зовж кевтнэ.

Блаженный, Спасский бээшңгүдиг
Базһж һарнь атхна.
Боровицкин эрст күрч
Батар көлнь тулна.

Алдр Сталин мавзолейэс
Альхан делгж, һаран
Дсегшэн өргж, эмт
Дайлад, йөрөж мендлнэ...

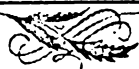
Байрлж, өөрнь би
Барнаулас ирэд зогсчанав,
Эвинь олад, ода
Эңкр багштан цуг
Зовлңган нуул уга
Зүркэн сулдхж күргнэв.
Дажргдад, даарад, харһнад,
Даргдад, үкэд чилжэх
Хальмгиннь тускар көтлврчд
Хээлүлж медүлхэр бээнэв.

Маһд уга намд
Молотов тусан күргх,
Аав Калинин бас
Аврж нилчэн хээрлх,
Берия хурц нүдэрн
Берк мана зовлң
Үзж, герч болж,
Үүмж «тиим» гих,
Бичэчнрин иньг Жданов
Билгтэ намаг харсх.

Ханлт асхсн нүдэр
Харж, Политбюрод келх
Үгэн бел кеж,
Үүмж бээтлм, намур,
Өөрэн зогсчасим үзж,
Өргэн көтлврч заңив:
– Даарчанав, – гиж, Берияд
Даалһвр өгсэр келв.

– Сталинэ дур чи
Соңсвч?– гиж Берия
Хавтхасн генткн шурд
Хурц утх һарһад,
Толһанм орад күргэд,
Татн керчэд оркв,
Хооран утхан тэвэд,
Хойр һарарн эвтэһэр,
Дамшлтга, эн кергт
Дассн урна эрдмэр,
Мини эмд арсиг,
Махмудым илдкж чичрүлэд,

Өвчэд, шулад, дорагшан,
Өөмс мет, шувтлв,
«Күмни нарна» ээмд
Көдрэд, хооран харв.

Негчн күн энд
Намур хэлэсн уга.
Арсим көдрсн күңкл
Аав Калининэс һольшгар:
– Аһтн яһжана?– гиж
Арһулхнар сонъмсч сурв.

Молотов тал хэлэж
Мусхлзж, сахлан имрв.
Зовлңган дотран үлдэж,
Зугл арсан шулулсн
Мини шуукрсн шуукрлһнас
Мавзолей дээвлсн болв,–
Сонр чиктэ Ленин
Соңсч, бульчңган хатурулж,
Деернь зогсчах улсиг
Дорацулхар сегрснь медгдв.

Генткн Сталинэс, өөрксэснь
Һарчах киитн ур
Шулгдсн арста намур
Шуурһна салькар күрв.
Арсн уга цогцим
Аврлт угаһар даарулв...

Күн тесч чадшго
Күчр тер тамас
Серж алдрснам мисхл

Сүртэ зүүднэс дутшго
Бээх төгэлңгин дүр
Бэрэнэ зовлң дарв.

Орс чонж дотр
Ода жирһлдэн хойрдад
Орх биш, хонад,
Өрүн күртл бээлэв.
Түрүн болж дээнэ
Түрү ээмшгтэ кемлэ
Харьков нертэ балһсиг
Харалта хортнас сулдхж,
Балһсна вокзалын өөр
Бээсн чонжд орлавидн.

Орс гелң тиигхд:
«Ортн», – гиж сурад,
Салдсмудыг арһарн тевчэд,
Суух орм заала,
Суусн ормдан тедн
Сээхнэр сүүкнж унтла.
Нүдэн аньлго үрглжд
Нарт харсн бурхд
Цуцрсн салдсмудын нөр
Цавдж чонжд йөрэлэ...

Өр цээж, мини
Өөрксм цуһар серж,
Нег-негндэн иткж,
Нөөртэн орсн хамгиг
Тээлвринь соңсч, невчк
Тогтнхар цээлһж келцхэнэ.

«Зүүднчн чини лавта
Зөвичн үзүлжэнэ»,— гиж,
Негт деедсн дегтр
Нүдэрн умшсн мет,
Өвгэрг медэтэ залу
Өөрк баһдан зарлна.
Тернь үндэн байрлж,
Тагчгар аминь хэлэнэ.
Удлго сулдхв гисн
Ухаһан бийдэн батлна.

Өндр хар модн
Өргн үүднэ өөр
Хойр талнь зогсчах,
Холд үнр тархасн
Түүрмин парашин өөр,
Теслтън алдрсн улс
Нег-негэн адһаж,
Нурһинь нүдндэн бэрцхэнэ.
Бурхна гер дотр
Бузр йовдл һарһжахан
Килницд тоолж, зэрмснь,
Көөркс, уульн алдна.

«Тадн чонжд биш,
Түүрмд бээцхэнэт»,— гиж,
Өөркиннь зүүд тээлжэсн
Өвгн чикэр келж,
Бийиннь ардас одак
Баһан үүднүр дахуль.

«Бурхна нүднд ода
Бидн биш,— ахлачнр

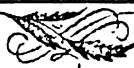

Чидлэн үзүлж, сетрэ
Чонжд түүрм кеж,
Буру нарһжана», – гисиг
Би хэврһэс соңсув.

«Үүднэ өөрк тер
Үнртэ парашиг, тиигхлэ,
Суух улс биш –
Сталин дүүргв», – гисн
Үг соңсч би
Үргж, ормдан менрүв.
Нег таньдго залу
Намур нүдэн чирмв.
Би эс үзсэр
Буру хандж эргүв.

Хорта үгэс кэлтэ
Хойрдгч болзг кесгнь,
Төрүц гем угаһар,
Түүрмд авгдгиг соңслав.
Зэрмдэн тиим үгиг
Зөрц оln заагт,
Чик ухата, аль
Чиклх ухатаһинь йилһхэр,
Һурвн үзгэс тэвгдсн
Гетэч тархадг бээж.

Үг татж нарһад,
Үнн, худлыг семрэд,
Кемр келснь бээхлэ –
Келснднь, эс келсинь –
Соңсснднь, цугтаднь гилтэ,
Сүртэ «үүл» бүрдэһэд,

Дээнэ йосар кодексин
Догшн хойрдгч эңгэрнь
Арвахад жил теднэс
Адгтнь атхулдг бээж.

Төрскн орн-нутгт
Туужд түрүн болж,
Маздак, Кампанелла, Мор,
Марксин сананд төрж,
Сурһульчнриннь ухаһар цааранднь
Сээнэр тоолгдж зургдсн
Социализмиг бээхд хүврүлжэх
Сүртэ цагин некврэр,
Соловки арлас эклж,
Сунһугар батлж ораһад,
Беломорканалар дамжад,
Бас Колыма, Норильск,
То-томжан уга
Тосхлт босхх көдлэчнриг,
Күңкл Сталинэ сексн
Классин ноолдана зокалар,
Селэд, балһсдас һундалго,
Суулһж олдг бээсмн.

Ташр тер йовдл
Талдан чигн олзта:
Олна амн ээмшгэр
Оньдин батар оньслата.

Таңһчин авц-бэрц
Тааста эргц авв,
Мергн Шевченкон келдгэр:
«Молдованинэс финн күртл
Тагчг – юңгад гихлэ,

Таасч жирхжэнэ», – гиж
нашутаһар келснь өдгэлэ
Һэвһэ кевэр ирлцлэ...

Эртэснь Барнаулын чонжин
Эрсмүдт өлгэтэ бээсн,
Кесг үй эмтнэ
Күсл, ицл болсн,
Сувсн алтар кеерүлгдсн,
Седкл авлсн бурхдыг
Тоомсрлж иткдг улс
Талдан һазрур орулвчн,
Зуг эрсин өндрт
Зургдсн зургуд ормдан.

Энд бээсн улсур,
Эврэ, күүнэ гилго,
Харм төрсн нүдэр
Христос деерэс хэлэнэ:
«Тана зовлцтн минихэс
Тату биш, тестн,
Зугл һанцхн теслт
Зөвүр диилдмн», – гиж,
Үрдүдүрн бурхн ширтж,
Үгэрн төвкнүлсн болна.

Чонжин орад, деер,
Чиг-боранд авгдад,
Ширнь эрсэс салад,
Шармгдж хуучрсн бийнь,
Зөвүртэ бурхна экин
Зовлң күцднь даасн
Нүднь, эмд мет,
Намур шилтсн болна.

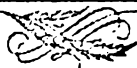
Өөрнө иргч заасн
Өкэр бичкн нилхнь
Ирх эс ирхэн
Ивтркэ хэлэцдэн бэрж,
Нуувч түүгэрн кеж,
Нарт харсн болна.

«Нуувч меддг бичкн
Нилх уульжана», – гисн
Негн Блокин бадг
Нүднэнм өмн төрнэ:
«Хэрү кень чигн
Хэрж иршго!» – гисн,
Чилгчнь гейүрсн айсар
Чикндм ода дондна.

Баг-багарн салж,
Булц болһнар цуглрсн
Эмт хэлэж, би
Ээмшж, Блокин шүлг:
«Хэрү кень чигн
Хэрж иршго», – гисиг
Дотран давтж келэд,
Дун угаһар түңшнэв.

Хар модн үүдн
Хард-хард гив.
Чонжд бээсн улс
Чикэн өгэд чиңж,
Өсрлдж цугтан босцхав –
Өрүн хот аашна.

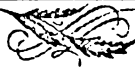
Эн эмтэхн кемлэ
Энд бээх улсин

Хэлэц бийүрн татсн,
Хөвтэ шанһ бэрсн,
Бийнь бэрэнд бээвчн,
Бээхтэ ахлачин дурстэ
Зам алюминь савас
Зарм тажрхаһар тэрсн
Буда, өөрдснэ чирэ
Болһаж хэлэхэд өгнэ,
Өткнэр таньдгтан йоралас
Өргж, инэхэд асхна,
Деерэснь утхад, ус
Дарукиннь ааһд кенэ.
Тиигжэхэд, шанһан гижгчдэн
Тер зам атхуль,
Хулхачнрас нег таньлтаһан
Хооран онцлдж харв,
Һаран занһж, халуһар
Һазаһас зэнг күргв.

Олн-эмтн нааран
Орж мөргдго болвчн,
Хайгдсн чонжин дотр
Хуучн кезэнк цага
Эрүн шагшавдын ки
Эмд бээсн болж,
Цаңта, чиигтэ эрсмүдэс,
Цагин хол гүүнэс,
Кесг сайнн иткл
Киилсн болж медгднэ.

Деед йосни шнидврэр
Даранднь, йилһэс уга,
Талдан-талдан шажнта,

Таарга – тар угаһинь
Хэлэл уга – цугиг
Хамднь нааран чиквчн,
Таралц үндстә һазриг
Тамд хуврүлдг болвчн,
Орс бурхд деерәс
Олнд нээлт өгәд,
Иргч цагин гегәрсн
Иткл нуувчинәр төгәһәд,
Өршәнгү эрсн улсиг
Оошасн болж медгднә.

Онц бийинь иткдг
Орс үрдүдән ончллго,
Хасг, хальмг, тергүтнд
Харм төрж, цуһараднь
Хәм кеж евәһәд,
Хэләцән белглсн болна.
Үрүдх, зовх, һундх,
Үүмәтә эн цаг,
Алькчн цаг мет,
Аштнь өңгрхиг иткүлнә.

Эндрк цагин агчмд
Эзн болжах улсин
Ик санан лавта
Иргчд тоосн болхинь,
Моһлцг һазрин залачд
Мөңкд бийән тоолжаснь,
Маңһдурин бийднь хумхарад,
Моңһл шаврт хуврхинь,
Мусг инәж, деерәс
Манд зарлсн болна.

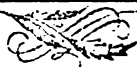

Олнд бичкхн таал
Өгсн хотын хөөн
Чонжд бээх улс
Чиргдсн цаг давулхар
Онц негнәннь келвр
Онган өгэд соңсна.

Теднэ келэр цугтан
Төрүц үүл угаһар,
Тэвн нээмдгч биш,
Талдан чигн статьясар,
Хар гөрэр нааран,
Ховар орулгдсн болна.

Кесгнь нег-негнәннь
Келвр итксн бээдлтәһәр
Күндлж соңссн бийнь:
«Кен медхв түүг...
Хэ биз...» – гиж,
Харлж маһдлад сандмн.
Даң әдләр һарһсн
Догшн зарһин шиидвр –
Цагин гем гиж,
Цаажин бичг заадмн.

Чонжин нег өнцгт,
Чолун ширән улд,
Хамдан ниилж күүндәд,
Харһу сө олзлж,
Хол биш района
Хоршалһна касс тонсн
Арвн шаху деермч

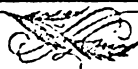
Аштнь цугтан бэргдэд,
Зарһин хөөн энд
Зүткэ хоорндан кецхэв.

Зөв-буруһан йилһж,
Зах-захасн шүүрлдж,
Кен-негэн гемшэж,
Керүл һарһад хээкрлдж,
Ноолдх кемдэн күрхлэнь,
Негнь шүрүтэ дууһар
Наадкстан зака өгэд,
Ниргэг невчк зогсав.

Ода эврәннь үгэрн
Олна шууга тогтнулсн
Модьрун дуута, лагһр,
Му хэлэцтэ залу,
Кирцхнь, эн деермчнрин
Командир болж һарв.

Шивр-шивр гиж
Шимлдэд, хоорндан тедн
Чинртэ төр халжахнь
Чикнд күрч медгднэ.

Хулхачнрин хоорндас манд:
«Худл! Тэвти!» – гиж
Бөглэтэ амнас алдрсн
Борклсн дун соңсгдв.
Негл юмн лавта
Нүднд үзгдн гижэхнь,
Му һарн гижэхнь,
Мел цуһарад медгдв.

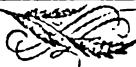

Тодлвр, келврэн зогсаж,
Тагчград, чонж менрв.

Булнд төр хаһлжах
Баг түүг аңхрж,
Болх йовдлыг эмтн
Бичэ үзтхэ гиж,
Нег-негнүрн шахлдж
Наалдад, бүс кеһэд,
Нуувчан тедн хэврһин
Нүднэс хааж далдлв.

Генткн тендэс алдрж,
Һаха алжах мет,
Чишксн дун агчмд
Чонж дүүргж цальград,
Күн болһна зүркнд
Күрэд, олыг көндэв.
Деермчнрин баг ода
Дегц, закаһар мет,
Суусн ормасн босч
Салад, нежэдэр гүүлдв.

Ардаснь модн поолар
Асхрсн цусн улаж,
Тедниг көөсн мет,
Турглж тарад һоожв.
Чонжин эрсмүд дууһарн
Чичрүлсн залун толһа
Кенчрэр бөглгдсн амта
Күзүнәннь арснд торчана.
Хэврһднь ирнь секэтэ
Хурц болд ханур,

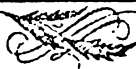
Өрүн хот төгөжэхэд,
Онцлдж эн багин
Залачла күүндж зогссн
Замар өггдсн мес,
Кехэн кечкэд өөрнь
Керго герчшң кевтнэ.

Ода деермчнрин залач
Олар нөкд кехэр:
«Сиврин күчр догшн
Сүртэ киитнэс ээж,
Зарһин арвн жилэ
Зовлңгас эн ээж,
Хурц ханулар...» – гиж
Худл келжэхэн нуулго,
Хоома үгэн кель.

Өмтн цуһар бийэснь
Ээж, келсинь батлхд
Мел төрүц эс
Маһдлснь чирэднь бичэтэ.

Тернь чигн орта:
Төрскн орн-нутгт
Ик баһ уга
Итклэн геесн цагла,

Утх үзүлчкхлэ, кенчн
Ухаһан алдж, чини
Кел гисиг түдлго
Келэд, герч болхиг
Түүрмин «эзн» деермч
Түүрү угаһар меднэ.

Өрүн шагшавдан геесн,
Өвртэ ик чонжшн
Энкр ордан саймуд
Энлж түңшжэсн кемлэ,

Бийнь деермчиг дурасн
Беркэр нутган харджах
Эркшилтин хээч толһас
Эгцлж, күзүнэснь салһад,

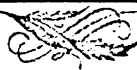
Дарунь алькчн учрар
Дегц харан өргдгиг
Орн-нутгт цуһараднь
Ончтаһар дасхсн хөөн, –

Дурарн йос авчксн
Деермчнр кетлврчиг дураж,
Түүрмин улсиг бас
Түңшүлж дажрж дассмн.

Эндр зуг энд
Эс күлэсн харш
Өмннь генткн үүдж,
Өврмж үнндэн болв.

Өрүн хотын өмн
Өөрк залуһин зүүд
Берк сээнэр тээлсн
Буурл толһата өвгн
Ормасн зөргтэхэр босч,
Өрцж, хоорад зогсв:
«Чонж дотр кү
Чи алвч», – гиж

Төвкнүнэр, дууһан сольго,
Төрүц сүрдлго келв.
Түүнэ өөр зүүдэн
Тээлүлсн залу үүдв.

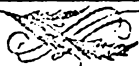
«Учр медлго иим
Үг келх кембч?» – болж
Деермч сүртэ бээдлтәһэр
Дууһан чаһаж келв.

«Гелңв», – гиж өвгн,
Кен чигн эс
Күлэсн, ил, шуд,
Генткн өгсн хэрүд,
Хусрңгар деермч инэж:
«Хэлэлтн, олна толһа
Худлар дүүргдг гелң,
Харчудын үрн намаг
Ховлжана», – гиж нудрман
Хүрүлж өргэд оркхлань,

Өвгнэ өөркнь түүг
Өргэрнь худрж цокв,
Хадгдсн мет, бандит
Хэврһшән киисч унв.

«Килнц!» – гиж гелң
Көлән девсхэр өргсн
Килнцж харулхсн залуг
Күчэр бэрэд зогсав.

Тэрәнэ толһа кеер,
Теегт хадчксна хөөн,

Тежэл харһнжах дүүнртэн
Түүж йовад бэргдэд,

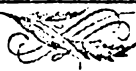
Нааран туссн баахн
Нарн үстэ көвүн
Чонж дотр болсиг
Нүдэрн үзж сүрдэд,
Чирэнь үмсн болад,
Негт безгтэ мет,
Чичрэд цээж зогсчаһад,
Чочсн мет, үүднүр
Хурдлж, көлэрн девсэд,
Хойр һарарн күржннүлв:

«Алжана! Үүдэн сектн!
Авртн! Шулудтн!» – болж
Эмэн һартл хээкрв.

Үүдн зааград секгдхлэ,
Ү-дэ угаһар
Харулчиг көвүн ээмэрн
Хооран модьрунар түлкв.

Көөрк, яахар бээсмб?
Кен медхв, зулхарий?
Аль дегд сүрдхлэрн,
Агчмд ухаһан гееж,
Төрүц юм санлго,

Теегт чон үзсн
Гөрэсн мет, эндэс
Гүүж алдрхар бээсмб?

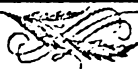
Дамшилтга харулч зуг
Даавран сээнэр күцэж,
Негт фронтд эн
Немш-фашистнрлэ харһж
Бээр бэрлдж, ода
Баатр йовдл нарһжахшн,
нар хоосн, ээчксн,
Генн баахн көвүг,
Хооран алхж, күнд
Хундгарн цохарнь цокв,
Дээвлж, тернь шуд
Дор ормдан унв.
Цоорсн цохаснь деегшэн
Цусн холһалж асхрв.

Үүрмүдэн дуудж, харулч
Үкс деегшэн хав.
Үүдн хоорнд дарунь
Үүмж эн зогсв,

Йиртмжин һазак өдриг
Ялд туссн эмтнэс,
Үүдэр кесн рамкд
Үүдсн зург мет,

Цагин бээдл болж,
Цогцарн халхлж, деегшэн
Ки һурв хаһад:
«Көндрхлэтн, дор ормдтн
Кудхв! Кевтгн!» – гиж
Килңтж салдс хээкрв.

Алгдсн күүнэ цусн
Асхрж поолыг будад,

Улан кевсэр делгрснд
Унад, зекас кевтв.

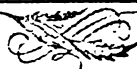
Түүнэ һурв халһнас
Терзд негнь тусв,
Наадк хойрнь эрсэс
Нааран зовж хэлэсн
Христосин толһад дараһарнь
Хойр нүк һарһв.

Халһна ду сонссн
Харулын рот гүүхэрн,
Дээнэс холд хорһдсн
Дамшлтта дарһ майорта,
Барнаулын модн чонжиг
Бүслж ораһад авцхав.

Секэтэ үүднэ амнд
Сүртэ, оln меддг,
Мисхлд цугиг токарх
«Максим» пулемет зогсв.

Зөргән үзүлж майор
Заавр өгэд хээкржэхнь,
Чонж дотрк мана
Чикнд күрэд хадгдна.

Эндрк «операц» күцэсндэн
Эднэс кесгнь, лавта,
Өөдэн нертэ ачллһар
Өрчэн кеерүлх гисн,
Серл, генткн гилтэ,
Санандм ода торлзв.

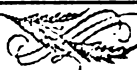

Харңһу үвлин сөөһәр
Хар өрлэ генткн
Баһчуднь дээнд йовх,
Бичкн күүкд, эмгд,
Көгшн өвгд болн
Көл-һар уга
Көөркс-салдсмуд дүүрң
Кальчисн хальмгудын гермүд

Дээни йосар бүслж
Дэврэд, теднэ эздүдинь
Шугшулад, шуугулад, харһнулад,

Шар-шар вагонмудт
Сиврүр тууж кудсндан,
Серов генерал цергтәһән
Эвртә диилвр бәрсндән,
Ачллһнд тиигхд күртснь
Генткн санандм бас
Гилс гиж торлзв.

Әәмшгтә тер цаг!
Әмнәннь төлә кесгнь
Әһәд ю болвчн,
Ухананнь өмнәс сөрэд,
Угаг бээнә гиһәд,
Толһаһан өргсн ичриг
Тоолврин баһнар диинрүләд,
Бүл болһна үлмәд
Бичкн Павк Морозовиг
Үлгүр кеж тәвәд,
Үг гетүлснә хөөн,
Эндр сәнһ
мандур

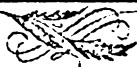
Эргц сольгдсн учрар
Мууһин
тоод ордг
Мөн философин зокалар,

Классов ноолдана некврэр
Кенигчн авдг цагла –
Ачарн
му,
сэн,

Аньч сольгдсн учрас
Утхан бас сольж,
Уханд
эдл
болж,
Үрглж идлэн гееж,
Үлмәһэснь буру чидлэр
Үнн
һазаран көөгдж,
Үрүдж гейүрсн кемлә,

Кен ю болвчн
«Ке!» – гисиг кеж,
Келгдх дарук зака
Күцэхэр күлэдг билә.

«ТТ» пистолет өмэрэн
Татж һартан бәрсн
Майор чонжур орж,
Маднур шилтж харв,

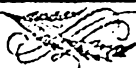

Хэлэцэн сагар эргүлж,
Халһ, шууга татсн
Цусндан кевтх үксн
Цогц үзн, хэрү
Цухрж, нег алхад
Цомхаж көшэд зогсв.

Хэлэцэрн майориг дахж,
Хол биш кевтх
Күр шилтж харад:
«Күүнд иим ик
Цусн бээдгж», – гиж,
Цагин дүр улалһж,
Будсн цусна тускар
Би агчмд санув.

Өңгнь оошкрсн аһарар
Оошкан дүүргсн болв.
Амндм цусна бүлэн
Амтн бөөлжц хутхв.

Цаг, ухан, эмдрл
Цуснас уласн болв.
Эрчмтэ цагла дэknэс
Эрсэс цусан цүврүлж,
Хойр сумн туссн
Христос манур шилтж,
Харм төрж гейүрэд,
Бийинь иткдгэн уурснд
Бурушасн эн болв.
Зовлңгар дамжад олх
Зөвөн күлцңгү седклэр
Күмни цаһан сана

Күндлэд деед тэвж,
Иткж күцтхэ гиж,
Иргчүр дуудсн болна.

Зуг зулж болшго
Зовлңгар түншсн чонж,

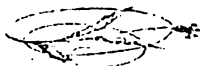
Аарглж түүг бүслсн,
Авр гихиг меддго,
Үаза зогссн салдсмуд,

Үартан пистолет атхсн
Модьрун дарһ майор,

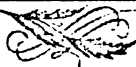
Манур аман зөрсн
«Максим» – цуг эн

Харһу цагин закаһар
Хар догшар даржах
Сүртэ зүүдн болж,
Серх дурн күрнэ.

Кедү жилдэн серлһ
Күлэсим, умшач, меднэч.

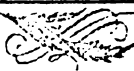
ЭЭМШГТЭ ГЕР

Заяч нанд темдглсн
Зовлцта оln жилмүдтэн,
Мини һашута тодлврт
Мартгдшгоһар барлгдсн
Оln йовдлын дунд
Онц нег
    йилһрсн,
Зүркндм то уга
Зү шааһад орулчкад,
Хэрү эс авсншң,
Хээрэд,
    седклим шатасн
Харалта нег йовдл
Харснанны тускар келнэв.

Идр баһ насндан
Идх, уух уга,
Яхлж, уйдж, урсч
Ю эс үзлэв!

Мек, ө-һундлас
Мини зүркн хатурла,
Орчлңгин догшн үүлэс
Оһтрһу харлсн болла.

Күүг күүнд тоолдго
Күчр тер кемлэ,
Эврэн бийэн хармнж
Эс эрвлдг цагла,

Киитн өлн хойрас,
Келхд, невчк хольжлав,
Бүлэн нег назрт
Бүгдх хөв оллав.

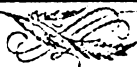
Бийм бишл, нанд
Белг гиж тер,
Кесгнь күцхэр көөлдсн
Кишгтэ, олзта көдлмш,

Сана зовж гихв,
Седкл тевчж гихв,
Арһинь олж эмчнр
Авр хээрлж өглэ.

Тагчгт цаас эрэлдг
Тооч болж көдллэв.
Заагарнь шүлг бичх
Зав олдг билэв.

Нег өдр ахлач
Намаг наар гинэд
Бичкдүдин герин аху
Бүрткх даалһвр өгв,
Барлсн тиизтэ цаас
Батлж хартм бэрүлв.

Бичкдүдин герин тускар
Би урд соңслав,
Болв тер йосндан
Бийэрн юуһинь йилһхэр
Ах, меддг тоочас
Аюһинь авхар сурув.

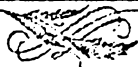
Мини, ик дамшлтта,
Медэтэ ахлач урд
Москван номтрин тоод
Мергн хурц ухаһарн
Тоомсрлгдж йовсн философ
Тотхж невчк ухалв.

Төгэлң даслтар хэлэчкэд
Тодрхаһар медсэн келв.

«Тер герин нуувч,
Тиигэн одснаннь хөөн,
Та эврэн секч,
Тодлж, күндэр зовхт.

Болв мини селвг:
Болһаж эдл-ахуһинь,
Ааһ-сав, орндгинь,
Адһлго тоолж темдглэд,
Бичкн күүкдиннь то
Бас арһарнь эндүрлго,
Нурһнднь тодрха барлата
Номеринь тоолаһан ирлцүлэд,
Хулха бээхлэ, дарад,
Хэрү иртн», – гив.
Нер туурсн ачта,
Норильскин ГОР лагерьт,
ГОР гисиг тээлхлэ,
«Государственный, особый,
режимный»

Хээртэ мини умшач,
Хальмг келнд уга
«Лагерь» гисн үгиг,

Мана кел байжаж,
Лавлж хэврһэс орулсн
Мини гем тэвтн.

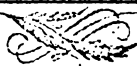
Тер үг угаһар
Тууж ода уга!

Хэрнь, Норильскин лагерьт
Харалта засгла харһсна
Тооһинь, үнинь келхлэ,
Тааһад келж болшго.
Өдр болһн тер
Өсрэд хэрү бууна.
Ширг ирхлэ – унна,
Шинэс ирснэс – өснэ.

Болв һурвдгч учрас
Бас то сольгдна.

Күн биш, йиртмжин
Кезэнэ үүдэсн йосар,
Кемр нег һазрт,
Күүкд улс залусла,
Эврәннь дурар нүүрцвү,
Эс гихлэ талданарий,
Болв түүнэ хөөн
Болзгнь болж күцхлэ,
Теднэ үрд темдглсн
То урһж немгднэ.

Харулчнр, мөшкэчнр, толһачнр,
Хэврһин сул көдлэчнр,
Холас нааран туугдсн

«Хортдын» гергд, садн,
Хулха-хууляр засгла
Харһсн гергд икнкднь,
Хот, мек, чидл,
Хоорнднь орлцж, – алдр
Төрскнәннь үнтэ улсин
То икдүлдг билэ.

Хол ардм үлдсн
Хээртэ седклдм энкр
Хальмг теегт элвг
Хатханчг – нохан араншң
Хатханчгта, хурви даран
Хар суңһугар оралһата,
Өндр чолун хаша
Өндэж өмнм үзгдв.

Цаасим хэлэж харулч
Цааранднь намаг орулв.

Үүд алхж дави
Үүмж ормдан менрв.
Өмнм хол бишд
Өндр герин на,
Нарта чилгр өдрэр,
Нег-негэн бэрж,
Хээлжэх чиигтэ цасар,
Дөрвэдэр һар бэрлдж,
Дегцэр бичкдүд йовцхана:
«Өргн һарлцсн орндм
Олн һолмуд» гиж,
Нэрн дууһар татад,
Нииһэр тедн дуулжацхана.

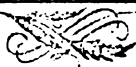

Хэврһднь дээнэ хувцта
Хахр нурһта гергн:
«Ать-два», – гиж,
Арһул командлж дахна.
Өвэрц бичкдүдин дүрнь
Өдрин нар харлулв,
Дотрм хорн буслад,
Дор ормдан ода
Үзснэс зүркм хаһрад,
Үкн гисн болв.

Орчлң бийэри дүүргсн
Оли келн-улсин,
Хар, цаһан, шар,
Хоориднь семрү орг,
Йилһэс төрүц уга,
Йиртмжин йөрэлтэ йосар,
Альдчн бичкн күүкд
Эдл, өкэр, сээхн.

Цеңж жиңсн инэдэри,
Цевр герлтэ хэлэцэри,
Хамтхасан делгж неесн
Хаврин цецгэ мет,
Байр бичкдүд белглж,
Бахта үрглж зарлна.
Итклтэ энкр дүрэри
Иргч седклд лавлна.

Болв эндр нүдэри
Би энд үзсм:

Һунта, дөнтэ бичкдүд
Назр деер бээх
Наслңгин шимэр услгдж,
Гейүрин наран бүлэлгдж,
Зөвүрин түншлһэр үүдэгдсн
Зовлңгин үрд болв.
Түрүн хэлэцим хатхснь –
Теднэ өмссн хувцнь.

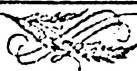
Толһаһаснь көл күртлнь
Тотхж болһаһад шинжлхнь:
Норильскин зекасиг бичкрүлэд,
Нааран орулчксн бээдлтэ.

Тер оln бичкдүдиг
Теднэ хувцарнь хэлэхэд,
Кен күүкн, көвүһинь
Күн келж чадшго.

Бүгдэрн мел эдл
Бичкхн көвң бушлатта,
Бас көвңтэ шалврта,
Бор чиктэ махлата,
Мел негн кевтэ
Модн улта хоста.

Нурһн болн өрчднь
Негт каторжник мет,
Нигт цаһан ширэр
Номер тодрха барлата.

Эдниг кергтэ цаглань,
Эндү угаһар, кемр
Экнь сулдж үрэн
Эндэс нексн кемлэ –

Тодрха, маһд уга,
Тоод орсн цифрэр,
Һарлцсн үринь хэрү
Һартнь бэрүлдг йостаж.
«Социализм – учет» гисн
Сээнэр энд күцэгднэ.

Намаг экндэн үзлго
Нааран-цааран йовжасн
Күүкд болн көвүд
Кен болхв эдн?
Бичкдүдэс үүдсн цергв,
Аль бичкнэсн эклж,
Буру һарһж засгдад
Андрсн зекас гихви?

Тедниг плацд сурһжасн
Теглг нурһта гергн,
Багас өгсн докъяһар
Болһаж нанур хэлэн:
«Болж!» – гиж закад,
Бичкдиг ода сулдхв.

Теднь байрлж цугтан,
Тар-тар гилдж,
Ардан багшан үлдэж,
Адһж нанур өөрдв.
Үкс шулудж йовад,
Үүмн тулгдж зогсв.

Һаза наадж йовад
Генткн балта олсншң,
Өсрэд: «Эцк!» – гиж,
Өмэрэн багарн хурдлв.

«Эцк! Эцк!», – боллдад
Эдн намаг бүслв,
Бийим аарглж авад,
Башрдж, эмэхэд, ичэд,
Энд-тендэсм цугтан
Ээлтж, келим теврэд,
Көкнд өлсчэхэд күрсн
Кичгүд мет, хоорндан
Кемклдэд, эцкин бүлэн
Таалмжин эмтэхн үснэс
Тааннадан дусал ядхдан
Түрүн жирхлдэн күргж,
Амтынь бичкхн зүркэрн
Амсч үзхэр, көөркс,
Архан нөөлго түлклдв.

Яхлсн седклэн бэрж,
Яахан медлго би,
Архан бархларн, бийим
Аарглж төгэлсн тедниг
Нежэдэр толһаһинь илхлэм,
Негт ики гидг
Жирхл авргч соньн
Жигтэ аршанд күртсншн,
Цаһан, шар, хар,
Цуг зүстэ толһасан
Өкөлһж,
        альхим күргүлхэр
Өмнм цувлдад зогсцхав.

«Иим удан эс
Ирдмчи», – гиж уульн
Генткн нег дөнтэ

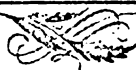

Генн көвүн унад,
Носим теврэд үмсхлэнь, –
Баахн гергн адһж,
Босхж, көөркиг эвлв.

Түүрм, засг, дэн
Тергүти хамгас мини
Теслтнь нэрдсн седкл
Тесч алдад оркв,
Чееж хорсч хагсад,
Чинэм салдаж алдрад,
Нульмсн эврэн цальград
Нүднэсм ода асхрв.

Ингж,
    күүһэр цокуллго,
Икчүд бас уульдгиг
Медж, өөрм зогссн
Мини бичкн үрдүд,
Эцкнь нурһарн үлвчн
Эврэ өдгэ чидлэрн
Эднлэ бас эдлиг,
Эдниг өөлүлж һундасиг,
Эрчминь эрэд, хорах
Алдр күчтэ баатрин
Арһ угаг, жигтәһэр
Анхрад, үүмж уйдад,
Эцктән харм төрж
Эклэд арһул шугшув.

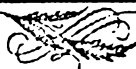
Дарунь би зөвүрэн
Дарж бийән чаңнавв.
Марзаж
    күн болһнаннь

Махла толһаднь дарад,
Бичкн гисинь өргэд
Бийэсн деер һарһад,
Дор ормдан эргж,
Догдлулж зүркинь цокулад,
Дорагшан, хэрү буулһж,
Өкэж күн болһнаннь
Өкэр чирэ хэлэж,
Халх, маңһаннь үмсч,
Халун седклэр өрггдж,
Альд бээхэн нам
Агчмд мартад оркв.
Һазр деер эдн
Һарлцсн үрдм болв.

Күүкд болһнд кишгэн
Күртэж, умшар белглэд,
Хөвтө кех арһ
Хээрлгдсн болхла, би
Байрлж «автн!» гиж,
Бээсэн өгх билэв.
Түүнэс үлү белг
Теңгрэс суршго билэв.

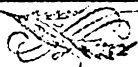
Бичкдүдләнһ иигж таньлдчкад,
Багшлань үг хувацв.
Ирсн учран келж,
Иткж цаасан үзүлүв.
Өөрхнэс, буру заяһар
Өөгдсн бичкдүдиг хэлэхнь,
Урд төрсн һаслң
Улм өсч икдв.

Негт, маанрас, икчүдэс,
Нааран кергтэ то
Йилһж авч ирэд
Ялд унсн улсиг,
Айс тамин йоралд
Авр угаһар зоваһад,
Халун тамд хаяд
«Халха», – гиж чишкүлэд,
Киитн тамд хаяд
«Кииткэ!» – гиж хээкрүлэд,
Хээр уга догшар
Хатаж цогц агчаһад,
Энд, Бичкдүдин герт
Энлүлж дүрсн болна.

Эндр эдниг харжасн
Эвтэки цогцта гергн,
Өөрдэд таньлдсна хөөн,
Өр өвддг седкитэ,
Холас түрүн авгтан
Хату зүрктәһэр үзгдснь,
Буру бээснь медгдв.
Бички күүкдт дурта,
Хойр үрэн бийнь
Холд гертән үлдәһэд,
Тэвн нээмдгчәр засгдж,
Тэвсн хөвән эдлж,
Есенинә дегтрәс көлтә
Ялла харһсн бээж.

Тоолврта, медрлтә багш
Тер шүлгчин ботьяла
Күүкд-көвүд таньлдулсндан
Күнд үүл дааж.

Ода энд эн
Орчлң үзэд уга
Бичкдүдин герт тусч,
Бийэн яахан меджэхш.

Өдр болһн, көөрсиг,
Өрүнэс асхн күртл
Харсн зовлңгас нам
Хар көдлмшт, киитнд,
Даарад харһнсн зэрмдэн
Деерэр сангдна гинэ.
Эврэннь, намаг ода,
Эцкэн гиж тоолсн,
Күүкдин тускар нанд
Келснь тодлврт хадгдв.

Экнрэсн нилхдэн салһгдсн
Эдн
энд көдлжэх
Күүкд улсар санаһарн,
Көөркс,
экэн кеһэд,
Альк-негинь үзхлэрн:
«Аак», – гиж уйдаһад,
Гертнь үлдсн үрдинь
Генн үгэрн санулдмн.

Зуг
энд үзгддго,
Залу улсин тускар,
«Эцк» тедн болдгиг
Эврэ тодлвртан оньслад,
Эцкр, зөргтэ, баатр

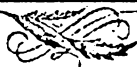

Эцкэн, цугас сээхнэн,
Эркн биш үзх
Күсл бийдэн кеж,
Күлэж чеежэн зовасмн.
Эндр тегэд намаг
Эцкэн гиж үнндэн
Эдн санж тосцхав.

Өдр болһн эдн
Өрүн хотын хөөн,
Бериян Песталоци, Каменский,
Берк гүн номтнр
Урд педагогикд уга
Ухана олзта герлэр,
Бичэ тарһлтха гиж,
Бичкдүдиг дараһарнь зогсаж,
Бас бура наснднь
Белдвр иргчднь кеж,
Догшн некврэр багшнрнь
Дараһарнь йовулдг бээж.

Кен медхв, эн
Күүкдэс тер номтнр
Белн зекас иргчд
Белджэсн чигн биз,
Төрскн нутгин ик
Тосхлтд кергтэ тосхачнриг,
Эртэс Бериян зааврар
Энд сурһжэсн биз?!

Эн эвртэ төрт,
Маһд уга тиигжэхэд,
Цагиг ивт үздг,

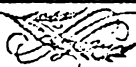

Цугиг бүгд меддг
Мөңк Сталин орлцсн.
Болв эн тоолвр
Буру чигн болх,
Ик орн-нутгин
Иргчд бас кергтэ,
Хату зүрктэ мөшкэчнр,
Харулчнр өскжэдг биз?

Һурвн частан ээмшгтэ
Герин аху тоолж,
Бүтн-бүрнинь лавлж
Бүртклһнэ цаасндан батлв.
Унтсн бичкдүдин өөгүр
Уха тунһаж харв.

Хол бишэс хэрү
Харад герин эрст:
«Хөвтэ бичкн нас
Хээртэ Сталин белглснд
Хаңжанавидн!» – гисн зар
Хэлэцим үрглжд шатав,
Зүркндм түүг тодлвр
Зүүһэр хатхж барлв.

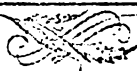
ШҮЛГЧ, ДУРН БОЛН БУРХН

*«Все отнял у меня казнящий бог:
Здоровье, силу воли, воздух, сон,
Одну тебя при мне оставил он,
Чтоб я ему еще молиться мог».*

Ф. Тютчев

Өрүнэс асхн күртл,
Өвчнэ бэрэнд бээх,
Дал күрсн шүлгч
Дааж болшго тодлвран
Көндэхэсн ээж
хооран
Көөжэсн кемлэнь
генткн
Шармгдсн көшгин ца
Шарлж харгдсн нарншц,
Дурна
оньдин серглц
Дүр зервк үзгдв.
Мисхлд шүлгчүр хэлэж,
Мишэж харарн дайль,
Зуг тер агчмин
Заль
сидлһтэ болв.
Чинэһэн алдсн цогцин
Чидл уга харарн,
Даакрсн тажрха үсэн
Дарж хурһарн шүүрдэд,
Һавл дорнь көндрсн
Һалвин эклцд дөннж,
Хэврһдэн кевтсн карндаш
Хээж авхар илв.

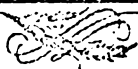

Агчмд өмннь торлзсн
Авлта дурни дүр
Тогтнж өмннь зогсад
Тодлвриннь түлкүр эргүлв.

Тоханарн орндг түшэд,
Өндэж
цаһан цаас
Өмнэн тэвж делгэд,
Үрвэд үзгүд эрэлв.
Хурц карндашин үзүр
Хагсу цааснд күрлһнлэнь –
Цогцарнь

урдк жисэһэн
Цусн шулудулж гүүһэд,
Өргн цемэсн маңнаннь
Өңгинь хүврүлж оошкрулв.
Үг

бийэрн үүдэсн
Үзг болһн
шүлгчд
Чидл орулж агчмд
Чирэнь дүр ондарулв.
Наснь баһрсн болад
Нүднднь герл асв.
Батар карндаш биш –
Балт хартан атхж
Бэрлдэнд орн гижэх
Баатрин дүр һарв.
Жигтэ, тачалта, хөвтэ,
Жирһлин сээх магтж,
Урһсн шин өдр
Улңхтж шүлгэрн өргж,

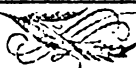
Угтж дуулсн дуучд,
Үлү үзсн

деедст

Үгэн нерэдж, эн,
Үүмж бичэд адһв.
Намшрж айрад төвкнсн
Насан диглх кемлэ,
Үзснэсн шүлгч тоолад
Маһд уга лавта
Мандлсн

ҮНН УХА

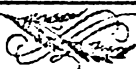
Хэврһд, һанцхн бийднь,
Харгдсн эмтэхн цагла,
Талдан нег үзгдл
Тодрха илэр үзгдэд,
Тоолвринь бийүрн уһнаж,
Томаһинь шүүж йилһв.
Тер, хэврһднь зогсч,
Тедүхнэс хэлэж шинжлсиг
Шүлгч зервк таяяд,
Шилтж, маһд угаһар:
«Чи – Бурхнч», – гиж
Чиңнвртнь күргж келв.
Дуучин үг биш –
Дотрнь буслсн ухаһинь
Илэр үздг эрдмтэ
Икрхг саната бурхн
Түүнэ үннд бэргдж,
Түңшсн болж медгдв.
Дурни дүр үзсн
Дууч ода шүлгиннь
Мөр болһнднь өсэд,
Мөңкрлтин тольд харгдв.

Зүрхэнд нь эмдрл орулсн
Зүүдн болсн сээхлэ
Үрглжүр түүг дуудж,
Үгинь түгүлж улнхтулв.
Эн агчмла генткн
Эрс эргнд хээлэд
Ода эдн хурвулн
Орчлнгин нүднд харгдв.
Делкэд

эмтэ тоотд

Делссн өргмжтэ седклэрн
Эмтэхн күсл өгдг
Өрүн дурнд оошагдсн
Халг баһ насни
Хээртэ халуч дууч,
Зүрхнд иткл өгсн
Зүүдн болсн сээхлэг,
Арһнь уга болад
Адһж нааран көтлсн
Бурхна дүр ода
Бийиннь өөр үзж,
Ил үннч седклэсн
Иигж шүлгч келв:
– Олна чеежд залрсн
О, өндр бурхн,
Тоомсрта аав-ээжиннь
Төрл-садн, ахириннь
Үг бичкнэсн соңсч
Үнндэн чамаг итклэв,
Цаһан саната, өршэңгү
Цевр гиж мөрглэв.
Тер мини итклэс
Теңкэн уга чидл

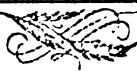
Авчаһад чи, бурхи.
Аштнь тегэд юңгад
Алдр дурнд сүзгчлх
Арһим нанас булаж,
Цаһан санана ормд
Цаажин өвдкр өгвч?
Ундасч-өлссн күүнэ
Унд хэрүлсн усншң
Аршан нанд болсн
Аһар оошкасм булавч?
Чееждм, цогцдм оньдин
Чинэ амрлһар орулдг
Нөөрим хагсаж юңгад
Нанд зовлң үүдэвч?
Менд эрүлим булаж
Мини сүл өдрим
Балвлхар чи өөрдүлхлэ, –
Буру хандж би
Альк чигн цагла
Агчмд, дуудхла, ирдг
Үклүр эргсим харж
Үкс чи ирвч.
Көл дорчн бээх
Күчтэ чини түшг,
Жисэд үрглжэр нисдг
Жигтэ чини живр,
Унтржах мини иткллэ
Уга болжахиг медвч.
Кемр һазр деер
Күмнэс сүл иткдгнь
Күшт хүврсн цагла –
Келкэтэ мет,
тенгрэс

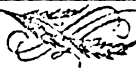
Деедс чидлэн алдж
Дегц унх билэ.
Мана итклэр теңгрт
Мандлсн таанр эврэннь
Чидлин көрң болсн
Чинриг тоолврасн нарһж,
Бийрхсн сана зүүж,
Билгиннь чидл алдж
Ухаһан геесн кемлэрн –
Уга болнат! Бөкнэт! –
Шүлгч иим томата
Шүрүтэ үг келхлэнь:
– Төвкн! – гиж хэврһд
Тагчг сонсчасн бурхн
Эврэн бас ода
Эн үгмүд халж
Һаран өөдэн өргж.
Һольшгар сансан нарһв:
– Чини келсн тоотынчн
Чинр-утхнь – ил,
Үннэ күлг болсн
Үгин тоомср ик.
Болв нег эндүһичн
Би чамд зааснд,
Буйн болтха, сурсв,
Бичэ, дууч, уурлыч.
Цаг зуурин, һазра
Цецн ухаһа диг
Үрглжин диглэ, зэрмдэн
Үннэрн эс ирлцдгиг
Кесг дэжж би
Күмни медрл шинжлж,
Бодлж санад дотран

Бийдэн товчлвр келэв.
Кемр назра жирһлинчн
Кемнь төгссн цагла,
Чиниһэр, шүлгчин жирһл
Чилсн болжану? Биш!
Цагин аһуд зугл
Цогцн уга болх,
Цусн, махн, яснчн
Цаһаж тооснд хүврх,
Зугл сүмснчн, кемр
Зөв авсн хөөн,
Үкл уга, маншн
Үрглжин евэлд багтх!
– Түрд гилчн, бурхн,
Түрүлэд нанд, чи,
Ямр буульмжта, алдр
Йовдл үүдэж би,
Яахин төлө танас
Ядсн үрглж авхиг
Цецн ухаһарн нанд
Цээлһэд зүрким иткүл.
Энд-тенд, таншн,
Эргж нарт нисэд,
Кен, хама, ю
Кежэхинь гетж хэлэхэд,
Өмдд үлү үзж,
Аврлт уга чидлэрн
Таралң там хойрин
Таарлт уга аһуд
Илгэхин төлө, тегэд,
Иим үрглж кергтэви?
Хот угаһар бээдг
Хоосн киид хүврчкэд,

Адгтан дуран тевчдг
Арн уга болчкад,
Бурхн болсн нерэрн
Бахтж үрглжд бээхмби?
Дурн, наарлчн гиж
Дуудж шүлгч үрв.
Дууч бурхн хойрин
Дунднь, баһ наста,
Аадм эке цагас
Альд эс йоввчн
Онъдин дөрвн цагт
Овр-дүрэн сольдго
Көгшн, баһ гиж
Кениг чигн өөдго,
Байн, угатя гиж
Бас йилһл кедго,
Дурн ирж ода
Дун уга зогсв.
Тер бийнь
                  түүнэ
Тагчгт
                  үг угаһар
Зугл
                  һанцхн бээдлэрн
Зарлж тархасн ухань
Делссн нарни герлэр
Делкэ дүүргж герлтхв,
Күн болһна зүркнд
Күнкһнь нуувчинэр шиңгрв.
Сидлһтэ тер нуувч
Секэд йиртгмжд делгх,
Жигтэ айсар күнкнүлж
Жирһл байрар дүүргх,

Домбр дуучин нарт
Дурн өсвөж бэрүлв.
Буру ухан угаһар
Бурхнур дууч хэлэв:
«Дурн нартд бээхлэ,
Дун седкл авлх,
Седкл дуунд авлгдхла,
Сүмсн дүүврдх», – гив.
Улңхгдсн шүлгчиг бурхн
Уурллһн угаһар соңсч:
– Бийиннь уханас күмн
Бурхн гиж үүдэсн
Би, үнинь келхлэ,
Бас чамла хамдан,
Дун дурн хойрар
Делкэ йөрэнэв, – болв.
Дурна, шүлгчин, бурхна
Ду дегцднь соңсч,
Үг алдлго цааснд
Үнн кевэрнь буулһув.
Арһарн теднэ айсин
Айлһ дахж дуулув.

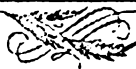

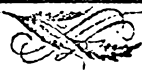
ГЕРЭСН

Шүлг

Төрсн орн-нутгарн
Төмр хаалһар йовву,
Аль һазадын нутгар
Аһарар өндрт нисвү,
Зэрмдэн, һарлцсн һазрасн
Зааград уужмдсн цагла,
Генткн таңһчинм бээдл
Гилс гиж ухандм
Агчмд торлзн, бүклднь
Авлж эзн болна,
Өмтөхнэр седкл дуладж
Өэвлхэ зүркн цокна.
Таалмжта тодлврин үлмэд
Тагчгар күүндвр кенэв,
Таңсглсн дотр седклэн
Таңһчдан һарһж келнэв.
Эрмгтэ чигн бол,
Эрчмтэ чигн бол,
Элстэ чигн бол.
Энлһтэ чигн бол,
Һаңта чигн бол,
Һалвта чигн бол,
Һаслңта чигн бол,
Һашута чигн бол,
Өлсүлдг чигн бол,
Өөлүлдг чигн бол.
Һазр деер ор
Һанцхн чамаһан яахв,

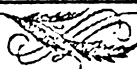

Зүткж чамурн күгдлдг
Зүркиһэн яһж хаңһахв?
Уужм йовхдан санж
Уульсн нульмснамм һашун,
Өөрхнд кишг белглсн
Өргмжтэ байринм солһ
Йилһж чееждән бэрсн
Ядсн Таңһч мини.
Хээртэ элвг делкэд
«Хээмнь», – гихиг хээхлэрн,
Халун хээлсн седклэрн
Хальмг чамурн темцлэв.
Төөрхлэм, хаалһ өгх
Төрскн чамдан ицлэв.
Санхасн үлүһэр гүжрж
Сэ кесндм биш,
Санандан чамасн оньдин
Саллго йовсим тевчж,
Үкснэмм хөөн удан
Үрүдж нерим угалхч,
Дуучинм айс жирһлд
Дутжана гиж уйдхч.
Одтай, одн угай,
Оньдин дөрвн цагт
Ора деер бээх
Оһтрһу һанц негн
Орчлң алдр болвчн
Оньдин дөрвн цагт
Орж һазр түшх
Орм һанц негн.
Зааж Төрским белглсн
Заячар нанд өггдсн

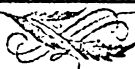
Мини энкр Танһчм,
Менд амулң бээһич!
Мануртсн йиртмжин үлмэд
Магталын кеермж болм
Мандлгсн нарта хөвөн
Мөңкиндэн өскж эдлич!

Көглтин Даван хурвн ботьд
шүүхэд барлсн үүдэврмүдин алфавитн зааһач

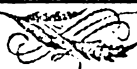
	Боть	Халх
Аакун шор-үлд тайг	1	142
«Адрута жирһлин хаалһд...»	2	161
«Алдр далан көвэд...»	2	154
Алтн Украина, сонс!	1	43
«Алькчн цаг эврәннь...»	2	150
Альмн	1	17
«Амулнта өмн үзгт...»	2	55
«Апрель сарин алтрсн сээхн тег!...»	2	45
«Арһнь чилжэхиг, жирһл бөкжэхиг...»	2	21
«Ар үзгин солһн...»	2	64
«Ах-дүүһин седкләр...»	2	155
Ээмшгтә гер (Поэм)	3	328
«Эгрсн үүрмүдинм то...»	2	24
Эрәсә болж үзгдлә	1	58
«Баатр йовдлмудыннь тускар...»	2	110
«Баһиг баһ гиж, чидлтәннь...»	2	92
«Баһ наснаннь зург...»	1	165
Баһ наста шүлгчд	1	196
«Балһсан бийлэхән зөөлго, зугл нерэдхлэм...»	2	52
«Балһсн дунд, паркд...»	2	163
«Бамб цецгүд цуглуулсн...»	1	175
«Барлгдад уга шүлгин...»	2	61
Барнаулын чонжд болсн алһн (Поэм)	3	298
Барсин Бадм (Поэм)	3	145
Бетховен	2	69
«Бийрхсн седкл толһаһим диинрүлж...»	2	56

«Бийскин чолун уульнцар...»	1	102
«Билг» гисн үгиг...»	2	142
Бичг	1	171
«Бичкн күүкдлэ наадхларн...»	1	163
«Бичкн күүкн келэн хатхж...»	2	80
Бичкн наснамм үүрмүд...	1	157
«Бичкнэсн авн, шүлгч...»	2	113
«Бичкндэн журналын һадрт...»	2	151
«Бичкндэн, школд оржахдан...»	2	95
«Бузр-эср уга...»	1	226
Бумб	1	83
Буудя	1	208
Бух күлгтэ Бата (Тууль-поэм)	3	65
«Гамлетиг бичжэх күнкл...»	2	74
Герэсн	3	352
«Гиичд ирсн үүрм...»	1	166
«Һаза уульнцид милицэс бултж...»	2	42
«Һаза шуурһн шуукрна...»	2	16
Һалв диилсн цецг (Поэм)	3	11
Һаң диилсн күүкнд	1	33
Һахан авһнр (Поэм)	3	286
Һэрд	1	146
«Һурвн зүсн ховч...»	2	105
Даргдсн дээсн	1	68
Дээнэ хаврар	1	50
«Дэрвкж орчлң чичрүлсн...»	2	115
«Дэрвксн дээнэ заль...»	1	160
«Дегд уданар хар модн...»	1	168
«Деегшән хэләһә йовж...»	1	220
«Деедсәс зөвшәл сурлго...»	2	158

«Делврсн делнд туһл дурта...»	2	7
«Дигэрн шкафд зогссн...»	2	68
«Дииллһни байр өөрдсн...»	1	100
Дииллһни төлэ...	1	54
Днепр һатллһн	1	60
Дуулыч, Валя!	1	137
Дууч	1	182
Жаңһр, Хоңһр, альдвт?	1	39
Жаңһрч күүкн	1	27
Жилв	1	170
«Жилвтүлж, хөвтэ кех...»	2	153
«Жил ирвэс мини...»	2	125
«Жилмүд ард үлдв...»	2	4
«Жилмүд нег-негндэн немгдж, мана...»	1	215
«Жилмүдин олыг хоршаж...»	1	161
«Жирһл күңкл һарарн үзүлсн...»	2	44
«Жирһлд мөңкнь угаг...»	2	78
Жирһлин хавр	1	152
Жирһлин экн	1	205
«Закврин нег үг...»	2	51
«Зегстэ нуурин усар...»	1	22
«Зер-зевэр наадсн...»	2	137
«Зовж, терзин шилиг цокж...»	2	82
«Зовлң уга шүлгч...»	2	111
Зуд	1	150
«Зун жилин туршарт туурсн...»	2	65
Зург	1	25
«Зурһан хонгтан мең меңж...»	2	131
«Зүркнэ махмуд эс үзгдсн...»	2	34
Зүркндэн	1	153
«Зүүдндм орсн үүрм...»	1	81

«Идр баһ насндан...»	1	169
«Иньгиннь чирэ хэлэлго...»	2	162
«Ирх седкл бээхлэ...»	2	149
«Кезэнэ теегт учрсн...»	2	20
«Кезэнк авц-бэрц...»	2	109
«Кезэнк зургууд, дуд...»	2	67
«Келх ухан бээхлэ...»	2	112
«Кемр ачлгдх күүг...»	2	106
«Кемр һазр деер...»	2	144
«Кемр мини хаалһдм...»	2	108
«Кемр мини эврэнм...»	2	157
«Кемр нег өдр...»	2	134
«Кемр чамла хамдан...»	2	104
«Кемр чини жирһлчн...»	2	88
«Кемр эврэннь бээдлэн...»	2	145
«Кемр эндүһэр би...»	2	138
«Кен болвчн эврэннь...»	2	57
«Кен медхв, наададв, аль йоснданв...»	2	40
«Кениг иткхмби гиж...»	2	85
Керго күн	1	32
«Кесг байрин хөөн...»	2	94
«Кесг жил хооранд...»	2	29
«Көвөһэн ценкр дольгаһарн цокж...»	2	14
Көдлий	1	131
Көдлмшин чинр	1	139
«Көдлмшт дурго залху залу...»	2	98
«Көкрсн гүн уста...»	1	23
«Көрэ һазрин көрсн дор...»	2	121
Крым	1	26
Күлэсн цаг ирв	1	109
«Күмни жирһл гидгтн...»	1	213
Күмни седкл	1	206

Күмни ухан	1	207
Күмни үгд	1	192
«Күн болһна сананд...»	2	38
«Күн болһн шишлн эврәннь...»	2	25
«Күн болһн эврәннь...»	2	89
«Күн эврәннь насдан...»	2	15
«Күрисн усиг керчэд...»	1	16
Күсл	1	210
Күүкд күүнэ герлд	1	173
«Күүкд улс, санхнь...»	2	128
«Күүнэс чидл угань нартд уга!...»	2	31
Күүндвр	1	187
«Күцднь дууһан дууллго поэт...»	2	66
«Күцсн күцлинь диглж...»	2	39
Лелян дурн	1	51
«Мана күсл күцхиг..»	2	9
«Мендлхлэрн, оньдин мишэж юнгад...»	2	54
Мини төрсн өдр	1	94
Моабит гидг түүрмд (Поэм)	2	166
Москва	1	132
Москваһас ирсн байр	1	90
«Мөргэд, өшэтэн өргсн...»	1	223
«Му санж, эндүрэд...»	1	220
«Налаж ормдан зогссн...»	2	103
Намрин салькна дун	1	36
Нарн Заполярьед	1	89
«Нарна тольд мандлсн...»	2	48
«Негт хавр мет чи сээхнч...»	1	48
«Нер туурсн шүлгчүр күндлж...»	2	91
«Нертэ, чидлтэ цагларн...»	2	147

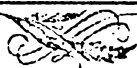

«Нилх, шинкн уржаха...»	1	198
Норильск	1	74
Норильскин зун	1	79
«Норильскин шил теплицд...»	1	78
Норильск – Красноярск	1	80
«Ода цагла кемр...»	2	129
Олн жилин хөөн	1	133
«Олн туульд ордг...»	2	19
«Олна келсн үгд...»	2	123
«Омг, ухан, жирхлэн...»	1	214
«Орчлң бийдэн багтасн...»	2	122
Өвдкүр	1	201
Өвкнрин бумб	1	141
«Өгэни авъяста мана күнкл цаг...»	2	10
«Өдгэн герл холд...»	2	127
Өдрин эклц	1	176
«Өдрмүд кергин живрэр намаг...»	2	32
Өлгэтэ көвүнд	1	45
«Өлн күнд цагла үр-иньгтэһэн...»	1	156
«Өлсчэтлм, жилмүд хооранд...»	1	86
«Өңгрэд давсиг бидн...»	2	43
«Өңгрж уга болсн...»	2	146
«Өрүнэс асxn күртл...»	1	180
Пушкин	1	183
«Саамлж үлэсн догшн киитэр...»	1	76
«Садт көдлжэсн икчүдэс...»	2	119
«Садтан ус орулжаһад, би...»	2	83
Салдс күүкнд	1	42
«Салькнд ниссн очн...»	1	77

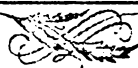
«Санхнь, инэдн күрнэ...»	1	21
Сар-Герл (Поэм)	1	248
«Сээндэн кесн муучн...»	1	226
«Сээхн мини үр-иньг...»	2	5
Седкл	1	136
«Седклдэн эңкр Пушкиниг авад...»	2	63
Селвг	1	164
Скульптор	1	194
«Соньн зүүд үзүв: ө-шуһу моднд намаг...»	2	37
«Соңсгдад уга дууни айсмуд...»	2	53
Сө, окопд	1	55
«Сөөнь дуусн шуурһн...»	1	75
Сталинэ харсачирт	1	112
«Сулар адунд йовж дассн...»	2	90
«Сүркэ һалв салькн...»	2	28
«Тагтын амнд күрсн...»	2	102
«Тагчг бээлһн – алтн» гисн...»	2	136
Тэрэнэ теегт	1	143
«Тег мини урд, зэңгэр...»	2	152
«Тегштэн дольгарж нээхлсн...»	2	124
«Теегин аһуд, толһан ташуд...»	2	17
«Тенсн, догшн баатр...»	2	139
«Тодлсн, медсн хамган...»	2	140
«Толһа деерк махлань...»	1	223
«Тоомсрта нернэс салшго ухани...»	2	59
«То-томжан угаһар...»	2	73
Төөрсн герл (Поэм)	3	242
«Төрлһн үкл хойр күүнэс...»	2	26
Төрскн балһсндан	1	144
Төрскн һазрин тачал	1	73
Төрскнэ туск частр (Тууль)	1	230
«Төрскнэр тарсн үүрмүдиннь...»	2	23

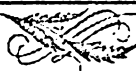
«Төрсн агчминнь бээдл...»	1	209
Тууж	1	126
«Туужин жисэ ухаһарн залсн...»	2	100
«Туужин тодлврин экнэс авн...»	2	6
«Туульд ордг сөөвнгүд мет...»	2	70
«Туурсн шүлгчнрин нерд...»	2	72
«Түрүн диилвринь баһд белглтн!...»	2	35
«Түүмр унтрадг машин...»	2	77
«Угаг бээнэ гихлэчн, чамаг...»	2	101
Уласн	1	148
«Умшачнрла үзлцлһн бичэчд...»	1	190
Урһц	1	199
«Урд түрүн цас...»	2	84
«Уужм, өөрхниг төгэлсн...»	2	135
«Уульдган мартсн зэрминь...»	2	27
Ухаллһн	1	217
«Ухан, седклэн тэвж...»	2	87
Ухана буцлт (Поэм)	2	283
«Уханд оршго юм...»	2	99
«Ухарлыг бээдлтөһөр өцклдүр...»	1	57
«Ухатан йирин келснь...»	1	87
Үг ирв (Поэм)	3	3
Үгин утх	1	186
«Үгин үлмэд багтглан...»	2	18
«Үкэрин нүкнэ амнд...»	1	211
«Үкльн өөрдсиг медсн...»	2	22
«Үкснэнь хөөн дэкнэс...»	2	50
«Үкхэсн төрүц ээхшив...»	2	30
«Үлү үзлһнэс, баахн...»	2	141
Үннэсн цөкрсн угав	1	109
«Үнтэ сээхн үнн...»	1	204

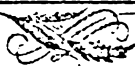
«Үр-иньг болж...»	1	225
«Үүл-төрэн күцэхд...»	2	143
Үүрм өңгрв	1	82
«Үүрмүд, йөрэл тэвтхэ гиж...»	2	36
«Үүрмүд, үүрмүд, кемр халундан...»	2	164
«Хаврин кем ирхлэ...»	2	133
Хаврин сө	1	14
«Хаврин үсэр делврсн делнгэн...»	2	118
«Халун баһ настадан...»	2	148
«Хальмг өвгдин чирэ...»	1	135
«Хальмг теегэс, холас ирсн...»	1	93
«Хальмг үнн» умшад	1	96
«Харһнжахд сана зовж...»	2	159
«Харһу паркин аллеяэр...»	1	197
«Хату чиктэшң бидн зэрмдэн...»	2	79
«Хатуг жөөлн иднэ гисн...»	1	224
«Хээсн үгмүдэн олж...»	2	62
«Хэврһин күүнэ халта зовлң...»	2	120
Хэдрис!	1	107
«Хов худл хойрар...»	1	222
«Хойр мини үүрм...»	2	156
«Хойр уулын хоорндкиг...»	2	58
«Хол һазрт меңж...»	2	132
Хол зэңгс	1	200
«Хорссн өвдкүрэр эмч...»	2	93
Хөв	1	72
Хөвин хаалһ	1	97
«Хөөтин хол иргчин күн...»	2	13
Хөрдгч съезд	1	88
Хөрн негдгч	1	105
«Худл-хоомаг шорлх...»	1	191

Хург	1	128
Хуур болн нумн	1	202
Хуц	1	147
Цаг болн күсл	1	155
«Цаг давх – цуг бидн...»	2	12
«Цаг жисэнэсн хажиж...»	2	8
Цаг-Залач (Поэм)	1	327
«Цаг селгэтэ гисн...»	2	97
«Цагин мөңк теңгст...»	2	60
«Цагларн, ики холас...»	1	178
«Цагнь ирхлэ, нурх...»	2	86
«Цаһан саната үүрчн кемр...»	2	107
«Цаһан сарин түрүнд...»	2	130
«Цадад төрсн Гамзат һазрарн...»	2	75
«Ца-цааһасн цүврсн...»	2	49
Цеврдлһн	1	98
«Цецн эмчнр үклэс гетлгхэр...»	2	11
Цогц	1	227
«Цогцан даарсн кемлэрн...»	1	77
«Цогцла хамдан төрж...»	2	160
«Цоохр чонмудыг, эмтн, чилэж хоратн!...»	2	46
«Цуг эмтн бийднь...»	1	222
«Цугиг үзчксн...»	1	29
«Цусч Чиңгс хан нег цагт...»	2	47
«Чидлтэлэ ноолдад диилгдүв гиж...»	1	216
«Чиигин үнртэ аһар...»	1	167
«Чикэн цоңж, би...»	1	159
«Чини халхчн...»	1	19
«Шаһаца көк ноһата...»	1	20
«Шам шатна...»	1	31

Шатрч (Поэм)	3	230
«Шидр кесг поэтнр...»	2	33
«Шир ширднэ... Хорһлжн хээрцг...»	2	71
«Шуугата студентнр үүмж...»	2	81
«Шүлгин деед, дотринь...»	2	114
Шүлгч, дурн болн бурхн (Поэм)	3	343
«Эндр болсн хург деер...»	2	117
«Эндр өдрин дендрэс...»	2	41
«Эндр өдрт бээх...»	2	126
«Эндү харһсн үүриг...»	2	116
«Эндүг үннд тоолад...»	1	154
«Энкр үүрмүд, намаг йөрэтн...»	2	76
Ээж көгшн теегтэн	1	35
«Яһдг болвчн, мана...»	1	162
«Яду ухага нег залу...»	2	96
«Ямаран үүл харһвчн...»	1	221

НАРГ

Поэмс

Үг ирв	3
Һалв диилсн цецг. <i>Тууль-поэм</i>	11
Бух күлгтэ Бата. <i>Тууль-поэм</i>	65
Барсин Бадм	145
Шатрч	230
Төөрсн герл	242
Һахан авһнр	286
Барнаулын чонжд болсн алһн	298
Әәмшгтә гер	328
Шүлгч, дурн болн бурхн	343
Герәсн (шүлг)	352

Литературно-художественное издание

Кугультинов Давид Никитич

**ИЗБРАННЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ
В ТРЕХ ТОМАХ**

Том третий

Поэмы

На калмыцком языке

Генеральный директор
АУ РК «Издательский дом «Герел»

В. Н. Мучеряев

Главный редактор книжной редакции

Д. Б. Дорджиева

Редактор В. А. Пудинова

Художественный редактор С. А. Бадендаев

Техническая редакция Л. Е. Гермашевой

Компьютерный набор В. А. Соломовой

Компьютерная верстка Т. И. Мухариновой

Сдано в набор 13.01.2012. Подписано в печать 04.04.2012.

Формат 84 x 108 $\frac{1}{32}$. Бумага офсетная № 1.

Гарнитура Times New Roman. Печать офсетная.

Усл. печ. л. 19,32. Уч.-изд. л. 16,11. Тираж 1000 экз.

Заказ № 595-12.

АУ РК «Издательский дом «Герел»,
358000, г. Элиста, ул. Ленина, 243, Дом печати.

ЗАОр «НПП «Джангар»,
358000, г. Элиста, ул. Ленина, 245.

Кугультинов, Давид Никитич

К 886 Избранные произведения: в 3 т. / Д. Н. Кугультинов; сост. Д. Б. Дорджиева; вступ. ст. Ч. Т. Айтматов; пер. вступ. ст. Л. О. Инджиев. – Т. 3: Поэмы. – На калм. яз. – Элиста: АУ РК «Издательский дом «Герел», 2012. – 368 стр.

ISBN 978-5-7539-0731-8

В III-й том избранных произведений народного поэта Калмыкии лауреата Государственных премий СССР и РСФСР, Героя Социалистического Труда Давида Никитича Кугультинова вошли поэмы 70–90-х гг. XX в., а также стихотворение «Завещание».

УДК 82-1 (470.47)
ББК 84 (2Р37)

